

Alexander Werth

Ryssland i krig

Svensk utgåva 1942

Presentation

Alexander Werth (1901-1969) var en ryskfödd (familjen emigrerade till England 1917) brittisk utrikeskorrespondent som befann sig i Sovjet under stora delar av andra världskriget, bl a som Moskva-korrespondent för BBC och senare även för dagstidningen *Guardian*.

Alexander Werth talade och skrev ryska vilket givetvis var till stor nytta för en krigskorrespondent i Sovjetunionen. Såsom framgår av denna bok, som handlar om tiden juli – oktober 1941, så hade författaren klara sympatier för Sovjet och han accepterade också och återger mycket av den ”officiella” stalinistiska synen på saker och ting, även om han inte är helt okritisk. Således accepterar Werth den stora terrorn under åren 1936-38, även om han är på det klara med att anklagelserna mot de som likviderades var överdrivna (det var nödvändigt ”för att den stora massan i Ryssland skulle godtaga deras undanröjande” skriver han). Werth uppfattar fö det stalinistiska Sovjet vid den aktuella tidpunkten, med dess allt mer utpräglade nationalistiska framtoning, som betydligt sundare än 1920-talets mer internationalistiska, revolutionära Sovjet. Werth är således ingen brinnande revolutionär, utan i likhet med en hel del andra ryska emigranter vid denna tid lägger han större vikt vid Sovjet som arvtagare till det tsaristiska Ryssland och anlägger ett nationalistiskt perspektiv, där stor vikt läggs vid det ryska kulturarvet (författare, kompositörer osv). Werth har inte särskilt mycket till övers för den ryska revolutionens ursprungliga revolutionära idéer och mål. Han har förstått – och det är inget som han beklagar, tvärtom! – att den stalinistiska utrikespolitiken huvudsakligen har nationalistiska motiv (Werths kritiska anmärkningar mot trotskismen rör därför också främst dess ”internationalism”, något som han således betraktar som något negativt).

Men helt oavsett de politiska, historiska och ideologiska invändningar man kan resa mot en del av det som Werth skriver, så ger denna bok, som är skriven i dagboksform, en levande bild av Sovjetunionen inifrån under denna så svåra tid: Det är ett intressant och värdefullt tidsdokument.

Alexander Werth är far till den kände franske historikern Nicolas Werth (en av författarna till *Kommunismens svarta bok*).

Martin Fahlgren (oktober 2011)

Innehåll

Inledning.....	1
Första delen	8
Andra delen	55
Tredje delen.....	85
Fjärde delen	97
Femte delen	118
Sjätte delen.	139

Inledning

Av alla händelser sedan krigsutbrottet var det säkerligen den tyska invasionen i Ryssland, som gjorde det djupaste intrycket på mig. Den 22 juni! Precis ett år hade förgått sedan den afton jag anlände till Falmouth efter den melankoliska resan från Bordeaux. Sedan dess hade jag bevittnat Englands hårda kamp, hade upplevat de hemska nätterna och de upplivande dagarna under blixtanfallen mot London; men när det den 22 juni blev bekant, att tyskarna hade trängt in i Ryssland, förstod man, att åtminstone för någon tid världens medelpunkt hade förflyttats österut. Det blev också nästan genast klart, att det inte skulle bli en militärpromenad för tyskarna. (Jag hade aldrig trott något dylikt och hade till sista stund betvivlat, att Hitler skulle anfälla Ryssland.) Det var självfallet, att ett framgångsrikt, långvarigt och omfattande ryskt motstånd i högsta grad skulle öka våra chanser att snabbt vinna kriget, och efter vad som sades, befann sig det ryska folket just i den rätta sinnesstämningen för att bjuda ett sådant motstånd. Ett ”andra fosterländskt krig”, ett ”andra 1812” — så lödo slagorden; och de verkade mera inspirerande på det ryska folket än någon annan paroll skulle ha gjort. ”För landet, äran och friheten” var det officiella slagord, som Molotov präglade vid sitt radiotal den 22 juni. Stalinregimen, och med den hela det ryska folket, reste sig för att bekämpa vår fiende.

Jag kände, att jag måste resa till Ryssland. Jag hade tillbringat min barndom och min uppväxttid i St. Petersburg. Den ryska hälften inom mig kände plötsligt ”hemlängtan” — efter tjugo-fyra år. Jag hade alltid underhållit mina ryska språkkunskaper, särskilt under de år jag bodde i Paris; jag hade fortsatt att läsa ryska böcker och tidningar och så noggrant som möjligt försökt följa de politiska händelserna i Sovjetunionen och alla de nya strömningarna inom tankens och litteraturens värld — kanske icke alltid med gillande, men alltid med intresse. Jag måste helt enkelt återse Ryssland — särskilt nu, när dess ödestimme hade slagit.

Mina personliga antecedentia — det vill säga, den liberala, borgerliga bakgrund, mot vilken mina uppväxtår i Ryssland hade utspelat sig var icke den bästa enligt de åsikter, som härskade i U.S.S.R., innan Stalinkonstitutionen (vilken i princip upphävde all åtskillnad på sociala grunder) blev antagen. Men det var något, som tillhörde det förflutna. I min egenskap av journalist var jag ingalunda en icke-önskvärd person. Sedan den nationalsocialistiska faran hade dykt upp över Europa hade jag alltid förordat det intimaste militära samarbete med Sovjetunionen. Jag hade aldrig begått det misstaget att påstå, att det ”inte fanns något att välja på mellan Hitler och Stalin”. Jag var övertygad om, att skulden till att Litvinovs politik misslyckades icke låg hos Litvinov, utan hos Chamberlain och Bonnet. Jag var icke alldeles säker på, att Molotovs politik, som efterföljde den, var pro-tysk. Den var endast Litvinovpolitikens nödfallsutväg. Jag är fortfarande övertygad om, att under dessa år U.S.S.R. var den enda av stormakterna, som uppriktigt understödde Nationernas Förbund och att, om icke England och Frankrike hade svikit Litvinov, detta krig antagligen hade kunnat undvikas.

År 1939 skulle Ryssland icke ensamt ha kunnat stå emot Tyskland, och om tyskarna, efter att ha trängt in i Polen, hade anfällt Ryssland — är det då troligt, att fransmännen skulle ha ryckt fram bortom Warndtskogen eller att R.A.F. skulle ha släppt ned något annat än flygblad över Berlin? En stor del av Frankrike skulle ha hälsat en invasion i Ryssland med en sådan förtjusning, att man där skulle ha lovsjungit ”skenkriget” i väster ännu mer än man redan gjorde. Och vi veta, hur vissa politiker och affärsmän här i England skulle ha reagerat. Ur strategisk synpunkt var Ryssland berättigat att ockupera östra Polen och de Baltiska staterna; därigenom förhindrade ryssarna endast, att tyskarna lade beslag på dessa områden eller använde dem som en språngbräda, precis som de skulle komma att göra med Finland år 1941. Å andra sidan

ansåg jag Rysslands uraktlåtenhet att mera bestämt reagera mot den tyska invasionen på Balkan som ett betydligt större politiskt felgrepp än fördraget i augusti 1939. Den hållningslöshet, som kom till synes, då kort efter sammanbrottet på Balkan Ryssland efter de lama försöken till ett närmande till Jugoslavien utvisade den jugoslaviska och andra allierade legationers personal från Moskva och erkände Rashid Aliregeringen i Irak, hade onekligen en viss anstrykning av opportunism och visade, att en önskan att dra ut på tiden fortfarande fanns kvar i Sovjetunionen.

Samtidigt måste man medgiva, att Sovjetunionen, trots sir Stafford Cripps' ansträngningar, icke satte någon större tilltro till den engelska regeringens vänskapliga inställning; och denna misstro var så djupt rotad, att det drog långt om, innan man lyckades övertyga Moskva att den engelska regeringen ej hade fallit för Rudolf Hess' anbud. Ryssarna hade naturligtvis sin egen uppfattning om vad detta anbud innebar.

Den 22 juni började jag vidtaga förberedelser för att resa till Ryssland. Först var jag icke riktigt säker på, i vilken egenskap jag skulle begiva mig dit. Jag försökte min lycka på krigsministeriet och på utrikesministeriet. Sedan fick jag helt oväntat en förfrågan från utrikesministeriets pressavdelning, om jag vore villig att resa till Ryssland som Reuters ”specielle korrespondent” (vad det nu kunde innebära). Jag hade aldrig förr arbetat för en nyhetsbyrå och skulle ha föredragit att resa ut för en bestämd tidning — men man sade mig, att transportmöjligheterna voro så begränsade, att jag fick resa för Reuters räkning, eller också inte alls. Om jag hade haft en smula mer tålamod, skulle jag kanske någon vecka senare ha kommit till Ryssland som korrespondent för den ena eller båda av de tidningar, för vilka jag hade arbetat i flera års tid — precis som Philip Jordan vid *News Chronicle*. I alla händelser lyckades det mig att få Reuters medgivande till, att jag från Moskva fortsatte mitt arbete för *Sunday Times*. Jag ber att till Lord Kemsley och *Sunday Times* få uttala min stora uppskattning av det tillmötesgående och den uppmuntran, som alltid kommit mig till del från deras sida.

Några dagar efter det jag antagit Reuters erbjudande, lämnade ambassadör Maiskij mig mitt pass, försett med Sovjetunionens stämpel och undertecknat av honom själv. Det var den 1 juli och en härlig sommareftermiddag. Då jag promenerade genom Kensington Palace Garden kände jag mig egendomligt lätt till sinnes, ehuru jag smått undrade, vad jag egentligen hade givit mig in på.

I denna skickesedigra timme i Rysslands historia längtade jag efter att se ryska ansikten, höra ryska språket talas omkring mig. En tragedi, som berörde miljoner ryssars liv, hade tagit sin början. Jag hade sett blixtkrigets verkningar i Frankrike; jag visste, vad det betydde för den enskilda individen. Detta krig förde mig i känslöhänseende närmare Ryssland än jag hade befunnit mig sedan många år tillbaka. Ögonblicket var för allvarligt för att jag skulle hängiva mig åt sentimentala ungdomsminnen; nu gällde det att se, hur det ryska folket för sin egen och för hela världens skull, ämnade göra motstånd mot tyskarna.

Och ändå fanns det de sista dagarna jag var kvar i London ögonblick, under vilka mina tankar oavslåtligt sysslade med minnen från mina pojkar i St. Petersburg ... Det var egendomligt, att mina tidigaste barndomsminnen skulle vara förknippade med ett krig — det rysk-japanska kriget. Jag var tre och ett halvt år gammal, när jag såg ett långt trupptransporttåg, fullt med larmande soldater med kortsnaggade huvuden, ånga ut från järnvägsstationen i Peterhof...

Ett annat, nästan lika avlägset barndomsminne var följande:

En vinterdag, när jag var fyra år gammal, promenerade jag på Panteleimonskajagatan med miss Kelly, min gamla korpulenta engelska sköterska, som hade haft vården om mig alltsedan

min mors död. Plötsligt såg jag en massa människor skrikande och larmande rusa ned för gatan förföljda av kosacker. En gammal dam, som just åkte förbi oss i en gammalmodig svart droska, gav kusken befallning att stanna, och miss Kelly lyfte upp mig i vagnen, som förmodligen körde oss hem. Miss Kelly sade förstås till mig, att den springande människohopen hade varit otäcka människor och att kosackerna voro hyggligt folk. Det är allt jag kan minnas av revolutionen år 1905.

Jag växte upp under förhållanden liknande andra barns, som tillhörde den lilla men allt mera inflytelserika liberala industriella bourgeoisie i Ryssland. Min far var *kadett*¹ och tillhörde liksom min farbror, vilken var advokat i St. Petersburg, detta liberala parti, som hade vuxit fram ur 1905 års revolution. Min fars släkt, som hade flyttat till St. Petersburg från de Baltiska provinserna i början av det förra seklet, hade blivit fullkomligt förryskad, ehuru den fortfarande nominellt tillhörde den lutherska kyrkan. Familjen hade dock icke kommit till något egentligt välstånd förrän under den industriella omvälvningen i Ryssland på 1880- och 1890-talen. Min far ansåg Witte vara en mycket framstående man, som skulle göra Ryssland till ett andra Amerika. Han stod även i personlig tacksamhetsskuld till Witte, ty det var denne, som år 1895 skickade honom till Kina i ett speciellt uppdrag. Min far stannade i Kina i fem år; hans huvudkvarter var det internationella Shanghai, och han arbetade vid bygget av den ostkinesiska järnvägen. Efter sin återkomst till Ryssland ägnade han sig åt utvecklingen av den stora Donbass-koncernen. Under många år samarbetade han intimt med den kände Nikolaj Stepanovitch Andakov, den mest framstående gruvingenjören i Donetsbäckenet. Längre fram kom hans verksamhet även att omfatta exploaterandet av Urals ännu nästan outnyttjade resurser och han blev slutligen direktör för Bogoslovskijverken. Ofta, när jag har blickat tillbaka, har det skänkt mig en viss tillfredsställelse att tänka, att min far visserligen tillhörde "bourgeoisien", men att han i alla fall hade uträttat något och kunde räknas bland pionjärerna för Rysslands stora industriella utveckling ... Hade han ej, när allt kommer omkring, hjälpt till att lägga grundvalen till Rysslands nuvarande industriella styrka?

När jag var fjorton år gammal, tog min far mig med sig på en av sina ofta förekommande resor till Donbass. Jag fick fara ned i en kolgruva i en hiss, som gick mycket fort och förde mig djupt under jorden. Allt verkade mycket effektivt, modernt och imponerande. Men jag tyckte inte om uttrycket i gruvarbetarnas ansikten. De sago icke vänliga ut. De voro väl avlönade, ty skickliga arbetare stodo högt i pris i krigstider, men de hade allaredan sina egna idéer om kapitalismen ...

Men jag kan med gott samvete säga, att jag aldrig har hyst något agg till Sovjet, som tog ifrån mig dessa kolgruvor, vilka jag ju icke hade hjälpt till att anlägga. Tack vare dem hade jag i alla händelser haft en lycklig uppväxttid. Jag kan ännu minnas en natt i maj år 1915, som vi tillbringade i en liten villa, belägen några kilometer från kolgruvorna — det var direktörsbostaden. Direktören var en liten rödhårig karl med ett rävansikte vid namn Login Ignatievitch; ursprungligen hade han varit gruvarbetare, men hade så småningom avancerat. Huset var omgivet av en trädgård, och jag har aldrig vare sig förr eller senare hört näktergalarna sjunga så underbart som den natten ...

Men allra bäst minns jag livet i St. Petersburg och sommarmånaderna, som vi tillbringade på vår lantgård. Den låg på en höjd, varifrån man hade utsikt över Finska viken och Kronstadts fästning. Sommaren 1914 såg jag först en engelsk eskader och senare en fransk eskader med president Poincaré ombord ånga in i Kronstadts hamn. Bakom huset låg en skog på fyrtio

¹ Kadettpartiet — ett parti i ryska riksduman bildat 1905 av olika liberala grupper.

tunnland — den bestod till största delen av björkar och barrträd — och vi höllo två eller tre kor och en mängd höns. Ett gammalt par skötte om djuren. På vintrarna voro vi ute och jagade hare i skogen; vi brukade ofta resa till lantgården över lördagar och söndagar. Det var underbart att på soliga vinterdagar åka skidor genom skogen och sedan komma hem igen och värma sig framför en stockvedsbrasa. Och det tog bara en timme med tåget och sedan en timme med släde för att komma dit från St. Petersburg...

Jag älskade St. Petersburg och Sommarträdgården med dess sekelgamla lindar, Peter den stores lilla paviljong och allén, som kantades av grekiska gudar och gudinnor med avslagna näsor. (På vintrarna byggde man upp små träskjul kring gudarna och gudinnorna.) Och jag älskade Neva och fästningens silhuett, som avtecknade sig mot skyn under de ljusa sommarstrimma. Jag kan ännu minnas St. Petersburgs ljud och dofter; det första ljud man hörde på morgonen, när man vaknade, var klappandet av hästhovar mot Mokhovajas träbeläggning; från Simeonovskaja trängde bullret av lastfordon och kuskarnas röster, när de svuro åt sina hästar eller åt de andra kuskarna, in i rummet; och jag kan fortfarande känna doften från asfaltkokarna, när på sommaren gäng av arbetare utförde gatupreparationer. På sommaren var staden nästan folktom; i våningen voro möbler och tavlor överhöljda med skycken, mattorna voro hoprullade, och det luktade kamfer överallt i huset.

När jag var nio år gammal, började jag läsa de ryska skalderna. Först Lermontov, sedan Pusjkin. Så följde några år, fyllda av intensiv läsning — Gogol och Tolstoj. — Jag var tretton år gammal och låg till sängs i mässlingen, när jag för första gången läste Krig och fred. Därpå kom turen till Turgenev, Goncharov, Dostojevskij, Nekrassov och Leskov, och litet senare till Gorkij och de andra moderna författarna. Dessutom läste jag en mängd franska och engelska böcker. Vårt bibliotek var mycket välförsett. Petersburg blev som en levande illustration till alla dessa ryska böcker. På eftermiddagen, när skolan var slut, brukade jag promenera längs Nevakajen fram till Peter den stores ryttarstaty och för mig själv recitera några strofer ur Pusjkins *Kopparryttaren*, som jag ännu i dag finner så medryckande:

Vid dyster våg på öde stranden,
med blicken spänd mot himlaranden,
han full av stora tankar stod.
Invid sin fot en mäktig flod
han flyta såg mot fjärran länder.
På sumpiga och låga stränder
sågs här och där, bland mossar grå,
Karelens arma hyddor stå.
En ensam båt på skummig våg
man glida utmed floden såg;
och skogen okänd för var strimma
från solen — dold i evig dimma —
stod susande ...¹

Varje stadsdel i St. Petersburg har sina litterära associationer. När jag exempelvis åkte till Jussupovparken, där det fanns en skridskobana, passerade spårvagnen det livliga Sennajatorget — Hötorget —, scenen för *Brott och straff*. Kanske satt Raskolnikov fortfarande och grubblade i en vindskupa i någon av de ruskiga gränderna — eller kanske befann han sig på en av de små överfyllda krogarna, där rusiga män trängdes kring biljardborden, inbegripen i

¹ Översättning av G. Aminoff.

ett underligt samtal med den druckne, värdige Marmeladov.

Det var farbror Petja, som vägledde mig i min läsning. Han var en stor entusiast, typen för en intellektuell ryss, vänstersinnad och sorglös i sin livsuppfattning. Som student hade han en gång varit i klammeri med polisen, och det var han fortfarande mycket stolt över. Han hade deltagit i en politisk demonstration, riktad mot regeringen och hade hållits häktad i två dagar. Farbror Petja hade tio gånger mera inflytande på min litterära uppfostran än skolan. Det var en ganska medelmåttig skola, och det enda, som jag lärde mig någorlunda bra där, var franska. Grekiskan och latinet glömde jag snart, men jag skall alltid med glädje minnas min lärare i grekiska, Erich Feodorovitch von Voss. Han hade en utvecklad känsla för skönhetsvärden och gjorde studiet av Odysseen verkligt givande. Han var en av de finast bildade tyskar jag någonsin träffat. När han kommenterade Homerus, citerade han ofta några rader av Schopenhauer: ”Die meerumschaumten Seiten der Odyssee ... En underbar fras!” brukade han säga och gjorde en dramatisk paus.

Nu, när jag tänker närmare på saken, verkar det egendomligt, att jag ägnade så mycket tid åt att läsa, plugga latin och grekiska, gå på teatrar och konserter och öva på pianot, medan miljoner ryska soldater stupade vid fronten eller rutnade i löpgravarna. Men kriget hade mycket litet inflytande på livet i huvudstaden. Fronten låg långt borta; och ehuru det fanns många flyktingar och en hel del militärsjukhus i staden — ett var förresten inrymt i min skola — gick livet i det stora hela sin gilla gång. Vi voro naturligtvis upprörda över den stora olyckan vid Masuriska sjöarna och glädde oss över Brussilovs offensiv, och mot mitten av år 1916 började min fars vänner, som kommo och hälsade på hop oss, att tala hårda ord om Rasputin, Stürmer, Protopopov och de andra femtekolonnarna, som vi nu skulle kalla dem. Och Naum, vår unge chaufför (ty vi ägde en av de tvåtusen bilar, som funnos i St. Petersburg), skrev först från löpgravarna, sedan från ett militärsjukhus och sedan åter från löpgravarna med en nästan oläslig stil brev till mig, som blevo allt mer uppretade och missnöjda i tonen, alltefter som tiden gick. Han talade öppet om bristen på ammunition, den usla maten och alla andra missförhållanden. En gång kom han till Petrograd på permission, och då yttrade han sig med ännu större skärpa än han hade gjort i sina brev.

Men Petrograd var fortfarande en ljusets och nöjenas stad, teaterhabituernas och musikälskarnas paradis. Det var Alexandrinkas och Mariinskijteaterns stad. När jag var tolv år gammal, började jag regelbundet gå på matinéerna på Alexandrinka. Teatern hade sina glansdagar bakom sig; Varlamov, Savina och Kommissarjevskaja voro döda; men jag hade dock turen att få se den store Davydov som Gogols revisor och som Famosov i *Gore ot ulna*. Och Jurjev, den nya uppgående stjärnan, spelade Chadskij i detta storartade skådespel. Jag såg också två eller tre av Shaws pjäser. På Mariinskij och den nyligen uppförda Musijkalnaja Drama hörde jag flera operor, huvudsakligen de stora ryska operorna av Rimskij-Korsakov, Mussorgskij, Borodin och Tjajkovskij. *Eugen Onegin* och *Spader dam* måste jag ha hört minst ett halvt dussin gånger. Kriget gjorde, att jag blev förskonad från Wagner; den enda av hans operor jag hade hört kort före krigsutbrottet, var Lohengrin. Men då och då spelade man Wagner på symfonikonserterna.

Skriabin var det stora skriket i Petrograds musikvärld under kriget. Vi ungdomar ansågo honom för en andre Beethoven, ehuru han i vårt tycke stod betydligt högre, och när vi hörde Kussevitskij dirigera hans *Poème de l'Extase*, voro vi övertygade om, att vi hade varit närvarande vid en av de största händelserna i musikens historia. Jag brukade gå på konserter med unge Volodja Evdokimov och hans far, Vassilij Petrovitch, som själv var en skicklig violoncellist och hade studerat för Verzhbilovitch. Han var en stor Bachbeundrare och en fin känna-

re av rysk musik. Han var mycket stolt över att ha lärt känna Rimskij-Korsakov personligen under kompositörens sista levnadsår. Han brukade säga: ”Rimskij-Korsakov liknade Bach i det hänseendet, att han arbetade strängt och ytterst metodiskt. Han ansåg musiken som ett arbete. Det fanns intet romantiskt nonsens hos honom — inga muser och älskarinnor och ögonblick av 'inspiration'.” Han gav underbara kammarmusikaftnar i sitt hem på Moikakajen, vid vilka jag fick delta. Det var ett stolt ögonblick i mitt liv, när jag en gång i detta utvalda sällskap fick spela några stycken av Grieg, på vilka jag hade övat i flera veckor.

Före det förra världskrigets utbrott hade jag flera gånger fått följa med min far på utrikes resor. Jag hade varit två gånger i England och Skottland; en annan gång hade vi gjort en resa genom Tyskland, Frankrike, Schweiz och Italien. Jag hade också besökt Finland, Sverige och Norge. Resor i Europa ansågos ingå som ett led i en ung mans uppfostran. När världskriget bröt ut, var det inte längre lätt att resa utomlands; men detta hade det goda med sig, att jag fick lära känna delar av Ryssland, som jag antagligen eljest aldrig skulle ha fått se. Jag fick fara till gruvområdena i Dundistriktet, och på resan dit gjorde vi uppehåll i Moskva några dagar (jag hade redan varit i Moskva ett par dagar föregående år); och en del av sommaren 1915 tillbringade jag i Ukraina, på ett litet lantställe i Gogols land, nära Sorochintsy.

Stället tillhörde en kvinnlig kusin till min far. Hon var gift med en skriftställare, som inte hade haft någon framgång, Valentin Valentinitch Jakovenko — en man med långt grått skägg och ett blott leende. Han ivrade för folkupplysning och hade specialiserat sig på små vetenskapliga skrifter, avsedda för den stora allmänheten, och hade också givit ut en samling av Belinskijs skrifter. Han hade på något sätt varit inblandad i 1905 års revolution. Jag kan fortfarande minnas lilla Valja, deras yngsta dotter; hon var en vacker liten tös på fjorton år, och sjöng ukrainska folksånger på ett förtjusande sätt. Samma sommar besökte jag också Krim och Kaukasus. Alltsedan jag för första gången läste Lermontov, hade jag alltid längtat att få komma till Kaukasus. För oss Petersburgsbor representerade det romantiken. Krim blev en besvikelse för mig, men Kaukasus motsvarade alla mina förväntningar. I Kislovodsk — naturligtvis måste det ske i Kislovodsk, scenen för Vår tids hjälte; — blev jag djupt förälskad i Murochka Chernova; hon var femton år gammal, hade långa ljusa lockar och var mycket söt. Vi hade huvudet fullproppat med Lermontov, och min första förälskelse var mycket romantisk. Men mina känslor överlevde icke skilsmässan, och vintern 1916 efterträddes Murochka av Gassja Nazareja. Gassja var femton år gammal och spelade piano mycket bättre än jag. Hon, en kusin till henne och jag brukade göra långa promenader längs Neva på kvällarna, och vi kände oss mycket romantiska och deklamerade Pusjkin. Murochka hade under tiden förlovat sig med en officer i armén; många år senare fick jag veta, att hon hade fått ett mycket sorgligt öde. Hennes trolovade kämpade på den vita sidan och föll vid Perekop och Murochka själv flydde med återstoden av Wrangels armé till Jugoslavien, där hon gifte sig med en gammal överste, en obehaglig och opålitlig typ.

En kväll kort före julen 1916 kom min far hem från kontoret och sade till mig: ”Nu är han mördad.” ”Vem? Nikolaus?” —”Nej, inte Nikolaus, men Rasputin.” Han såg belåten ut och telefonerade till flera av sina vänner för att berätta nyheten. Och sedan, efter två jäsande månader, började revolutionen på Petrograds gator. Den där historien med Rasputin hade gjort oss unga liberaler till ivriga revolutionärer. Vi deltog i den stora massans glädje och hänförelse. Mitt emot vårt hus bodde den senile Goremykin, som hade varit statsminister under den sista tsarregimen. En dag i början av mars, när den smältande snön droppade från takrännorna, samlades en människomassa utanför Goremykins hus och började slå in porten med en kraftig påk. Jag hjälpte också till, och slutligen gav den tunga ekporten vika. Hopen

påstod, att den var på jakt efter några skarpskyttar, som befunno sig på taket. Emellertid fanns det ingen människa på taket, och folkmassan drog sig tillbaka utan att någon plundring förekom ... Jag läste alla de dussintals tidningar, som utgåvor i Petrograd under dessa ”den fullkomliga demokratiens” dagar, och med en viss framsynthet bevarade jag dem. Om någon händelsevis fortfarande har min tidningssamling från 1917 i sin ägo, skall han däri finna de första numren av *Pravda* och *Izvestia*.

En dag fick jag veta, att Lenin anlät ”i en plomberad tysk järnvägsvagn”. Vi voro fördomsfullt inställda mot Lenin, huvudsakligen just av denna orsak. Men det avhöll mig icke från att gå och höra honom tala. Jag gick dit i sällskap med Gassja och någon annan — jag kan inte längre minnas, vem det var. Vi lyckades ej komma i närheten av Kshesinskijpalatset, men vi sago någon som liknade Lenin tala till massan från en estrad. Och massan hurrade och skrek.

Sommaren 1917 beslöt min far att resa till England, där han hade många förbindelser sedan sin Kinatid. Han ville, att jag skulle följa med honom till detta mitt för mig så okända andra fosterland. Jag trodde, att jag skulle stanna i England några månader — men jag stannade i tjugofyra år. Ibland, under de senaste åren, har jag undrat, om jag verkligen skulle ha rest, om avgörandet hade legat hos mig ...

Dagboksformen i min bok kräver en kort förklaring. Den är icke ett ordagrant återgivande av de anteckningar jag gjorde i Moskva. Men de sju små anteckningsböckerna utgöra kärnan till denna bok. Samtalen, de politiska reflexionerna, vardagshändelserna klottrade jag endast ned på papperet, och ingen förläggare, som befann sig vid sina sinnens fulla bruk, skulle ha tagit emot mitt manuskript i denna form.

När jag skrev om dagboken, avhöll jag mig naturligtvis från sådana billiga tricks som att infoga ”sanna förutsägelser”, som inte hade blivit gjorda vid tillfället i fråga. De ofta felaktiga reaktioner jag omnämner äro vad jag kände eller iakttog i Moskva den dag, på vilken anteckningen gjordes. En hel del av mina notiser, vilka jag hann göra i lugn och ro — exempelvis på resan ut eller under de långa timmarna jag tillbringade i olika skyddsrum — äro tryckta ordagrant som de skrevos ned i dagboken. Återstoden har jag försökt giva en mera sammanhängande och, som jag hoppas, mera lättläst form.

Jag har bibehållit dagboksformen, emedan jag tror, att den ger en mera levande bild av Moskva under olika skeden av kriget, och därför att dagboksformen bättre än någon annan form ger uttryck åt vad jag verkligen såg, hörde, kände och skrev ned. Jag har ändrat några namn, och ett eller två — men icke fler — samtal ha blivit ”avstämnda”. Några beskrivningar, som jag icke för ögonblicket hade tid att skriva ned, ha tillkommit efteråt. Betyder det egentligen så mycket, om man beskriver en gata eller ett landskap några dagar eller några veckor förr eller senare?

Av förklarliga skäl har jag uteslutit alla privata samtal med såväl ryssar som engelsmän i hög officiell ställning, särskilt dem med sir Stafford Cripps. Jag beklagar det uppriktigt, ty sir Stafford Cripps' orubbliga tro på Ryssland, även när det såg som mörkast ut, och hans riktiga uppfattning om den stora roll Ryssland spelar i detta krig, gjorde samtalen med honom stimulerande och uppmuntrande. Och denna vinters händelser ha bevisat det berättigade i hans kloka optimism.

Jag ämnar snart återvända till Ryssland.

London i januari 1942. A. W.

Första delen

Torsdagen den 3 juli. Ombord på aeroplanet på färd norrut.

Äntligen på väg. De två sista dagarna i London voro mycket påfrestande. I förrgår natt sov jag knappast en blund, och hela dagen i går kände jag mig tämligen nedslagen. Tanken på att lämna London hade plötsligt blivit mig motbjudande, och mina bekanta gjorde mig nervös med sina 'kvickheter': "Bäst, att du raskar på, eljest hinner Hitler före dig", eller: "Du kommer att kunna skriva om 'Moskvas sista dagar'." Det ser faktiskt ut, som om tyskarna skulle ha hunnit översvämma största delen av de "återerövrade" ryska områdena — Litauen, Lettland och östra Polen och närma sig Minsk mitt inne i Ryssland. Men ännu ha de en bit kvar, innan de komma fram till Moskva.

Gårdagens motigheter gjorde det hela ännu värre. När jag kom till Home Office, varifrån vårt sällskap skulle starta, fick jag veta, att det var något, som inte gick i lås. Där funnas två gamla överstar; den ene av dem hade en brandspruta med sig. De äro medlemmar av militärdelegationen. Den ene reser ut som expert på brandskydd, den andre som expert på skyddsrum. Vi fingo tillsägelse att komma tillbaka klockan 10, men då meddelade man oss, utan angivande av skäl, att avfärden blivit uppskjuten. Jag kände något liknande lättnad vid tanken på, att hela resan kanske skulle bli inställd, men det kunde naturligtvis inte ske, om inte ryssarna stodo inför sammanbrottet. Och det skulle ju ha varit ett väl högt pris att betala för nöjet att få stanna kvar i London.

När jag från översta våningen i Reuterbyggnaden kastade en blick på St. Paulskatedralen och på St. Brides silhuett, kände jag ett sting av vemod. Och samma känsla grep mig, när jag på eftermiddagen flanerade längs Thames Embankment och genom det som återstod av Temple, som jag sett störta samman och gå upp i lågor under blixtanfallens nätter. Jag gick tidigt till sängs men hade svårt för att somna; och när det äntligen lyckades mig, väcktes jag klockan tre på morgonen av en telefonringning. "Det är major X. som talar. Var god och infinn er i dag på morgonen klockan 10 på Home Office. Jag hoppas, att ni inte är *förargad* över, att jag väcker er så här dags. Ni får verkligen ursäktas." Han lät ovanligt trevlig ... På morgonen hade jag givit mina retrospektiva funderingar på båten; mina tankar voro helt riktade på framtiden. Fleet Street badade i sol. Den platinablonda flickan, som sköter hissen i huset, där *Guardian* har sina lokaler — gamle Rutters dotter — stod ute på trottoaren. Jag tänkte på gamle Rutter; så storartad han hade varit där uppe på *Guardians* tak natten till den 10 maj under den stora lufträden! Lille Johnnie, som hade fått två shilling som avskedspresent av mig i går, satt inte utanför Mitre Court med sina *Evening Standard* — ännu var det för tidigt på dagen. Bussarna, som lyste klarröda i morgonsolen, dånade längs Fleet Street. Jag tog en bil utanför St. Dunstan's och åkte till Home Office på Strand. De två överstarna voro redan där med sitt pick och pack. Översten med brandsprutan, som hette Symonds, visade sig vara anställd vid Home Office; han var i själva verket uppfinnaren till brandsprutan, och sprutan han hade med sig, var det exemplar, som bar nr I 000 000. Han skulle ha den med sig till Moskva för att demonstrera den för ryssarna. Jag undrade inom mig, om inte ryssarna, som genom sammanslutningar hade övat luftskydd och gasskydd i årtal, inte redan hade uppfunnit något liknande. Men när allt kommer omkring, så ha vi *praktiska erfarenheter* att stödja oss på. Sanningen att säga, så känner man sig riktigt stolt över att resa dit ut som någon, som har gått igenom ett helt år av bombräder mot London. Utanför Home Office stötte jag på Ellen Wilkinson, arbetarpartiets mycket energiska och talföra representant i underhuset, som tyckte, att min

resa var en strålande ide. Hon erbjöd sig att ge mig en fullständig uppsättning luftskydds-broschyrer, men eftersom man inte får ha med sig mer än tjugofem kilo bagage, skrivmaskinen inberäknad, sade jag, att det nog fick vara, och förresten skulle två luftskyddsexperter resa med. Den andre av dem, en rund och gladlynt herre, är experten på brandskydd, överste Croad.

Det fanns inte plats för oss alla i R.A.F:s bil, så att jag måste följa efter i en taxameter. Chauffören, som måste ha varit ungefär sjuttio år gammal och var typen för en Londonchaufför, tyckte tydligen att det var roligt att följa efter den snabba R.A.F.-bilen. Först körde vi genom Regent Street och sedan vidare norrut. Ute på flygfältet måste vi underkasta oss vissa formaliteter. Vilket väldigt område flygfältet omfattar! Det är inte att undra på, att det är så svårt att förstöra en aerodrom ... Men jag hoppas verkligen, att vi ha vidtagit alla försiktighetsåtgärder mot fallskärmstrupper och segelflygare.

Vårt bagage vägdes, och de voro inte så kitsliga beträffande övervikten, som jag hade fruktat ...

Och nu flyga vi i nordlig riktning. De andra passagerarna äro medlemmar av en militärdelegation — de utgöra den andra uppsättningen. Den första, med general McFarlane, avreste till Ryssland för några dagar sedan. Man har sagt mig, att det tar tre timmar att flyga till X.

Först en sträcka av enformiga fält. Vi flyga på en höjd av ungefär sjuhundra meter; så blir det gropigare och vi börja stiga. En och en halv timme efter det vi lämnat London flyga vi över ett industriområde; det måste vara Yorkshire. Och sedan, när molnen draga ihop sig, stiga vi till tvåtusenfemhundra meters höjd. Här uppe är det soligt och inte längre gropigt.

Nu har det stora äventyret börjat. De dagliga besöken på informationsministeriet och det tröstlösa plottrandet med diplomatiska informationer och andrahandsmeddelanden från Frankrike höra det förgångna till. Nu går kosan till Ryssland! I går träffade jag gamle Sir Bernhard Pares uppe på *Guardian*. Han tyckte, att min resa till Ryssland var ett utomordentligt gott uppslag. ”Det här är ett verkligt *nationellt* krig”, sade han entusiastiskt. ”Lägg märke till de tyska ögonvittnenas redogörelser för kriget i Ryssland. I alla dem, som jag har sett, har jag med intresse observerat, hur det skiner igenom, att detta är det första *riktiga* krig, som den tyska armen haft att utkämpa.”

Vi flögo över ett stort vatten; ett ögonblick trodde jag, att det var Firth of Forth, men det kunde det naturligtvis inte vara. Någon sade, att det var Humber. Efter en stund kommo vi över land igen. Så blev det åter mycket molnigt och genom gluggarna i molnen kunde jag se en oregelbunden kust med långa sandsträckor och plötsligt fick jag syn på Tay Bridge. Och så tättnade åter molnen. Det var egendomligt att tänka, att jag kanske i detta ögonblick flög tvåtusenfemhundra meter över B. och att min lilla dotter lekte ute i trädgården, fullständigt omedveten om, att jag befann mig i flygmaskinen, vars motorbuller hon kanske hörde. Molnen lättade, och vi flögo över Grampianbergen; landskapet under oss verkade ofruktbart och hade en dyster, brungrön färgton. Vi flögo över en djup dalsänka med en flod, men inga människoboningar syntes till. Och sedan doldes åter allt av mjölkvita moln ...

Fredagen den 4 juli. Någonstans över havet.

Jag har aldrig förr varit så här långt norr ut. Ingenting utom vatten och moln så långt ögat når. Det är mycket kallt, men jag har inte sett några isberg. Jag har suttit och iakttagit ett par av R.A.F.-pojkar en liten stund. Besättningen består av fem man och vi äro ett halvt dussin passagerare. Det ligger något fascinerande över de här gossarna. Vad betyder den lilla rynkan

de alla ha mellan ögonen — till och med den yngste av dem? De kunna inte vara mer än tjuogoett eller tjugotvå år gamla. Under vanliga förhållanden skulle de se helt vardagliga ut. Man skulle mycket väl kunna föreställa sig den ene som vaktmästare på en bank och den andre — den med de skära kinderna och de en smula utstående tänderna — som en landsortscharmör. Men det är något särskilt med deras ansiktsuttryck. Jag kan inte förklara, vad det är, men jag är säker på, att en konstnär skulle lägga märke till det. Medvetandet om dödens närhet — kan det vara det? — förvandlar de mest vardagliga ansikten. De sago helt vardagliga ut, medan de befunno sig på marken. Öronlurar, läderhjälm på huvudet. Charmören är trött och slumrar till... Klockan är 12.30. Vi ha flugit i nära tio timmar. Det finns bara fyra sovkojer i flygplanet, och den ena är belamrad med bagage. Jag sov i fem timmar — längre än vad jag hade rätt till, fruktar jag. Varför väckte man mig inte? Och varför skulle R.A.F.-pojarna ha besväret att laga frukost åt mig på den lilla elektriska värmeplattan — och åt överstarna och de andra också, förresten?

Allting är grått, så långt ögat når. Jag önskar, att jag finge se en isbjörn. Det är verkligen fantastiskt. I går eftermiddag drucko vi skotskt te och åto scones och bullar på Royal Hotel i Z. Alla borden kring oss voro fullsatta. Det var verkligen en antiklimax att sitta där och vänta på, att flygplanet skulle bli startklart. Ja, egentligen väntade vi på någon från Glasgow, som skulle följa med oss. Klockan ett på natten var det lika ljust som tidigt på eftermiddagen, det var nästan full dager ...

De sanitära anordningarna i flygplanet äro mycket egendomliga. En gummislang — tydligen endast avsedd för manliga passagerare. Och så ett slags hink med ett grönt lock, och bredvid hinken en rulle toalettpapper stående mitt bland radioapparat, kulsprutor och alla möjliga andra instrument i kabinen. Innan vi begåvo oss av, utrustade man oss med teddybjörnsulstrar, lädermössor, höga skinnfodrade gummistövlar och kraftiga läderhandskar. Man rodde oss ut till flygplanet i en liten jolle. Det var gropigt och det blåste en kall vind.

Minst två personer i vårt sällskap tala ryska. Den ene är en major vid flyget, som under sin uppväxttid bodde i St. Petersburg. Vi upplivade minnen från staden. För några år sedan kom han tillbaka till Leningrad i ett officiellt uppdrag. Den andre rysktalande passageraren är en ung officersaspirant, som (på ryska) berättade för mig, att han talade ryska ”perfekt”, ehuru han aldrig hade varit i Ryssland, och att han hade lärt språket av sin guvernant. Hans ryska var verkligen förvånansvärd god, fastän den kanske inte var alldeles så utmärkt, som hans guvernant hade låtit påskina.

Mina händer äro alldeles stelfrusna. Jag önskar, att jag hade tagit med mig min tjocka överrock, men det var så varmt i London i går morse, att jag tyckte, att det var alldeles onödigt.

Skada, att flygplanets motorer bullra så; det är svårt att underhålla sig med någon.

En av sovkojerna var ledig, och jag somnade åter. Jag väcktes av den jättestore piloten — han är dryga två meter lång och har varit poliskonstapel i London — som sade mig, att vi flögo över land och att han alldeles nyss hade fått syn på en renhjord ... Jag tittade ut. Vi flögo över en vidsträckt landsträcka med små barrträd och björkar och insjöar och sumpmarker. Nu ha vi i två timmar flugit över detta väldiga, obebodda område; myrar och kärr, så långt ögat når, och tusentals små björkar och knotiga barrträd. Snart komma vi att få se människor, men tillsvidare ha vi endast sett träd ... Äntligen två stockhus på stranden av en sjö ...

Nu, när vi väl ha kommit hit, känner jag mig mycket bättre till mods. Framför mig sträcka sig Sovjetunionens vida landamären. Det har blivit varmt; jag har tagit av mig min

teddybjörnsutrustning. Om ungefär en timme böra vi vara framme.

Moskva den 5 juli.

När vi denna eftermiddag flögo över Arhangelsk, trummade en häftig störtskur mot kabinens rutor. Nedanför oss kunde vi se brädgårdar, som sträckte ut sig till en längd av flera kilometer. Överste Symonds, den ene A.R.P.-experten, sade, att virket var upplagt i enlighet med alla luftskyddets föreskrifter, d. v. s. med stora mellanrum. Genom det nedströmmande regnet kunde vi se Arhangelsks vidsträckta hamn med dess brädupplag. Det verkade imponerande, men vilka försiktighetsåtgärder hade man måne vidtagit där nere? Och vart skulle man kunna exportera timret nu — hade man överhuvud taget exporterat något efter tyskarnas ockupation av Norge? I själva staden, inte så långt från hamnen, låg en gammal, synbarligen mycket förfallen kyrka och en klunga stora nya regeringsbyggnader. Men det fanns endast ett fåtal fartyg i hamnen. Hade timret blivit upplagt här, därför att man ingenstädes kunde skeppa det? ... Slutligen förde tre små ryska sjöplan oss några kilometer uppför floden. Träden, som växte på flodens branta, sandiga stränder, voro betydligt högre än längre norrut. Slutligen gingo vi ned; en motorslup kom fram till oss och för första gången hörde jag ryska talas. Det kändes egendomligt. Vi fördes inte i land, utan till ett slags stor husbåt, som hette Krasnaja Zvezda. Stewarden, en vänlig liten musjik, visade oss till våra hytter. ”Den här vägen, om jag får be, gör er hemmastadda.” Han var så översvallande, som om vi hade varit hans käraste vänner. Sedan förde man oss till matsalen, där bordet var dukat. Ett ståtligt smörgåsbord stod framställt — kaviar och rökt lax, inkokt fisk, en sallad av gurka och tomater och stora assietter med prydligt upplagt smör. Och hela bordet var fullsatt med flaskor ... Två söta uppapperskor, klädda i tunna, vita bomullsblusar och med vackra figurer, skötte serveringen ... En överste och två majorer voro våra värdar, och medan måltiden fortskred, infunno sig flera officerare. Sedan kom en mystisk brunett; hon talade engelska ganska bra. Översten och de två majorerna, som inte kunde någon engelska, voro glada och trevliga sällskapsmänniskor; deras sätt var mycket översvallande, särskilt mot slutet av måltiden (d. v. s. någon gång vid två—tre-tiden på morgonen), och de voro mycket intresserade av England. Jag fick gång på gång tjänstgöra som tolk. Efter smörgåsbordet serverades en massa olika rätter, som jag inte kan minnas, och en efterrätt samt frukt och kaffe; och på vodkan och konjaken följde sovjetrysk champagne. Det är svårt att minnas enskildheterna i samtalet, men jag kommer ihåg att både översten och den ene av majorerna ådagalade ett utomordentligt intresse för Rudolf Hess' besök i England. De tycktes till och med vara ganska bekymrade för den sakens skull. De undrade, om jag var alldeles säker på, att hans anbud hade blivit ”avvisat”. De ställde också frågor beträffande Amerikas avsikter; jag kanske var en smula indiskret då jag antydde, att Amerika absolut inte gjorde tillräckligt kraftiga ansträngningar för att vinna detta krig. Det framgick tydligt, att de inte voro riktigt säkra på Englands inställning till Sovjetunionen. Vi måste anstränga oss för att bryta isen ...

Den ene av de båda majorerna försäkrade, att Moskvas försvarsanordningar voro sådana, att staden antagligen aldrig skulle kunna sönderbombas, och att detsamma gällde om Leningrad.

Där ute låg natten klar och vit, det var nästan lika ljusst som mitt på dagen. Furorna på flodens branta sandbankar stodo så förunderligt lugna och stilla ... Det fanns gott om mygg, och de beto mig obarmhärtigt på benen. Klockan tre beslöto vi oss för att gå till sängs och försöka få några timmars sömn. Klockan sex fördes vi i motorbåtar ett stycke uppför floden och sedan i bil till flygplatsen. Och så beträdde vi, som någon anmärkte, för första gången rysk jord. Solen stod redan högt på himmelen. Vinden lekte bland blommor och gräs, när vi gingo fram till flygplanet.

Det var ett luxuöst plan av Douglastyp, med länstolar och soffor och ett stort bord i mitten, på vilket flaskor med narzan¹ voro framsatta — verkligen mycket omtänksamt efter nattens fest! Och så flögo vi under två eller tre timmar över något, som föreföll vara en oändligt stor skog. Vi kommo över en eller två små städer; vid Rybinsk flögo vi över Volga; och sedan vi överflugit ett en smula tätare bebyggt område, kommo vi fram till Moskvas utkanter. Överste Grier, militärattachéen, hade kommit för att taga emot oss. Delegationens medlemmar skulle begiva sig till ”Jugoslavskij” — den jugoslaviska legationen, som hade stått tom, sedan ministern och legationens tjänstemän fått begiva sig därifrån, och överste Grier var vänlig nog köra mig till Hotel Metropole. Jag lade just icke märke till mycket under färden dit. Den långa resan och den vodkabemängda natten i Arhangelsk hade inverkat menligt på min iakttagelseförmåga och Moskva gjorde inte något starkare intryck på mig den första dagen. Hotel Metropole, som var byggt i en fruktansvärd *style moderne*, påminnande om de värsta arkitektoniska utsvävningarna från 1900-talets Paris (jag fick senare veta, att en fransk *chef* hade låtit uppföra hotellet) gjorde ett dystert och ogästvänligt intryck. Överallt funnos anslag med ordet ”Intourist” — över bokmontern, där arbeten av Lenin på engelska voro utlagda och på dörren till receptionen. Och när jag på ryska tilltalade den mörka, magra damen vid disken och räckte fram mitt pass, slog hon genast upp sidan 2 i passet och sade: ”Hm ... född i St. Petersburg den 4 februari 1901.” Jag kände mig ögonblickligen misstänkt; och sedan hade den mörka damen en överläggning med en fyllig blondin och de sade, att de skulle behålla mitt pass för att få det registrerat; så visade man mig längs en dyster korridor till ett rum med ett tillhörande ganska illa hållet badrum. Plyschmöblerna i rummet voro gammalmodiga och måste ha stått där sedan långt före revolutionen, och proppen i badkaret höll inte tätt. Men i olikhet med sir Walter Citrine beslöt jag mig för att icke fästa alltför stor symbolisk betydelse vid detta faktum. Senare gick jag ned i entréhallen, vilken pryddes av byster av Lenin och Stalin och stora fotografier från Moskva och Leningrad och Krim, vilka fortfarande voro försedda med tysk text. Jag kände mig betydligt lättare till sinnes, när man lämnade mig mitt pass tillbaka. Jag hade inga ryska pengar, och när jag fick veta, att den engelska ambassaden icke låg så långt från hotellet, beslöt jag att gå dit till fots. Det visade sig vara en god halvtimmes promenad; första sträckan av vägen gick längs norra sidan av Kreml, och det var infernaliskt varmt i solen. När jag frågade om vägen, sade man, att jag först skulle taga den underjordiska järnvägen eller en spårvagn till Arbat, men jag svarade, att jag ville gå dit till fots, något som tydligen förvånade åtminstone en ung man, klädd i vit skjorta och skärm-mössa av linne, vilken sade: ”Ja, det är ju er ensak.” Han kanske också var förvånad över min tweedkavaj, särskilt i denna hetta, men det verkade inte, som om man skulle ha tagit mig för en utlänning. Då var det alltså inget fel på min ryska! Jag träffade Cripps, som inte verkade vidare hoppfull beträffande utsikterna för att förhållandena för journalistiskt arbete skulle förbättras, men eljest lät tämligen optimistisk. Jag telefonerade till Lovell, Reuters representant i Moskva och sade till honom, att jag befann mig i penningknipa. Han kom efter en liten stund med sin bil och vi åkte till den av Reuter förhyrda våningen, belägen på Chochlovskij alldeles invid den berömda ”A”-ringen av Moskvas boulevarder. Trafiken var mycket livlig, och fotgängarna nonchalerade bilarna i högsta grad. Vi körde om flera kolonner av soldater, som under sång marscherade gatan fram. Vid bortre ändan av Chochlovskij låg en förfallen gammal kyrka, vars kors på taket hade blivit vårdslöst bortbrutet; utanför kyrkan stod en hop människor — huvudsakligen medelålders män — som buro på knyten. Lovell sade, att de voro där för att skriva in sig i *opolchenien*, det ryska hemvärnet. Hushållerskan var en gammal vresig volgatyska, som inte verkade vidare uppbyggd över min ankomst. Just

¹ Ett berömt kaukasiskt mineralvatten.

som vi skulle sätta oss till lunchen, gick flyglarm, och vi sågo kvinnor och barn och även några män springa till skyddsrummen; på ett ögonblick var gatan folktom med undantag av ett par soldater och milismän med röd-blåa mössor. Lovell berättade, att vid flyglarm alla människor tvingades att gå ned i skyddsrummen, fastän hittills inte en enda bomb hade fällts över Moskva. Han trodde, att flyglarm ibland gavs som en övning, så att befolkningen skulle lära sig vad den skulle göra, om det verkligen en gång blev allvar. Efter lunchen kom Lucien P., en lång, jovialisk fransman med ett runt barnansikte och hornbågade glasögon. Han hade vistats i Moskva några år som *Havas'* korrespondent, men hade nu övergått till de Fria Fransmännen efter en *crise de conscience*. Han påstod, att Vichylegationen med sin ambassadör, Gaston Bergery skulle bli tvungen att lämna Ryssland. Lovell hade vänligheten att föreslå, att jag skulle flytta över mina tillhörigheter från Hotel Metropole — även med risk för att Katja, den volgatyska hushållerskan, skulle få slag. På kvällen uppsökte vi Cholerton vid *Daily Telegraph*. Han verkar som en gammaldags rysk lärd med sitt lilla svarta skägg och sitt översvallande sätt; och fastän han den kvällen var ovetting mot allt och alla, kunde jag märka, att han uppriktigt älskar Ryssland. Jag gav honom mitt introduktionsbrev från Hadley vid *Sunday Times*. Cholertons våning, belägen högst uppe i ett femvåningshus, var så grundligt mörklagd och belysningen så svag, att jag endast fick en mycket oklar föreställning om, hur där egentligen såg ut. Men det fanns massor av böcker i rummen, och det verkade, som om han hade bott där länge.

Vi åkte tillbaka genom Moskvas fullständigt mörklagda gator, och Lovell satte av mig vid Hotell Metropole. Där upptäckte jag, att de tre engelska officersaspiranterna, som hade anlänt på morgonen, bland dem den unge mannen, som talade ryska ”perfekt” (han heter förresten Nares) också bodde på hotellet. Jag gick upp på deras rum. De voro fortfarande upprörda över det obehagliga äventyr de råkat ut för på morgonen. Från flygplatsen hade de åkt in till Moskva med en lastbil, som även förde med sig delegationens bagage. Men i ett gathörn hejdades de av en polis, och en folkmassa, som inte kände till de engelska uniformerna, samlades kring bilen. Någon råkade säga: ”Fallskärmshoppare”, och folkmassan blev högljudd och aggressiv. Slutet på visan blev, att officersaspiranterna fingo följa med till polisstationen, där de blevo kvarhållna till dess de genom ambassadens försorg blevo släppta. Tydligt äro ryssarna, som i årtal knappast haft någon kontakt med utlandet, sjukligt misstänksamma mot allt utländskt. Och lille Nares sade, att det faktum att han talade ryska skapligt (han sade inte längre ”perfekt”), bara hade gjort situationen värre . . .

Den där historien kunde ju inte precis kallas en lycklig avslutning på min första dag i Moskva. Men dagens händelser voro ännu icke till ända. Jag gick till sängs, trött och på dåligt humör. Knappt hade jag hunnit släcka det svaga ljuset på nattduksbordet, förrän flyglarm gavs. Några ögonblick senare bultade den gamle nattvakten på alla dörrar, inklusive min, medan han ropade: ”Treyoga, trevoga!” — ”Begiv er ner i skyddsrummet!” Jag svarade något obegripligt, och han gick sin väg och störde mig icke vidare. Jag kunde inte höra något ljud utom brådslande steg i korridoren och bullret från bilar, som i rasande fart körde förbi på gatan. Jag vek undan en flik av mörkläggningsgardinen och såg ut på den stora, öppna platsen framför hotellet. Den låg fullständigt folktom. Ingenting hände, och jag gick åter till sängs och somnade.

Söndagen den 6 juli.

Den andra dagen av min vistelse i Moskva var betydligt trevligare än den första. Först och främst var jag glad över att få lämna Metropole. Lovell hade sagt, att han skulle komma och hämta mig klockan tio. Innan han anlände begav jag mig, sedan jag betalat min hotellräkning,

som belöpte sig till femtio rubel, på en promenad. Jag strövade ned för Theatralnij Projezd, den breda avenyn, som sträcker sig i östlig riktning från Sverdlovplatsen. På andra sidan av denna plats, mitt emot Metropole, ligger Operan, Bolshoiteatern. Jag tittade i bokständer utanför hotellet och köpte ett paket med tjugofem cigaretter för tre rubel femtio kopek — det var inte särskilt dyrt, men cigaretterna voro inte heller särdeles goda. Jag undrar just, om jag kommer att vänja mig vid smaken? Jag tycker, att de långa pappmunstyckena äro alldeles onödiga.

Mischa, Lovells chaufför, som såg ut som en apa, körde mig till Reuters kontor. Det fanns inga meddelanden till mig utom en inbjudan till middag från Cripps. Jag hade ingenting särskilt att göra och begav mig ut för att se mig om på Moskvaskator. Moskva är en mycket förvirrande stad med floden och boulevarderna, som löpa i halvcirkel, som enda vägledning. Alla andra gator utgöra ett enda gytter. Jag promenerade ned för Maroseika, en ganska ruskig gata, kantad av gamla reveterade två- och trevåningshus, förmodligen byggda omkring 1860. Jag gick in i en stor livsmedelsaffär och blev förvånad över de mängder av sötsaker, *pastilas* och frukt-marmelader, som funnos där inne. Jag köpte ett kvarts kilo skära *pastilas* (ett minne från skoltiden!) för 4 rubel.¹ Det tycks inte härska någon livsmedelsknapphet i Moskva; situationen är mycket gynnsammare än jag hade trott, och inne i affären köpte kunderna allt vad de ville och utan att behöva lämna några kuponger. Men betalningssystemet är mycket egendomligt; kunden betalar, när han fått veta, till hur mycket hans inköp belöpa sig, och räcker sedan kvittot över disken, varpå han erhåller varorna. Kassaapparaten var av gammal konstruktion och härstammade tydligen från tiden före det förra världskriget, och tillverkarens namn var stavat enligt stavningssättet före 1917. På Maroseika tog jag en fullsatt spårvagn ned till Skvoretiskibron — den ligger mitt emot St. Basiliuskyrkan, vars bjärta färger lyste i morgonsolen. Jag gick över bron och promenerade ned för Ordynka, en av de gamla gränderna i Zamoskvorechie — den del av Moskva på andra sidan floden, som blivit odödliggjord av Ostrovskij genom hans komedier från 1850-talet om de gamla köpmännen i Moskva. De ungdomar jag mötte sågo allt annat än sjaskiga ut i sina ljusa sommarkläder. De flesta unga flickorna voro klädda i vita blusar, och männen buro gula, vita eller blåa ”sport-skjortor” med nedvikta kragar eller ryssblusar med höga, broderade halslinningar. Fastän det inte talades mycket om kriget, fanns ett uttryck av beslutsamhet i allas ansikten. Alla studerade ivrigt affischerna på husväggarna — och det fanns sannerligen gott om affischer! En rysk tank, som krossar en jättekrabba med en Hitler-mustasch, en soldat ur röda armén, som ränner bajonetten genom en jättestor råtta med ett Hitleransikte: *Krossa det fascistiska skadedjuret* —, en vädjan till kvinnorna: *Kvinnor, tagen arbete på de kollektiva lantgårdarna*,

¹ På den gamla goda tiden skulle man antagligen ha fått betala 30 eller 40 kopek för samma kvantitet, men priser och löner ha förändrats sedan dess; dessutom måste man taga en hel del andra faktorer i betraktande, såsom privilegier och betalning in natura till vissa kategorier av arbetare och ämbetsmän. I runt tal är en rubel nu värd ungefär en tiondel av sitt värde före det förra världskriget, och en del varor ha fördyrats i proportion härtill, medan andra ha stigit mindre. En spårvägsresa kostar exempelvis to kopek, vilket betyder, att den endast fördubblats men ingalunda blivit tio gånger dyrare sedan 1914. En engelsk nationalekonom har gjort en mindre fördelaktig beräkning; han håller före att man för att få varor till ett värde av 1 pund i Moskva måste giva ut 130 till 140 rubel. Om vi taga i betraktande den värdeminskning, som det engelska pundet undergått sedan 1914, står den ryska rubeln för närvarande mycket lågt. År 1914 fick man ungefär 9½ rubel för ett engelskt pund. Svårigheten för en utlänning att få inkomster och utgifter att gå ihop i Ryssland ligger däri, att den officiella växelkursen för det engelska pundet endast är 21 rubel. Diplomaterna få 100 rubel för 1 pund och vissa privilegierade utlänningar, som äro bofasta i Moskva, såsom exempelvis journalister, få 48 rubel för 1 pund. Tills kort före kriget fanns en svart börs i Moskva, som utlänningarna flitigt begagnade sig av. Myndigheterna blundade mer eller mindre för detta faktum. Tack vare denna omständighet kunde utlänningar, som voro bosatta i staden, leva tämligen gott där utan att giva ut mer än ungefär det dubbla av vad de skulle ha förbrukat hemma.

intagen de mäns plats, som nu tjänstgöra i armén! Det trängdes en massa folk kring ett bokstånd. En gammal kvinna sålde en ny upplaga av Lermontovs skrifter, och ett tjockt band av Sholochovs Don — fjorton rubel — och högar av broschyrer om kriget, som alla voro mycket billiga och endast kostade fem eller tio kopek, bland dem Emelian Jaroslavskijs broschyr om *Det Andra Fosterländska Kriget*. På flera hus fanns första sidan av *Pravda* eller *Izvestia* av den 31 juli med Stalins tal och porträtt uppklistrad, och överallt stodo människor och läste om det. Det är otvivelaktigt ett mycket betydelsefullt tal, som ger folket rent besked. Denna heta sommarförmiddag gjorde vattenkioskerna goda affärer. Ett glas sodavatten med äkta fruktsaft kostar tjugo kopek, och med syntetisk saft trettiofem kopek. Det finns människor, som fortfarande föredraga det senare slaget. Det får väl anses som en tribut till forskning och framsteg, antar jag. Jag kom att tänka på en lemonadflaska, som jag såg i Warszawa för några år sedan, och som garanterades innehålla ”äkta konstgjord fruktsaft”.

Religionen i Ryssland befinner sig just nu i ett egendomligt läge. De flesta kyrkor, jag passerade i går, användas som magasin, och det verkar inte, som om många människor skulle gå i kyrkan om söndagarna. Men Lovell påstår, att tjugofem eller trettio kyrkor i Moskva fortfarande äro öppna; man måste bara hitta dit. De göra inget väsen av sig.

I går, när jag var uppe på kontoret, tittade jag i det senaste numret av *Bezbozhnik*, ”De Gudlösas Tidning”. Hela innehållet utgjordes av harmsna protester mot förföljelsen av den protestantiska och den katolska kyrkan i Tyskland! Det fanns flera långa artiklar, som berörde den saken. Synbarligen söker Stalin verka för en sammansvetsning av det ryska folket, och den anti-religiösa propagandan är en av de företeelser, som försvann när detta krig bröt ut. Men *Bezbozhniks* omkastning är onekligen en smula väl iögonenfallande.

En av de amerikanska kollegerna berättade i dag för mig om en intervju han för några dagar sedan hade med metropoliten för den Nya Kyrkan. Metropoliten såg ut som en gammal rävd, men talade mycket värtaligt och synbarligen också med stor övertygelse om det ryska fosterlandet, Alexander Nevskij, Rysslands stora nationella traditioner och den allmänna anslutningen till sovjetregimen. Han har stora inkomster från de rättrogna, betalar höga skatter och bebor en bekväm våning; på hans dörrskylt står ”Professor Så och Så”, och han är ägare till några utsökta Murillos, men det är mycket möjligt, att han inte har reda på deras värde, ty de hänga sida vid sida med några dåliga nakenmålningar från tiden kring sekelskiftet.

Jag hade bestämt mig för att taga det lugnt denna första söndag i Moskva och att uppskjuta mina officiella visiter till i dag. Lovell, Lucien och jag foro till Chimki i Henry Shapiros bil. Shapiro är United Press' korrespondent; han är mycket intelligent och en riktig arbetsmyra.

Vi körde längs en bred aveny, Leningradchaussén, där nya huskomplex omväxla med låga trähus med vindskupor — återstoden av en liten förstad från tiden före kriget. Chimki är ett omtyckt badställe, beläget några kilometer utanför staden. I går var det emellertid ganska folktomt därute. Där finns ett torn, som inte alls passar in i sceneriet, med kolonnader i två våningar. Det ser ut som en krokan. Tornet byggdes år 1837 till minne av öppnandet av Moskva-Volgakanalen, som börjar just på denna plats. Det finns badhytter på stranden, men man får endast använda dem för att kläda av och på sig, och på dörrarna står ett anslag: ”Endast fem minuter.” Hytterna kunna inte låsas, och medan man badar måste man hålla ett öga på sina kläder, som man lägger på stranden. Herr- och dambadet äro skilda, och badbyxor obligatoriska. Det var behagligt varmt i vattnet. En mängd små proletärpojkar plaskade omkring, och en av dem hade sin armbandsklocka på sig i vattnet. Jag sade åt honom, att han skulle taga av den; de andra började skratta och sade, att det bara var ett leksaksur. Vi hade knappast hunnit kläda på oss igen förrän en milisman kom fram till oss och sade till oss att

följa med till poliskommissarien. Vi hörsammade ödmjukt tillsägelsen och träffade kommissarien i ett rum i krokanens bottenvåning. Någon hade hört oss tala franska eller engelska och hade tydligen gjort anmälan. Kommissarien var mycket hövlig och tydligen mycket imponerad av min *laissez-passer*, som var undertecknad av Maiskij. Man sade oss, att vi kunde gå. I allmänhet tycker jag inte om dylika intermezzon, men i detta fall var det ett bevis på, att man håller ögonen öppna på en plats som denna, ty Moskva-Volgakanalen har utan tvivel strategisk betydelse, och det är klokast att se till, att inga icke-önskvärda personer stryka omkring i trakten.

Måndagen den 7 juli.

Jag började dagen med att göra ett besök i Narkomindelns kommissariatet för utrikes ärenden. Jag hade ännu inte fått mitt legitimationskort som journalist, varför det var ganska besvärligt att slippa in. Av Lovell hade jag redan hört, att Palgunov var chef för pressavdelningen, och underrättelsen gladde mig mycket, då jag hade känt Palgunov ganska bra, när han vistades i Paris som Tass' korrespondent. Han är sig tämligen lik; hans babyansikte har kanske blivit en smula rundare och hans yviga man en smula längre, och han är fortfarande lika närsynt som alltid och måste hålla alla papper tätt intill näsan för att kunna läsa dem. Han tog emot mig mycket vänligt och vi upplivade gamla minnen från Paris. Han sade också: ”Ni gick ju i Reformationsskolan, när ni bodde i Leningrad före revolutionen — jag tycker mig minnas, att ni nämnde det en gång i Paris.” — ”Det är mycket möjligt, att jag nämnde det, men jag måste säga, att ni har ett utomordentligt gott minne, Nikolaj Grigorjevitch.” Mitt svar kom honom att skratta. Jag tror inte, att det är något ont i Palgunov. Jag blev också presenterad för censorerna. Den ena av dem, Anurov, är en jovialisk herre, inte det minsta lik den tillknäppta byråkrat jag väntat mig få se; den andre, Kojemiakov, är en av de vackraste unga män jag någonsin sett — men jag misstänker, att han är järnhård. Jag undrar just, hur vi två komma att samsas.

Narkomindelns är inhyst i ett byggnadskomplex från tiden före kriget, försett med en stor gård i mitten. Där ha de ställt upp en staty av Vorovskij: ”Mördad i Lausanne av vitgardister år 1923.” Huset verkar dammigt och dystert; upp till pressavdelningen, som är belägen i femte våningen, går en hiss, men man kan inte begagna den för att åka ned, och vaktposten framför porten granskar ens papper mycket noga, innan man slipper in eller ut. Ogpun — numera kallad N. K. V. D. — har sitt högkvarter mitt emot på Dzerjinskajagatan (som förut hette Lubianka) i ett stort nytt hus, uppfört i en stil påminnande om Mendelssohns Columbushaus på Potsdamer Platz i Berlin.

Nu, när jag har flyttat in i den av Reuter förhyrda våningen — eller rättare sagt i Lovells arbetsrum, där jag sover på en divan — äta vi vanligen lunch hemma. Katja hade åstadkommit en läcker stekt kyckling och en fruktsallad. Lovell berättade, att hon häromdagen uttryckte sin stora glädje över, att ett tyskt flygplan hade blivit nedskjutet av ryssarna i närheten av Moskva; men jag undrar, hur det egentligen förhåller sig med den saken. De där volgatyskarna tala en mycket egendomlig tyska, men emedan de tala ett s. k. europeiskt språk, ha de lyckats lägga beslag på nästan alla platser som hembiträden hos utlänningarna i Moskva.

Senare på dagen gingo vi till Lozovskijs presskonferens. Han håller tre konferenser i veckan, och pressen fäster stor vikt vid dem. Lozovskij är vice-kommissarie för utrikes ärenden och biträdande chef för den sovjetryska informationsbyrån, och han håller sina sammankomster i en liten gammalmodig osobniak — en privatvilla av det slag, som de rika köpmännen i Moskva förr brukade bygga åt sig. Den är byggd i empire, och fönstren i ett av rummen vetta mot en trädgård. Till för kort tid sedan var den grekiska legationen inhyst där, men nu är

Grekland liksom Jugoslavien inte längre representerat i Moskva, ehuru det är mycket möjligt, att en förändring häri snart kommer att inträffa. Legationspersonalen utvisades som en gest av goodwill mot Tyskland. Lozovskij, som med sitt lilla vita hakskägg påminner om en fransman, var mycket älskvärd; han berättade för mig, att han har varit bosatt i Frankrike i många år, och att han älskar och beundrar fransmännen för deras intelligens. ”Men de blevo förrådada!” sade han. Det ligger verkligen något av *vieux boulevardier* över Lozovskij; jag kunde mycket väl föreställa mig honom, smuttande på sin Pernod eller en café-creme på Napolitains terrass, medan han diskuterade världsrevolutionen. Vid presskonferensen, som ägde rum vid ett långt bord, täckt av en grön duk där glas och flaskor med mineralvatten och lemonad voro framsatta, yttrade Lozovskij sig mycket förhoppningsfullt om allt; han framhöll särskilt tyskarnas förluster i döda och sårade på sjuhundratusen man under de senaste fjorton dagarna, men nekade att gå in på de ryska förlustsiffrorna: ”Det är svårt att göra en exakt beräkning.”

Senare begav jag mig till pressrummet i Narkomindel, vilket ligger i samma våning som Palgunovs tjänsterum. Det är ett litet rum, försett med omaka, gammalmodiga möbler, som antagligen stodo i hyresvåningarna, vilka en gång funnos i huset. Det fruktansvärt fula skrivstället av alabaster härstammade antagligen från samma håll. På väggen hängde en karta över U. S. A. (på vilken ortnamnen hade översatts till ryska och voro förvanskade till oigenkännlighet) och en annan över Europa. Möjligheterna att skriva på maskin voro tämligen begränsade. Egentligen är det förvånansvärt att det finns så få utländska journalister i Moskva. Maurice Lovell, Cholerton och jag äro de enda engelska korrespondenterna här, och amerikanerna representerades av tre eller fyra journalister, anställda vid olika nyhetsbyråer. Henry Cassidy, som arbetar för Associated Press, har jag tidigare råkat i Paris. Han talar inte ryska, men obekantskapen med språket är något, som aldrig tycks bekymra amerikanerna eller hämma dem i deras arbete. Vidare finns det en japan här, som heter Hatanaka; och vid Lozovskijs presskonferens voro många utländska journalister av ”kominterntypen”, som någon uttryckte sig, närvarande, men de ha ingen beröring med oss. Den ena av dem är en ung amerikanska, som visst heter Janet Weaver; vidare fanns där en gammal gosse med en kolossal näsa vid namn Epstein, som skriver till den judiska pressen i New York, en storväxt neger samt slutligen en spanjor, som skriver för några sydamerikanska tidningar och vars ansikte genast föreföll mig bekant. Det visade sig, att det var Jesús Hernández, som var undervisningsminister under Negrinministären och vilken jag hade träffat i Madrid år 1937. Jag måste prata med honom någon gång. Jag kommer ihåg hur han den gången, när han välkomnade Attlee och Baker till Madrid, en smula ironiskt talade om ”det aktiva sätt, på vilket det engelska arbetarpartiet visar sin sympati för den spanska republiken”.

Det intresserade mig att höra, att Cassidy inte hade lämnat Paris förrän långt efter den tyska ockupationen. Vi upplivade pariserminnen och under samtalets gång kommo vi naturligtvis in på frågan om, hur många femtekolonnare det fanns bland de utländska journalisterna i Paris. Cassidy ansåg, att jag ”överdrev en smula”. Den ena korpen hackar inte ut ögonen på den andra.

I kväll har jag ätit middag på engelska legationen. Huset är utomordentligt vackert, särskilt inredningen med den panelklädda matsalen, gobelängerna och de skinande parkettgolven. Och utsikten från balkongen mot floden och Kreml är underbar! Huset tillhörde en gång i tiden Charitonenko, en av Moskvas textil- eller sockerkungar — jag tror det var socker. Några av de rika Moskvaköpmännen hade verkligen en utsökt god smak även beträffande möbler och inredning. General Mason McFarlane var där; han var en smula ur humör, emedan han ännu

icke hade blivit inbjuden att besöka fronten; även Laurence Cadbury var närvarande — rosig och jovialisk och klädd i en kostym av krämfärgat linne. Han talade om nödvändigheten av att revidera vår navicertpolitik gentemot Ryssland och om den nytta man kunde få av Iran som transiteringsland. Han sade, att han hade besökt flera choklad- och kexfabriker i Moskva, men att han funnit dem gammalmodiga och att maskinerna voro från tiden före det förra världskriget. Han befinner sig här i egenskap av ledare för folkförsörjningsdelegationen och har långa konferenser med Mikoijan, kommissarien för utrikeshandeln, som han kallar ”gamle Mick”, när han talar om honom.

Vi bröto upp ganska tidigt — redan vid halv-elvatiden. Anblicken av Kremls månbelysta tinnar och torn var underbar.

Jag satte på radion i går kväll och egendomligt nog fick jag in den ryska propagandan från Tyskland. Vilken otrolig goja de gamla vitryska generalerna (jag undrar just, om några av dem, som jag kände i Paris, äro med i denna kampanj för Hitler), basuna ut med sina alkoholmättade röster. De tala redan om ”den röda arméns förtvivlade läge”, om ”Stalin och hans judar”, och om ”deras späckade bankkonton i Buenos Aires.” Och de påstå naturligtvis att ”ett snabbt flygplan hålles i beredskap för att föra Stalin till utlandet, när den tyska armén kommer litet närmare Moskva”. Jag är övertygad om, att en dylik propaganda inte skulle ha någon verkan här, även om inte regeringen i början av kriget hade beslagtagit alla radioapparater utom lokalmottagarna, med vilka endast de sovjetryska programmen kunna tagas in.

Tisdagen den 8 juli.

Efter en tämligen innehållslös dag ansåg Lovell, att jag borde se något av Moskvas ”nattliv”. Han, Lucien och jag togo en spårvagn på Pokrovka för att fara in i staden. Den var överfylld och vid varje hållplats trängde nya passagerare sig på. En gammal man på ungefär sextio år med fårat ansikte och en svart skärmössa hade en stund suttit och iakttagit oss tre. ”Fransman?” sade han till mig och visade på Lucien. ”Rätt gissat.” — ”Jag kunde förstå det. Man känner alltid igen en fransman på hans uppträdande. Fransmännen är fina, kultiverade människor. Inte lika de där.” Han visade på några individer, som larmande försökte tränga sig upp på spårvagnen. ”Hör bara på dem! Är det inte rysligt! ... Och lägg märke till den studerande ungdomen — till studenterna vid våra universitet. De är inte en bit bättre än den simplaste musjik — de har ett *tarvligt* sätt.” Innan han hade hunnit till slutet av sitt resonemang, hade vi kommit fram till målet för vår färd och måste stiga av.

Vi sneddade över Sverdlovplatsen och gingo till Hotel Nationals kafé. Lokalen var ganska mörk, men på varje bord stod en liten lampa med en orangegul skärm. Vid ett av borden satt ett sällskap tjecker, däribland en journalist och en herre med långt, vitt skägg, som liknade Karl Marx. Han hade varit direktör för Skodaverken; när tyskarna lade beslag på dessa och föreslogo, att han skulle arbeta för dem, vägrade han. Dessa tjecker hade till för kort tid sedan hållits internerade av ryssarna, och nu firade de sin befrielse med öl och mineralvatten. Ölet, som påminde om franskt ljust öl, smakade en smula dävet, men var inte dåligt. Många par hade sökt sig till de mera undanskymda borden. Jag lade särskilt märke till en officer och en vacker ung flicka — hon var förresten mycket lik lilla Gassja. Jag kan just undra, var *hon* finns nu? Hon måste vara ungefär fyrtio år vid det här laget. Vilken fruktansvärd tanke! Lucien kastade en blick på officeren och den unga flickan och sade: ”*Une jeune fille honnête; enfin, je dense.*” Men han påstår, att det också finns gott om damer av det lätta gardet i Moskva, fastän de inte äro byråskrivna. Atmosfären på National verkade betydligt hemtrevligare än på Metropole.

När vi lämnade National, sneddade vi över Sverdlovplatsen och följde den breda avenyn, där stora huskomplex — bland dem den nyuppförda Sovnarkomen¹ — omväxlade med gamla låga byggnader. Det var en underbar kväll och månen lyste klart. Många människor promenerade på avenyen, och de flesta ungdomarna voro vitklädda. En del av de nya sovjetbyggnaderna äro mycket fula, andra inte så illa och några helt enkelt imponerande. Kyrkorna och de gamla portalerna i Kreml äro förfallna, men det ligger i alla fall något storslaget över Moskva. Tverskaja, numera kallad Gorkij-gatan, är fullständigt förändrad; de nya husen äro enhetligt planerade och själva gatan är tre gånger bredare än förr. Vi gingo under tystnad (man undviker i möjligaste mån att tala ett främmande språk på gatorna, i synnerhet på kvällarna) ; Lucien hade tänt sin pipa. Plötsligt kom en kvinna fram till oss och sade i vresig ton: ”Varför går ni och röker?” Moskvaborna äro nästan sjukligt ängsliga för luftträder, ehuru jag tror, att de veta, hur de skola förhålla sig, när det en gång kommer så långt — och det gör det säkert förr eller senare.

Onsdagen den 9 juli.

Moskva bereder sig på luftanfall. Lastbilar köra längs gatorna och dela ut sand i staden. I morse lastades en stor hög sand av utanför vårt hus. Den blev orsaken till ett uppträde. En ung man och en flicka började fylla en säck med sand, och en äldre man med något slags officiellt märke i mössan kom fram till dem och skrek, att de icke hade rättighet att taga av sanden — den tillhörde staten, och han skulle kalla på milisen. Folk, som passerade, uppmanade den unge mannen och flickan att inte bry sig om honom. Jag vet inte, hur det hela avlöp.

Jag avsånde ett meddelande till London att Moskva löper risk att anfallas med stridsgas och framhöll, att den engelska regeringen skall betona, att liknande metoder komma att användas mot tyskarna, om stridsgas kommer till användning här.

I morse gick jag med Lucien till ett ställe alldeles bredvid Metropole för att taga några passfotografier. Det blev något krångel med bilen, och jag stod i mer än en timme i den glödande solen och väntade förgäves på den. Men tiden blev mig inte lång; jag stod och iakttog trafikanterna på detta Moskvas stora centrala torg. Människorna verkade inte nedslagna och eftersom levnadsförhållandena under de senaste två eller tre åren ha förbättrats betydligt, inse de, att de ha regimen att tacka för en hel del. Det är icke att undra på, om de hata tyskarna, vilka ha kullkastat den tingens normala ordning, som uppnåtts genom många års försakelser och ansträngningar. Jag är övertygad om, att de inte äro nedtryckta. Skoputsarflickan, som borstade en kunds skor, skämtade och skrattade. Människorna trängdes kring vattenstånden och stodo i kö för att köpa tidningar, men det var ingen rusning vid tobakskioskerna, eftersom det finns gott om cigaretter. Jag ville gärna köpa en karta över Moskva och gick ned för Petrovka till Kuznetzkij Mosst. Under 1820- och 1830-talet hade gatan varit stadens förnämsta stråk — Gribojedov i Gore at uma talar om Moskvas sprättar, som flanera där och om de eleganta affärerna, ekipagen och hästarna. Men nu verkar den tämligen förfallen och den enda ljuspunkten utgöres av några stora boklådor. I några av dem säljer man till och med böcker med blindskrift. Där finnes även flera antikvariat; i ett av dem sålde man till ett mycket billigt pris en komplett upplaga, bunden i skinnband, av den vitryske skriftställaren Meresjkovskijs arbeten, *Odessa Almanach* och andra vackert tryckta böcker från åren kring 1840-talet. I en annan bokhandel lade jag märke till en lyxupplaga — exemplar nr 44 — av Tjajkovskijs samlade kompositioner. (I morse blev jag förresten förvånad över, på vilken anmärkningsvärt hög nivå den ryska pianomusiken, som utsändes i

¹ Sovnarkom — folkkommissariat.

radio, befinner sig.) Men jag hade ingen tur med min karta. Sanningen att säga sago ett par av bokhandelsbiträdena, som jag frågade, helt förskräckta ut.

Jag promenerade tillbaka längs Petrovka och sneddade Röda Torget, säkerligen en av de mest imponerande platserna i världen.

Jag försökte att komma in i Leninmausoléet, men visades bort av två vaktposter med påskruvad bajonett. ”Vilka tider är mausoléet öppet?” Inget svar. En civilklädd man, som stod på trottoaren, sade: ”Mausoléet är aldrig öppet.” De ha väl aldrig evakuerat Lenins stoft? Jag fortsatte till St. Basiliuskyrkan och gick in. Kyrkan visas som ett museum och man får erlägga en rubel i inträdesavgift. Jag vandrade genom flera små kapell, som ligga på olika nivå under kupolerna och sökte förgäves efter mittkapellet. Men det fanns intet sådant, utan endast ännu ett kapell, en smula större än de andra, beläget under mittkupolen. Vilken fantastisk men samtidigt utsökt vacker byggning St. Basiliuskyrkan är med sina pastellfärgade kupoler, som alla äro olika till färg och form! Ett par gamla kvinnor hade hand om uppsikten i kyrkan; de verkade mycket gammalmodiga och hade schalletter bundna om huvudet, men ingenting i deras sätt förde tanken på religion. Utkommen på gatan såg jag mig förgäves om efter jätteklockan och jättekanonen, vilka höra till de få saker jag minns från mitt sista besök i Moskva år 1915. Men den berömda statyn av Minin och Pojarskij, vilka förjagade polackerna från Moskva år 1612, fanns fortfarande kvar.

Skada, att jag känner till Moskva så litet. Jag har bara varit här två gånger och varje gång bara en dag eller två. Mitt första besök sammanföll med det förra världskrigets utbrott. Jag kommer ihåg, att jag från ett fönster i ett hotell mitt emot Kreml — när jag tänker närmare på saken, måste det ha varit National — iakttog en väldig människomassa som stod och såg på, när tsaren och hans tsarevna — hon var klädd i en lång vit sommarklänning och bar en stor vit hatt — gingo in i Iverskijkapellet i norra delen av Kreml. Det var en nationell helgdag. Kapellet hade blivit rivet sedan dess. Andra gången jag var i Moskva var på en resa från St. Petersburg till Donetsområdet, där min far skulle avsyna några nyligen fullbordade kolgruvor. Det måste ha varit i maj 1915, ty jag kommer ihåg, att tidningspojarna vid Skobelevs staty på Tverskaja skreko: ”Italien har förklarat Österrike krig! Italien har förklarat Österrike krig!” Tverskaja (som numera heter Gorkijgatan) är fullständigt oigenkännlig, och Skobelevs staty är borta; det är verkligen skada. Den måste ha tagits bort under internationalismens och antinationalismens dagar; jag är övertygad om, att Stalin skulle ha låtit den stå kvar. Det måste också ha varit den dagen man visade mig Röda Torget och jag fick följa med till Testovs restaurang, där vi åto en middag med många rätter. På kvällen var jag med min far på en parkservering, som hette Eremitage. Ett operasällskap uppförde Glinkas *Livet för tsaren* — numera omdöpt till Ivan Susanin — på en friluftscen. Den kvällen sjöng gamle Susanin sin roll med en röst, som kom en att tänka på en buktalare, och jag kommer fortfarande ihåg, att dekorationerna voro mycket sjaskiga. Och det är ungefär allt jag kan minnas av Moskva.

Men det känns i alla fall egendomligt att vara här igen.

När jag berättade för Maurice om mina misslyckade försök att få köpa en karta, sade han, att jag var tokig, som hade försökt mig på något sådant i dessa tider: ”De lider av spionskräck här, och det är ett under, att de inte tog dig för en 'oliktänkande'. Tur, att du talar ryska flytande. Kom ihåg, att Stalin särskilt varnade folket för 'oliktänkande'.”

Vi fingo en utmärkt stekt *teterka* (ett slags morkulla) till lunch; sedan gick jag tillbaka till staden för att hämta mina passfotografier (på vilka jag ser ut som en gammal negress) och därifrån till Sary Dom. Den ”gamla byggnaden”, där legationen var inhyst, innan de köpte det

nya huset vid Sofiskajakajen, användes nu som ett slags annex till legationen, fastän ministern och hans terrier tyckas vara där ganska ofta. Det är en trevlig liten villa med en trädgård och en tennisplan; den ligger på Vorovskijgatan, som sträcker sig norrut från Arbattorget. Gatan hette förr Povarskaja, och under tiden före revolutionen var Povarskaja i Moskva vad Park Lane är — eller rättare var — i London. Flera av de rika köpmännens villor ha nu blivit säte för olika legationer; det berömda Morozovska huset — var inte Morozov den kände textil-magnaten, som finansierade revolutionärerna? — tillhör numera japanska legationen. Jag lämnade mitt pass och fotografierna till McAdoo, en gammal skotte, för vilken jag måste förklara vem jag var och vad saken gällde.

Jag promenerade ned för den trädkantade Vorovskijgatan fram till det livliga, bullersamma Arbattorget med dess imponerande nedgång till den underjordiska järnvägen. Det är egendomligt att en hel del av sovjetbyggnaderna se ut som utställningspaviljonger i krokanstil. Några äro bra, andra mindre lyckade. Genom de öppna fönstren till en enkel ölstuga på Arbattorget trängde ljudet av en träta ut. En äldre man skrek något om att han var "... en bolsjevik, begriper ni, en gammal bolsjevik, som kämpade i inbördeskriget", och att han hade rätt att säga sin mening — fastän det inte verkade, som om någon försökte motsäga honom på minsta sätt. Det var behagligt att denna varma dag med en jämförelsevis tom spårvagn fara ned för den s. k. "inre ringen" av Moskvas boulevarder med dess många parker. Vid slutet av Tverskojboulevarden foro vi förbi Pusjkinstatyn, vid vars avtäckande Dostojevskij höll sitt berömda tal. Jag kommer ihåg att boulevarden och statyn förekomma i Leonid Andrejevs förtjusande skådespel om studenterna vid Moskvas universitet.

På kvällen gingo Maurice och jag på en cocktailtillställning hos Henry Cassidy. Han bor tämligen långt borta i ett gammalt, rätt förfallet hus i Arbatdistriktet, och på dörrskylten står: "Associated Press of America, Moskvabyrån". Det var rätt mycket folk där, och det bjöds på gin-fizz och whisky, oliver, kaviarsmörgåsar och oststänger, och både Camel- och Chesterfieldcigarretter. Jag pratade en stund med den förtjusande mrs H.; hon är ryska till bördan men gift med en i Moskva bosatt amerikansk affärsman. Han har i årtal försökt skaffa henne amerikanskt medborgarskap, men först nu ha ryssarna givit sitt tillstånd — ett gott tecken på, att de rysk-amerikanska relationerna ha förbättrats — så att hon kan resa till Amerika. Men man meddelade henne samtidigt, att hon antagligen aldrig kommer att få tillstånd att återvända till Ryssland; och ehuru detta icke tycks bekymra mr H., smärtade det henne tydligen djupt att hon kanske aldrig mer skulle få återse Ryssland.

Flera engelska krigsfångar, som hade lyckats fly från Tyskland och som sedan dess ha varit internerade i ryska fångläger, ha nu blivit lössläppta av ryssarna.

På Henrys bjudning var också en mr Nierstone närvarande, en amerikanare, som är bosatt här i Moskva. Han sade, att han inte kunde taga de ryska uppgifterna om tyskarnas förluster på allvar. "Varför företa inte engelsmännen en invasion i Frankrike? Himmel, begriper ni inte, att det är den enda möjligheten för att det skall kunna gå i lås här? Kan ni inte åtminstone börja göra några förberedelser som sätter myror i huvudet på tyskarna så att de anser sig tvungna att lämna en del av sina trupper i väster?" Han sade vidare, att Stalin visserligen är en modig man; men nu, när tyskarna tränga rakt mot Moskva, var det verkligen *mycket viktigt*, att man inte uppsköt evakueringen av Moskva till sista ögonblicket. "Det skulle bli kaos. Om de inte fäste så mycket vikt vid sin prestige, skulle de kunna flytta regeringen till Kazan nu genast, och då skulle de kunna ordna upp allt förbaskat bra."

Mr Nierstone medgav, att det amerikanska folket efter de sorgliga erfarenheterna från det förra världskriget inte hyste någon önskan att komma med i detta krig. "År 1917 ansågs ingen

student för en man, om han inte begav sig över till Frankrike för att slåss. Men nu hyser ingen i Amerika den åsikten. Och vad skulle det förresten tjäna till? Det är väl inte *trupper* ni vill ha?”

”Jo, naturligtvis. Och vi vill också ha hjälp av er flotta.”

”Största delen av vår flotta befinner sig i Stilla Havet för närvarande”, sade mr Nierstone. ”Ni har tillräckligt många fartyg på Atlantens) — ”För att föra expeditionstrupper till Frankrike och hålla dem försedda med allt vad de behöver, vid sidan om alla andra uppgifter?” Mr Nierstone bytte samtalsämne. ”Ni skötte er förbaskat illa i Libyen. Och fastän er flygmaskinsproduktion är ganska bra nu, är er produktion av tanks inte *på långa vägar* tillräcklig. Hemma i Amerika beslöt vi i november förra året att producera tanks i stor skala och tro mig, om tre månader — i september, alltså — kommer denna produktion att bli imponerande.”

Jag sade, att det glädde mig att höra detta.

I går kväll skrev jag en lång artikel på ryska om blixtanfallen mot London och de erfarenheter vi gjort i London beträffande luftvärn och eldsläckning. Jag skall taga den med mig till Palgunov och se, vad han kan göra med den.

Torsdagen den 10 juli.

I morse pratade jag en lång stund med fyra barn, som stodo och tittade in genom mitt fönster, som vetter mot gården. Trevliga ungar, de ryska barnen, fulla av liv. De voro intresserade av en segelbåt av bleck, som står på kakelugnsfrisen och ville veta, hur mycket den kostar. De berättade, att de hade velat köpa en båt av gummi i statens varuhus (det låter lustigt att höra sådana ord helt naturligt komma från barnens läppar), men mamma hade sagt, att den var alldeles för dyr. De berättade, att de inte skulle gå i skolan längre; de två små flickorna — åtta och sex år gamla — och den lilla minsta skulle i morgon evakueras till Rjazan — eller kanske det var Kazan — de voro inte riktigt säkra på den saken; de skulle inte gå i skolan längre, och deras mamma skulle följa med dem och de skulle alla bo på en lantgård, där mamma skulle arbeta. ”Och skall ni också arbeta på lantgården?” De svarade nej, de voro alldeles för små ännu, men de skulle leka vid floden och bada; och de skulle hjälpa till att plocka bär och svamp i skogen. Den äldsta av flickorna, som huvudsakligen skötte konversationen, var en pigg åttaåring med mörkt hår, strålande ögon, vita tänder och finskurna drag; pojken — som tydligen hörde till en annan familj — var en knubbig liten gynnare med en ”tartarmössa” på huvudet. Han sade, att hans mamma också skulle arbeta på lantgården men att hans far, som ”arbetade för kriget”, skulle stanna kvar i Moskva. Jag kunde förstå, att han arbetade i en ammunitionsfabrik. Han berättade att hans föräldrar och lillebror och han själv bodde i ett enda rum — ”men rummet är stort — bra mycket större än ert”. Det intresserade dem att Maurice på sitt skrivbord hade den illustrerade läseboken, som de själva använde i skolan. Jag slog upp en sida i boken som innehöll något om ”vår sovjetstat”, men det tycktes inte intressera dem; de sade, att de i stället skulle läsa det stycket för mig, som handlade om bär och svampar.

Vid presskonferensen i dag gjorde Lozovskij sig lustig över finnarnas försök att övertyga England och Amerika om att U.S.S.R. hade anfallit Finland för fjorton dagar sedan. Lozovskij sade, att ryssarna långt före det finska kriget år 1939 hade vetat om det oavbrutna samarbetet mellan Tyskland och den finska generalstabens. Sedan dess hade samarbetet fortsatt i allt högre grad, med transitering av trupper och dylika saker. År 1939 måste Ryssland helt enkelt företaga sig något. Man kunde inte tolerera denna tyska språngbräda, belägen blott fyrtio kilometer från Leningrad.

Krigsnyheterna i kväll äro tämligen goda med undantag för striderna mot ”överlägsna tyska styrkor” i trakten av Ostrov, som tyskarna påstå sig ha ockuperat. Lozovskij underströk den betydligt mera behärskade tonen i den tyska pressen och citerade en artikel i *Frankfurter Zeitung*, som medgiver, att ryssarna äro mycket segare än fransmännen, och att de inte demoraliseras av tyskarnas försök att med tanks driva in kilar i deras linjer, utan i stället söka klippa av dessa kilar bakifrån. Tyskarna medgiva, att de för första gången ha att göra med en armé, som är utrustad på ett liknande sätt som deras egen.

Jag anser det som ett tydligt tecken på att ryssarna äro mera vänskapligt inställda mot England, att min artikel om blixtanfallen på London omedelbart har blivit publicerad, inte i någon obetydlig tidning utan på en framskjuten plats i *Izvestia*. Jag skrev i artikeln en hel del om engelsmännens moral under lufträderna. Det är något nästan alldeles nytt för ryssarna; ty under den period, då de ännu försökte ”lirka”, yttrade de sig mycket sällan smickrande om oss i pressen. Och ryssarna kände inte heller till skillnaden mellan Chamberlains England och Churchills England. Det faktum, att jag har fått tillfälle att förklara allt detta i *Izvestia* måste anses som ett mycket gott tecken. Cripps är mycket belåten.

Man har sagt mig, att den 22 juni många i Ryssland trodde, att vi hade givit vårt medgivande till att tyskarna anföllo Ryssland. Detta är fullkomligt absurt och kan endast komma sig av, att man inte visste något om Churchills England.

Och ändå — om de fortfarande hysa misstro mot en del av vårt folk (vilket är något helt annat än att de skulle misstro *hela* England), så kan man knappast förebrå dem för den sakens skull.

Jag hade en telefonpåringning från Leonards, som är här i ett speciellt uppdrag. Han hade just anlät från Egypten och hade intressanta nyheter att förtälja från främre och mellersta östern. Han påstår att Wavell huvudstupa tvingades in i det syriska fälttåget av politiska och strategiska orsaker. Det fanns ingen tid att förlora, men samtidigt fanns ej heller tillräckligt med tung krigsmateriel (tanks) tillgänglig för ett blixtkrig, som skulle ha avgjort förhållandena i Syrien på några få dagar. de Gaulle-styrkorna hade inte varit till någon större hjälp, ehuru felet icke låg hos dem. Men deras närvaro gjorde, att Vichyanhängarna satte sig till motvärn på allvar. Nu var emellertid det syriska mellanspelet lyckligtvis över och Vichyanhängarna ha begärt vapenstillestånd. Leonards tror, att vi komma att företaga ett anfall mot Rommel så snart det blir en smula svalare. Det lär vara mycket viktigt ur rysk synpunkt, att så sker. Leonards säger, att det tyska fälttåget mot Ryssland visar, att Hitler räknar med nödvändigheten av ett långt krig mot de allierade. Om man ser framåt, kommer det inte att bli till vår fördel, om tyskarna besegra ryssarna på kort tid. (Men han tror inte, att det kommer att hända. Jag undrar just, om han menar, att det skulle vara ”till vår fördel”, om de behöva lång tid för att krossa Ryssland?)

Vi sutto uppe på Leonards' rum på National och drucko whisky och isvatten, när unge Binkley kom in. Jag hade redan träffat honom för ett par kvällar sedan. Han har bott här i några år, hyser inga sympatier för det ryska folket och tycker om att berätta historier från Polen, Lettland och Estland där, efter vad han påstår, befolkningen är mera anti-rysk än anti-tysk. Han vantrivs grundligt i Moskva, ehuru han tycker om att frotera sig med diplomater, och roar sig med att samla ikoner och grammofonskivor med zigenarmusik. Han har tydligen kommit hit med en förutfattad mening och har inte försökt att bilda sig ett intelligent omdöme om folket och regimen. Vi råkade i ett meningsutbyte. Jag resonerade ungefär så här:

Hitintills har jag inte någon särskild orsak att beundra Stalin; men han är nu en gång regeringens representant; de flesta här anse honom som en mycket stor man, och det måste

räknas som hans förtjänst, att livet under de senaste två åren kommit in i någotsånär normala gånger. Nu, när jag med egna ögon ser Ryssland, är det särskilt en sak som slår mig. *Vilka upplysningskällor om Stalin ha stått oss i Västeuropa till buds?* Praktiskt taget alla de mera kända böckerna om Stalin ha en fientlig inställning: först och främst Trotskij's. Och efter honom kommer en hel rad av författare, med samma uppfattning, vilka imitera honom eller sympatisera med honom; Max Eastman och Souvarine med sin imponerande lunta måste anses såsom de förnämsta. Det är tydligt att frånvaron av en effektiv propaganda utgjort ett stort handicap för Stalin. Det har helt enkelt inte gjorts någon propaganda för honom. Kanske fäste han sig inte så mycket vid trotskisternas gläfsande. Eller också är det möjligt, att vid det invecklade spel han spelade en propaganda skulle ha varit olämplig — emedan den skulle ha förrått för mycket.

Kommunisterna i utlandet — i Frankrike, England och annorstädes — ställde till ett hopplöst trassel. Orsaken härtill låg delvis däri, att de försökte bevisa något, som icke kunde bevisas, nämligen, att Stalin var precis lika mycket internationalist som Trotskij. André Gides bok *Retour de l'U.S.S.R.* var kanske den första utländska bok av betydelse, som på ett vagt sätt lät ana stalinismens innersta natur och den nationella grundvalen i Stalins Ryssland. Men boken var hållen i en fientlig ton; det som stötte Gide var att Stalin frångått "internationalismen"; han ansåg, att den hjälp, som Ryssland gav den spanska regeringen, var det enda försonande draget i Stalins politik. Gide sade detta, emedan han trodde, att motiven, som lågo bakom denna hjälp, voro internationalistiska. Om han hade insett, att de i första hand voro nationalistiska, skulle han kanske icke ens ha gillat hjälpen till Spanien. Är icke orsaken till att Ryssland understödde den spanska regeringen i själva verket att söka däri, att den tycktes vara ett antagligt skäl för att göra gemensam sak med England och Frankrike? Men dessa länder voro rädda för bolsjevismen och ställde sig avböjande. Det var ju olyckligt, att just vid denna tidpunkt Frankrike hemsöktes av strejker ...

Vilken min inställning till de inrikes händelserna i Ryssland än må hava varit, så blev det år 1933 klart för mig, att den verkliga fara, som hotade den västerländska kulturen, inte kom från Ryssland. Jag förstod, att vi icke fingo låta möjligheten att enrollera Ryssland på vår sida gå oss ur händerna. Det var under den tid, jag vistades i Paris som *Manchester Guardian's* korrespondent. Jag understödde Barthous politik att söka åstadkomma ett närmande till Ryssland; och jag ansåg Barthous död och hans ersättande med Laval vara en betydligt större olycka för Europa än mordet på Alexander av Jugoslavien.

Ryssland — Stalins Ryssland — hade tydligt insett faran. Rysslands inträde i Nationernas förbund och Litvinovs politik för kollektiv säkerhet kommo som himlasända för England och Frankrike. Om våra statsmän hade varit en smula framsynta, skulle de ha undvikit kriget genom att fatta Rysslands framräckta hand. Men fruktan för kommunismen och hoppet, att man skulle kunna friköpa sig från Tyskland på Rysslands bekostnad — ett hopp, som livligt understöddes av män sådana som Bonnet och många personer i England — visade sig vara ett oöverbanneligt hinder. Den tyska propagandan spelade alltid på de anti-kommunistiska strängarna och halva Frankrike och en stor del av England lyssnade med hänförelse.

Komintern bemötte denna propaganda på ett klumpigt sätt. Visserligen fick den de franska kommunisterna vid valen år 1936 att så tydligt som möjligt klarlägga, att de i verkligheten icke arbetade för en kommunistisk revolution, utan att de endast voro anti-fascister och patrioter i enlighet med parisarbetarnas bästa traditioner, men ingen trodde dem riktigt. Sanningen är kanske den, att Stalin inte hade någon kontroll över de franska kommunisterna; han gillade den franska upprustningen och hälsade med tillfredsställelse att patriotiska och

anti-hitlerska slagord användes vid valen; men lokala kommunister och maskerade trozkister, folk, som ledo av anarkistisk-syndikalistiska kopparslagare, Marceau Pivert-”pacifisterna” och Stalin-motståndarna, tyska agenter samt anarkister inom C.G.T. och andra, bland dem kommunister, som helt enkelt icke förstodo vad Stalin åsyftade, förfuskade den politik, som Stalin så gärna hade velat se genomförd. Kommunistsegern vid valen ledde, såväl i industriellt som i militärt hänseende, till resultat vilka stodo i fullkomlig motsättning till Litvinovs utrikespolitik — en politik, till vars grundvalar hörde ett starkt Frankrike.

Vem stod vid styret — Stalin eller komintern? Och om kominterns instruktioner stodo i konflikt med Stalins planer — varför företog sig då Stalin ingenting? Den enda förklaringen härtill är troligen att söka i Rysslands inre förhållanden. Den internationalistiska doktrinen — till åtskillnad från ”socialismen i ett land” — hade fortfarande en del anhängare i Ryssland. Bland dessa funnos många, som uppriktigt voro övertygade om, att den var den enda rätta, ehuru himlen skall veta, att utsikterna för en internationell kommunism inte voro lovande någonstädes sedan den nationalsocialistiska floden börjat stiga. Nu, när jag ser tillbaka, är jag övertygad om att Stalin under alla dessa år förstod, att störtfloden skulle komma, och att han insåg, att ett internationalistiskt Ryssland skulle ha mindre utsikter att motstå den än ett nationellt Ryssland. Det var ingen lätt sak, ty man måste taga hänsyn till många gamla uppfattningar. Men när det gällde frågor av vital betydelse, åstadkom Stalin förändringar, hur litet populära de än voro. Som till exempel i fråga om ackordsarbete. Införandet av ackordsystemet vilket så djupt upprörde de rättrogna marxisterna, var oundgängligt, om den tunga industrien skulle kunna byggas upp och krigsindustrien skulle nå en produktion, som stod i proportion till behoven för det nationella försvaret. Så var det de gamla bolsjevikerna. Det var nödvändigt att framställa dem som förrädare mot Ryssland innan de likviderades, för att den stora massan i Ryssland skulle godtaga deras undanröjande. Och även om dessa gamla bolsjeviker icke hade begått alla de brott de anklagades för — skulle de icke ha underminerat och fördröjt tillväxten av Rysslands militära styrka om de hade fått fortsätta att spela en framstående roll i Ryssland? Antagligen hade Stalin från början klart för sig, att han måste förbereda Ryssland för en tysk invasion. Upprensningen under åren 1937-38 drabbade säkerligen tusentals oskyldiga (många av dem blevo senare frigivna), men skulden härtill låg nog icke hos Stalin utan hos Jesjov och hans medhjälpare, som hade blivit ”rusiga av framgången”. ”Upprensningen bland upprensarna” följde; den förde visserligen icke med sig, att spioneri, tortyr och andra missförhållanden, som det alltid tar en viss tid att utrota, helt upphörde. Det skulle vara att gå för långt att framställa Stalin som en motståndare till allt det, som Jesjov hade stått för; men Stalin förstod instinktivt, att ”jesjovismen” hade blivit förhatlig för det ryska folket. I detta såväl som i andra hänseenden tog Stalin hänsyn till *den offentliga meningen i Ryssland*. ”Jesjovregimen” måste elimineras, om den nationella solidariteten skulle vila på en fast grundval.

Även i de brutala åtgärderna mot kulakerna spelade nog krigsfaran en viss roll, ehuru dessa åtgärder togo sin början, innan Hitler hade kommit till makten. Kollektiviseringen var faktiskt det första nödvändiga steget mot en uppfostran på lång sikt och en ”anpassning” av bönderna. För att tillmötesgå den allmänna opinionen gjordes även inom kollektiviseringen år 1935 betydande eftergifter för den missnöjda lantbefolkningen. Men om ingen kollektivisering hade förekommit, skulle icke då vissa element bland bönderna ha verkat som femtekolonnare? Frånvaron av en verklig femte kolonn i Ryssland har hitintills varit ett mycket anmärkningsvärt faktum; och Stalin har nått därhän genom att göra förberedelser för detta krig och genom att från början lägga kriget på en nationell basis. Om han hade uppmanat det ryska folket att ”försvara marxismen”, skulle anslutningen ha blivit betydligt mindre.

Jag är likaledes övertygad om, att upprensningen av den röda armén stod i samband med Stalins övertygelse, att ett krig med Tyskland var överhängande. Vad representerade Tuchatjevskij? Medlemmar av den franska *Deuxieme Bureau* sade mig för länge sedan, att Tuchatjevskij var pro-tysk. Och tjeckerna berättade för mig den egendomliga historien om Tuchatjevskijs besök i Prag, där han mot slutet av en bankett — han hade hunnit bli tämligen berusad — lät undfalla sig, att ett fördrag med Hitler vore den enda utvägen både för Tjeckoslovakiet och för Ryssland. Och sedan började han fara ut mot Stalin. Tjeckerna underlät icke att rapportera detta till Kreml, och det blev slutet för Tuchatjevskij — och för många av hans anhängare. Men även här blevo upprensarna ”rusiga av framgången”, och upprensningen drevs förmodligen längre, än avsikten ursprungligen hade varit.

Alldeles som när det gällde upprensningen bland kommunisterna var det även i detta fall svårt för Stalin att anföra rimliga skäl — eller helt underlåta att giva någon förklaring — för denna upprensning. Den verkliga orsaken till dessa likvideringar kunde han ju icke angiva. Han kunde inte gärna säga: ”Tuchatjevskij ämnade förråda oss till Hitler.” Upprensningen försvagade tvivelsutan armén ur teknisk synpunkt, och detta å sin sida nödvändiggjorde en så lång förhållningspolitik som möjligt gentemot Tyskland, och samtidigt en militär upprustning. De framsteg, som ha gjorts sedan 1938, synas vara enorma; hade Hitler dröjt ännu ett år, skulle han inte ha haft några utsikter alls. Det var därför ryssarna i det längsta försökte uppskjuta avgörandet — exempelvis genom att utvisa medlemmarna av de jugoslaviska, grekiska och andra nationers legationspersonal och genom att försöka visa sig tillmötesgående mot tyskarna ännu så sent som i juni månad detta år. Ytterligare ett år utan krig skulle ha betytt, att ryssarna voro omöjliga att besegra.

Detta var i stora drag de synpunkter jag framlade för Leonards och Binkley. Binkley blev förargad och sade, att jag inte hade levat länge nog i Ryssland, medan Leonards nöjde sig med att säga: ”Mycket intressant, verkligen mycket intressant.” Men Binkley kom i alla fall med åtminstone en invändning, som är värd eftertanke: ”Om Stalins förnämsta motiv var ett nationellt försvar”, sade han, ”varför gjorde han då Estland och Lettland till sovjetrepubliker i stället för att låta dem bibehålla sin gamla regim?”

Utanför på gatan körde fullpackade spårvagnar förbi. Det var rusningstid. Människorna knuffades och trängdes, men ingen tycktes taga illa vid sig. Passagerarna längst framme i vagnen räckte sina tio eller femton kopek till dem, som stodo bakom, så att avgiften så småningom kom fram till den kvinnliga konduktören. Alla voro klädda i sommarkläder. Det luktar inte osnyggt i spårvagnarna här i Moskva, som det ofta gör i Paris — eller åtminstone inte så mycket. De flesta unga flickorna ha vackra figurer, som framträda genom deras lätta sommarklänningar. Jag lade inte märke till många, som verkade särskilt bekymrade över kriget.

Lucien berättade för mig, att människorna sälja sina personliga tillhörigheter till ”kommissionsaffärerna”. Jag hade redan lagt märke till en kö utanför en dylik affär på Petrovka. Antagligen är orsaken den, att de ha gjort slut på sina kontanter, när de köpte avskedsgåvor till soldaterna, och för ögonblicket befinna sig i penningförlägenhet.

Fredagen den 11 juli.

Man väntar den stora offensiven mot Moskva vilket ögonblick som helst. Tyskarna närma sig Smolensk och tyckas ha trängt in i nästan hela det annekterade området utom Estland, och tåga nu vidare i riktning mot Ukraina. Men deras huvudsyfte är fortfarande att tränga fram på olika fronter för att försöka leta ut de svaga punkterna. Det verkar emellertid, som om den

ryska ledningen icke skulle ha begått några allvarliga misstag. Det ryska flyget är fortfarande intakt trots stora förluster. Även tyskarna ha lidit svåra förluster. Våra militärexperter äro angenämt överraskade över den jämförelsevis obetydliga desorganisationen vid transporter eller andra brister i ledningen. Men den snabbhet, med vilken tyskarna lyckas ändra spårvidden på järnvägslinjerna, är oroande; de åstadkomma detta genom att använda slavgång, bestående av civila "krigsfångar" och sin egen, väldiga Todtorganisation, som består av hundratusen arbetare och ingenjörer. Med tanke på nya framryckningar undvika de i möjligaste mån att helt förstöra järnvägsspåren bakom de ryska linjerna och nöja sig med att åstadkomma förvirring med minsta möjliga skadegörelse genom att släppa ned mindre bomber. Det ryska överkommandot tycks vara medvetet om tyskarnas försök att nå övre Volga i en stor omfattningsrörelse kring Moskva och har vidtagit sina försiktighetsåtgärder. Ryssarna beräkna, att tyskarna förfoga över tiotusen tanks. Det skulle inte förvåna mig, om de hade ännu flera. Det är svårt att säga, hur många tanks ryssarna ha — men man har uppskattningsvis nämnt siffran sextusen. Om det förhåller sig så, komma de inom kort att vara tyskarna mycket underlägsna. Men det påstås, att de tunga ryska stridsvagnarna ha visat sig vara mycket effektiva; och tyskarnas förluster uppgå utan tvivel redan till hundratusentals döda och sårade.

Ryssarna ha en viss benägenhet att underskatta vikten av våra lufträder mot västra Tyskland, åtminstone verkar det så, om man får tro engelsmännen, som påstå, att dessa anfall börja göra tyskarna nervösa. Det verkar, som om ryssarna under de senaste dagarna skulle ha försökt förmå engelsmännen att göra en invasion i Frankrike. Men engelsmännen här tro icke, att någon sådan invasion kommer till stånd. De säga, att det skulle innebära stora transportsvårigheter. Det gäller ju icke bara att föra över trupper, utan även att hålla dem försedda med livsmedel och stridsmateriel. En av de våra sade: "Våra trupper äro tränade för ett öförsvar, men inte för blixtanfall, och", tillade han, "om det skulle gå galet här, komma tyskarna att göra invasion hos oss i september."

Ryssarna vilja icke alls höra talas om någon evakuering av Moskva. Och däri ha de enligt min åsikt alldeles rätt.

Jag har redan lagt märke till att man redan börjar hysa oro för Leningrad. Det finns flera livsviktiga industrier där, och det skulle bli svårt att få bort östersjöflottan, till och med undervattensbåtarna och jagarna. Vitahavskanalens slussar skulle mycket lätt kunna sprängas av Stukas.

Ryssarna visa en ständigt ökad vilja till samarbete; och jag har det intrycket, att engelsmännen till varje pris vilja bibehålla en östfront — utan att dock gå så långt som att landsätta trupper i Frankrike!

Varför ha vi ännu icke haft några luftanfall här? Det tyska flyget tycks ha alltför mycket att göra vid fronterna för att sätta i gång luftanfall mot Moskva, som ligger mer än sextio mil från närmaste front, och nätterna äro mycket korta ... Leonards sade, att vi nog kunna vänta oss luftanfall under fem eller sex dagar, bara tyskarna komma närmare Moskva. Jag för min del betvivlar, att de kunna göra anfall under en så lång period; de lyckades aldrig genomföra det, när det gällde London.

I kväll voro Maurice och jag hos Mrs Duranty för att följa henne till järnvägsstationen. Jag hade hört ganska mycket talas om "Katja", och det intresserade mig att träffa henne. Hon bor i en gammal trävilla i Zamoskvorechiedistriktet, på andra sidan floden. Framför huset stod en intouristbil, fullastad med knyten och kappsäckar. Vid bilen stod en liten pojke på tio år —

Durantys son. Katja är omkring fyrtio år gammal; hon är alldeles vithårig och talar engelska mycket dåligt. Gossen var klädd som de ryska barnen äro och kan bara tala ryska. Han är mycket lik sin mor. Katja tycktes vara mycket upprörd över, att hon skulle lämna Moskva. Hon omfamnade två gamla kvinnor till avsked. Den ena av dem var tjock, den andra var mycket mager och hade en svart duk bunden om huvudet. De sade gång på gång: ”Gud välsigne er, Gud välsigne er.” Och när bilen skulle sätta sig i gång, gjorde den magra korstecknet över Katja. ”Den här evakueringen är något förfärligt”, sade Katja, när vi körde längs Iljinka. ”Jag måste ha pojken härifrån. Vi skall resa till Gorkij; därifrån fortsätter vi ut på landet. Jag skall arbeta på en kollektivlantgård.” — ”Om två månader är ni tillbaka i Moskva igen”, sade Maurice uppmuntrande. ”Tror ni verkligen det?” Hon skakade tvivlande på huvudet. Hon sade, att tanken på, att Moskva skulle bli utsatt för bombanfall var förfärlig. Trodde hon, att tyskarna någonsin skulle komma så långt? Det kunde hon icke svara på.

Bilen körde genom den vanliga blandningen av gamla och nyanlagda gator till Kurskstationen. Vid en av ingångarna till den gamla, men nymålade stationsbyggnaden fanns en basrelief av Lenin; det var från denna station han som landsförvisad hade avrest till Sibirien. Det var mycket folk på stationen, men man märkte inga tecken till panik. Den stora, rena väntsalen var fylld av kvinnor och barn och några gamla män. Katja fick fatt på två stadsbud, som togo hand om hennes bagage. Hon måste vänta på 10.30-tåget, det vill säga i en och en halv timme. Tydligen få endast personer, som ha tillståndsbevis, lämna Moskva. Det är ett mycket bra system för att undvika panik som i Paris; men å andra sidan riskerar man att inte tillräckligt många människor bli i tillfälle att lämna Moskva innan faran är över oss ... Visserligen försöker man förmå kvinnorna att bege sig till kollektivlantgårdarna, men jag vet inte hur många, som verkligen ämna fara eller redan ha rest, och man ser fortfarande många barn.

Från byffén kom en aptitretande doft. Vi anförtrorde Katja och hennes pojke åt en gammal bärare med valrossmustasch och lämnade dem i byffén vid ett glas te och bullar.

Jag har suttit och lyssnat till den franska nyhetsutsändningen från London. Det är egendomligt att tänka, att de fortfarande hålla på med sitt gamla vanliga jobb i souterrängvåningen på Strand. Litet längre ned, bortom St. Clement's Dane, ligger Fleet Street och Weingotts tobakshandel och ingången till Temple. Och sedan kommer Middle Temple Lane och Pump Court, som till största delen brann ned den där fantastiska natten till den 10 maj. Kommer jag manne att ångra, att jag lämnade London?

I afton körde vi förbi Tjistopradnij, och när vi kommo i närheten av Stretenka, sågo vi åter två kolonner rekryter, som under sång marscherade gatan fram. Deras marschsånger äro medryckande.

Nu är klockan ett på natten. Jag sitter på kontoret och väntar på att Maurice skall komma hem. Radion är på. Överallt ligga böcker, som f. d. Reuterkorrespondenter ha lämnat kvar — en brokig samling, som innehåller arbeten av Trotzki och annan förbjuden frukt. Femte delen av Kluchevskijs *Rysslands historia* är nästan det enda, som intresserar mig.

Lördagen den 12 juli.

Utsikterna till en engelsk-rysk allians bli allt större och Cripps' två besök hos Stalin denna vecka tycks ha varit mycket betydelsefulla. Cripps hade det besvärligt under den tid man försökte ”lirka”; men han har i alla fall lyckats att vidmakthålla åtminstone ett minimum av goodwill för England, och nu skördar han frukterna av sin politik. Det ligger något gladlynt över Cripps, som ryssarna — eller åtminstone en del av dem — tycka om. I kväll

undertecknades ett fördrag på Kreml; jag måste ta reda på saken närmare.

I dag förde Leonards mig till en restaurang här i Moskva, som verkligen är riktigt bra. Lokalen verkar inte vidare lovande, men maten är utmärkt. Det är en kaukasisk restaurang, som heter Aragvi, och den ligger i souterrängvåningen i ett av de stora vita husen på Gorkijgatan. Det var behagligt svalt där inne. Väggmålningarna föreställa ridande tscherkesser. Kapellet spelade inte — antingen till följd av kriget eller helt enkelt emedan musikerna åto sin lunch. Atmosfären på stället var inte alls obehaglig. Leonards, som helt nyligen har varit i Kairo, talade om de fruktansvärda misstag, som lett till Benghazis fall. Jag sade: ”I London var man mycket upprörd och trodde, att tyskarna skulle vara i Kairo inom åtta dagar.” — ”Ja, och det värsta är, att många i Kairo trodde detsamma”, genmålte Leonards. ”Det var ett mycket obehagligt ögonblick. Lyckligtvis trängde tyskarna fram betydligt längre, än de hade ämnat — och mattade ut sig. De tyska soldaterna, som varken fingo mat eller dryck, befunno sig i ett sorgligt tillstånd.”

Kaviaren var utmärkt. Dessutom åto vi *salade olivier*, och en ragu med sallad. Ragu var gjord av fläsk och inte av lammkött, som den egentligen bör vara. Till detta vodka och tämligen kärvt kaukasiskt rödvin; sedan kaffe.

Jag tror inte spioner och fallskärmshoppare skulle ha stora utsikter att klara sig i Moskva — åtminstone att döma efter denna kvälls erfarenheter.

Maurice och jag promenerade hem från ambassaden längs floden och boulevarderna. Jag hade tidigare på dagen fått mitt legitimationskort som journalist och en passersedel, som tillåter mig att vara ute på gatorna efter midnatt. Natten var underbar. Vad det måste vara härligt ute på landet nu! Vi flanerade utmed Sofiskajakajen. Månen lyste på Kremles bisarra, imponerande silhuett, på Ivan Velikijs gyllene kupoler, de stora palatsen och St. Basiliuskyrkan. Vi kommo förbi en kraftstation. Varannan eller var tredje minut hejdades vi av vaktposter, som begärde att få se våra papper. De kunde inte se mycket med månljuset som enda belysning, men tycktes tillfredsställda. Vi fortsatte längs kajen och gingo slutligen över en bro — jag minns inte vilken. På bron hejdades vi ytterligare tre gånger av poster. Sedan fortsatte vi boulevarden fram under tystnad, ty vi föredrogo av någon orsak att inte tala engelska. Vi hejdades gång på gång — en gång av ett par pigga flickor — ”frivilliga vaktposter”. ”Det är omöjligt att se. Tag hit en lykta.” Någon gick för att hämta en lykta. Vi stodo kvar och väntade. ”Fortsätt!” ropade en av dem otåligt. Ganska ologiskt i mitt tycke. Vi fortsatte. Vi kommo till en långsträckt byggnad — den visade sig vara en kasern, och utanför stodo många lastbilar. Här var det soldater, som togo hand om oss och förde oss ned för boulevarden ”till nästa gathörn”, medan två andra soldater med påskruvade bajonetter följde efter. Förbaskat förödmjukande! Vi överlämnades till några milismän, som genast togo oss med till ett skjul på en gård. Därinne var det odrägligt varmt. De voro mycket misstänksamma och ställde alla möjliga frågor till oss. De gjorde också invändningar mot att vi voro ute efter midnatt, eftersom våra passersedlar enligt vad de påstodo endast voro giltiga till klockan 24. Vi påpekade, att det stod ”efter klockan 24” på passersedlarna, och vakthunden vid skrivbordet brummade. Slutligen fick emellertid en soldat order att eskortera oss till vår bostad, som låg alldeles i närheten. När vi kommo fram, frågade han oss var ”kontoret” var beläget. Vi sade, att *det här* var vårt kontor. ”Jag menar huskommitténs kontor.” Vi svarade, att vi inte visste, var det låg. Han verkade emellertid imponerad över, att vi hade en portnyckel och likaså av våningen. Han avlägsnade sig slutligen, men jag trodde, att han hade gått till portvakten och väntade mig ytterligare komplikationer — som möjligen skulle innebära en natt på polisstationen, tills någon från Narkomindelns hämtade ut mig påföljande morgon. Nå, vi väntade en halvtimme,

men ingenting hände. Utom — att det gick flyglarm; sedan bultade någon på porten och ropade: ”*Trevoga!*” Maurice undrade, om vi skulle väcka Katja. Men fastän motorbuller hördes i fjärran, hände ingenting och så småningom gingo vi till sängs. Vi hörde, hur de andra hyresgästerna skyndade ned i skyddsrummet.

Maurice sade, att mitt telegram till *Sunday Times* hade kommit i väg i eftermiddags. Censorerna hade suttit från klockan ett till klockan sju över det.

I dag träffade jag en kines i Narkomindel. Han var en liten intelligent gynnare, och talade ryska flytande. Han sade, att ryssarna just nu äro mycket måna om att icke på något sätt såra japanernas känslor. Han trodde också, att de skulle bli nödsakade att ytterligare inskränka sina vapensändningar till Kina, ehuru de allaredan äro tämligen obetydliga.

Här i Moskva måste man nästan ha en bil, i synnerhet när man är tvungen att flänga omkring så mycket som i vårt yrke. Spårvagnarna äro utmärkta, när det gäller att samla lokalfärg, men det skulle vara ett alldeles onödigt slöseri med tiden att bara lita på dem. Och vad taxameterbilarna beträffar — så lysa de med sin frånvaro; de enda hyrbilar man har tillgång till, äro intouristbilarna; man måste beställa dem, och en kort färd kostar ungefär ett pund. Mischa, Lovells chaufför, ser ut som en apa — Lucien säger att han har ett *tête de dégénéragé* — men jag tycker om att prata med honom. Maurice påstår, att han är en stor don Juan och att hans sexuella liv är mycket komplicerat. Han ser verkligen för det mesta tämligen urlakad ut — särskilt dagen efter sin lediga eftermiddag. Han var med i finska kriget, och han berättade för mig, hur han och hans kamrater trängde in i Kuokkala och Terijoki alldeles i början av kriget. (Lustigt att höra talas om Kuokkala, som ligger endast ungefär fem mil från St. Petersburg. En faster till mig ägde ett stort lantställe där bland sanddynerna; jag kan icke ha varit mer än sju eller åtta år gammal, när jag lärde mig åka cykel på stranden i Kuokkala.) Det faktum, att han kämpade med i finska kriget tycks vara den huvudsakliga orsaken till att han ännu icke blivit uttagen till krigstjänst. Han är en hygglig pojke; antagligen avlägger han då och då rapport beträffande sina utländska arbetsgivare till myndigheterna, men det är han ju tvungen till. Han har bott i Moskva sedan 1924, och han säger, att staden förändrats mycket sedan dess. Under åren 1931-1933 voro levnadsförhållandena mycket svåra, men nu står det icke så illa till; det finns gott om fabriksvaror och rikligt med livsmedel — varorna kanske ställa sig en smula dyra, men man kan få allt. Livet går i normala gängor, och nu ha de förbaskade tyskarna ställt till med detta krig. I förbigående sagt har jag lagt märke till, att man mycket sällan hör svordomar på gatorna, och ingen kurtis av något slag förekommer; sovjets medborgare uppföra sig mycket korrekt. Här går det inte till som i Paris' metro. Lucien tycker, att det är egendomligt. Men kurtis förekommer nog i alla fall, och man ser många gravida kvinnor på gatorna. Man har sagt mig, att skälet härtill är, att fosterfördrivningslagen blivit avskaffad först helt nyligen, och folket har ännu inte hunnit lära sig, hur de skola ordna saken utan följder. Och preventivmedel äro ransonerade och svåra att få tag i.

De flesta av amerikanarna här inse, vilken vital betydelse ryssarnas väldiga kamp har för deras eget land; men en eller ett par av journalisterna anse det hela fortfarande som ”ett utmärkt stoff”. Det irriterar mig i högsta grad. Särskilt emedan det ådagalägger en hjärtlös ”objektivitet” från en icke-krigförande nations sida. Här finns en dam av obestämd ålder vid namn Angelina, som hänger sig fast vid diplomater och journalister. Hon bjöd mig på en drink i sitt rum på Hotel National. ”Är det inte ett flott rum?” frågade hon. ”Joo, det är mycket praktfullt, fastän jag inte riktigt kan med prydnadssakerna, som stå på kaminfrisen.” Bland dessa fanns en väldig klocka av porslin, i alla regnbågens färger. Den föreställde en Neptunus med avbruten treudd, och en mängd sjöjungfrur och delfiner och fiskar tumlande i en blek blå

våg kring urtavlan. ”Det är inte det jag menar”, sade Angelina. ”Men se bara på den flotta utsikten från fönstret. Jag kommer att kunna se tyskarna marschera över Röda Torget.” ”Jaså, ni tänker stanna kvar här — om tyskarna kommer till Moskva?” — ”Det kan ni lita på att jag tänker; tror ni inte, att det kommer att bli spännande? Vem skulle kunna hindra mig? Vi är ju neutrala!”

Det har varit så hett, att Maurice och jag beslöto oss för att klä oss som ”infödingarna”, det vill säga, köpa vita rysskjortor och vita linnebyxor. Men när vi kommo till Gorkijgatan, höllo affärerna redan på att stänga. Lucien var med oss, och jag föreslog, att vi skulle gå på Lilla Teatern, där man gav en pjäs med titeln ”På Ukrainas stäpper”. Författaren har ett ukrainskt namn — Gribenuk eller Korneichuk eller något i den stilen. Pjäsen hade fått en mycket god kritik i sovjetpressen. Vi fingo tre parkettbiljetter, som kostade femton rubel stycket. Pjäsen handlade om en konflikt mellan en välskött och en illa skött kollektivlantgård. Propagandan var ganska iögonenfallande, men spelet var så utmärkt, att man nästan glömde bort, att det var ett propagandastycke. Särskilt den late, oduglige föreståndaren för den illa skötta lantgården ”Det lugna livet” framställdes på ett utomordentligt sätt. Han var en gammal slöflock, raka motsatsen till den företagsamme föreståndaren för den välskötta lantgården ”Död åt kapitalismen”, och författaren hade gjort honom genomgående sympatisk. Det förekom en dråplig scen i pjäsen, i vilken en gammal svagsint bondgubbe försöker övertyga en annan om, att man kan hålla djävulen och de onda andarna på avstånd, om man röker cigaretter, rullade med papper ur anti-Gudpropagandisten Jaroslavskijs skrifter. Sedan börja de pyra in varandra med den magiska röken. Det var ett tveeggat skämt; dels voro de två bondgubbarna mycket lustiga, dels drev man även med anti-Gudpropagandan. Publiken applåderade sceneriet i andra akten, som föreställde ett landskap med en sjö och pilar. Dekorationen i första akten, som skall ge en antydning om Ukrainas bördighet, med väldiga solrosor, pumpor och andra blommor och växter, verkade en smula gyttrig.

Publiken bestod till största delen av ungdomar; man såg många soldater och vackra flickor i salongen. Själva teatern är mycket tilltalande; den är hållen i vitt med orangegula draperier i logerna. Hammaren och skäran äro målade över scenen. Publiken hurrade vid propagandareplikerna, men ingenting gick i publiken så bra som gamle Chesnoks yttrande till sin hustru: ”Finns det något förargligare än att bli avbruten, just som man håller på att lägga sista handen vid taket på sitt hus? Om vi bara hade ytterligare fem år på oss! Men om det blir krig, då skall vi slåss med ett raseri, vars make världen aldrig förr har skådat.” Publiken höll på att ta ner teatern. Och det var onekligen en utmärkt sammanfattning av ryssarnas inställning till kriget. De hade arbetat och slitit ont, de hade lidit umbäranden, och när livet började ordna sig, kastade tyskarna allt över ända. Men man jublade inte bara vid de repliker, som inneburo propaganda. Den ryska publiken har en starkt utpräglad känsla för skönhetsvärden och den applåderade nästan lika kraftigt de underbara raderna ur *Romeo och Julia*, som den unga bondflickan repeterade för en amatörföreställning på lantgården. Shakespeares gör sig mycket bra på ryska.

Slutscenen i pjäsen var kanske den svagaste. Marskalk Budjonnyj uppenbarade sig plötsligt som en *deus ex machina* och ordnade upp allt på de två lantgårdarna, för de båda oeniga familjerna och för det älskande unga paret.

I foajén hänga många porträtt av äldre tiders berömda skådespelare — ett porträtt av den store Stjepkin, utfört av Repin, och fotografier av Prov Sadovskij och den andre Sadovskij, Davydov och andra storheter från 1860- och 1870-talet. Teatern såg antagligen ungefär likadan ut även då. Revolutionen har uppehållit teaterns stora traditioner och har dessutom

gjort den tillgänglig för en betydligt bredare publik än tidigare.

Söndagen den 13 juli.

Jag började dagen sent. Först frukost — kaffe, grädde, mörkt och rostat vitt bröd; Katja hade också lyckats leta fram en burk Dundeemarmelad. Vi fingo en telefonpåringning från Stary Dom att vi skulle vara närvarande när Baggaley, förste ambassadsekreteraren, offentliggjorde det nya rysk-engelska fördragets innehåll. Baggaley sade oss, att fördraget hade blivit underskrivet i går klockan 5.15 i Molotovs ämbetsrum i Kreml. Bland de närvarande märktes Stalin, Molotov, amiral Kuznetsov och general Shaposhnikov; som representanter för England Cripps, general Mason McFarlane och andra högre medlemmar av militärdelegationen, samt Laurence Cadbury. Stalin underhöll sig genom tolk en lång stund med McFarlane, och det serverades konfekt och sovjetrysk champagne.

Ryssarna bli allt älskvärdare mot oss — ett gott omen för framtiden. Cripps förefaller också betydligt belåtnare nu. Hela fördraget tycks ha kommit till stånd under de två sammankomsterna mellan Cripps och Stalin. Jag antar, att några av de våra ha varit lika ängsliga för ett andra Brest-Litovsk som ryssarna ha fruktat en separاتفred mellan England och Tyskland. Vad som förvånade mig vid sammankomsten hos Lozovskij i eftermiddags var den överraskning ryssarna fortfarande lade i dagen över att fördraget kommit till stånd. Lozovskij sade, att det var det svåraste slag, som kunde träffa Tyskland, och att tyskarnas planer på att bekämpa östern och västern var för sig härigenom tillintetgjordes. Tillfrågad, huruvida U. S. A. kunde anses som en "sleeping partner" i fördraget, svarade han chevalereskt: "U. S. A. är ett alltför stort land för att kunna spela en passiv roll."

Cripps utför verkligen ett gott arbete. Hans idealism är betydligt mera förnuftig, praktisk och realistisk än många av de "realistiska" synpunkter man hör framläggas i Ryssland — vilka inte skulle leda någon vart.

När vi väl hade kommit hem, fick Maurice besök av två engelsmän, som nyss hade anlänt till Moskva från Persien. De hade rest över Kaspiska havet med en hjulångare, som enligt vad de påstodo, var byggd år 1860, och resan från Baku hade tagit fyra dagar, vilket ej kan anses vara mycket, om man tar alla omständigheter med i beräkningen. Det fanns ingen restaurangvagn på tåget, och de hade haft det litet besvärligt med maten, eftersom några av de hårdkokta äggen och ett par burkar konserverad fisk, som utgjorde deras matsäck, hade varit skämda. Men de hade kunnat köpa bröd på vägen. De beklagade sig över, att det hade funnits vägglöss och att toaletterna hade varit mycket smutsiga. De hade gång på gång mött långa trupp- och militärtåg och voro imponerade av den väldiga trafiken.

Det är fortfarande mycket lugnt i Moskva. Ännu ha tyskarna ej gjort några bombanfall. Vi vänta på den nästa tyska offensiven, som kanske kommer att avgöra krigets utgång. Visserligen ser situationen på huvudfronten inte vidare lovande ut, eftersom tyskarna redan ha nått så långt som till Vitebsk. Det är tydligt, att de koncentrera sig på den centrala fronten — de göra ju alltid en sak i taget! — och ta det lugnare i Ukraina och i de norra avsnitten. Kanske det är deras mening att förmå ryssarna att koncentrera sina huvudstyrkor vid Moskva — så att de själva skola få det lättare i Ukraina? Men tvivelsutan ämna de först rikta en hård stöt mot Moskva; en mängd människor här — särskilt bland utlänningarna — börja bli nervösa och tala om att flytta till Kazan.

Ett synnerligen stort intresse för den ryska armén börjar göra sig gällande. I den ryska radion hör man gång på gång en liten dikt, – jag tror, att den är av Marshak — i vilken en rysk soldat talar om sin far, som kämpade under Chapaiev, den röde gerillaledaren under inbördeskriget,

och om sin farfar, som kämpade under den store Suvorov. Vid närmare eftertanke bör hans farfar ha varit hundra år gammal eller mer, när hjälten från inbördeskriget kom till — en duktig gubbe! Men det är ingenting att fästa sig vid .. . I alla fall äro alla i eld och lågor över den ryska armén. Henry fick ett telegram från sina uppdragsgivare i dag, i vilka de begärde att med det snaraste få två artiklar: den ena om Kutuzov, den andre om Suvorov. Jag stötte på honom i Narkomindeln, där han just höll på att telefonera till krigsministeriet för att få reda på dessa generalers förnamn och patronymer. ”Hur? Michail Illarionovitch. Stavas Illarionovitch med två 1? Tack så mycket. Och nu till Suvorov ...”

Måndagen den 14 juli.

Enligt den engelska radion skulle tyskarna ha sagt, att de den 13 juli skulle tåga in i Moskva. Ännu äro de inte ens i närheten; men om man ser på kartan, så ha de under de senaste tre veckorna ockuperat ett imponerande område. Ännu ha de visserligen ej tagit några centra av vital betydelse; och förlusten av Litauen, Lettland och östra Polen, vilka motto de första hårda stötarna, var att förutse. Ryssarna tyckas ej öppet ha medgivit förlusten av Riga, som är det betydelsefullaste centrum de hitintills ha förlorat (där tillverkas bland annat gummiringar och galoscher); men det råder inget tvivel om, att tyskarna äro där. Tyskarna påstodo också, att de i början av denna månad intogo Murmansk, men Murmansk befinner sig fortfarande i ryska händer. Med tanke på det samarbete, som det engelsk-ryska fördraget förebådar, är det av största vikt, att ryssarna hålla Murmansk. Jag undrar, hur litauerna, letterna och esterna reagera för den tyska invasionen? Litauerna ha alltid stått på tämligen god fot med Sovjet; Lettland är översvämmat av tyskar, och esterna ha alltid tagit intryck av finnarna.

Några av de personer här, som äro särskilt fördomsfulla mot Sovjet påstå, att tyskarna med all säkerhet mottogos med öppna armar av de Baltiska staternas befolkning, och att denna anser tyskarna för ett betydligt mindre ont ting än ryssarna. Jag kan inte riktigt tro, att det förhåller sig så; både Lettland och Estland ha sedan långliga tider varit avogt inställda mot den baltiska junker-traditionen. Jag kan tvärtom mycket väl tänka mig, att det finns många i båda dessa länder, för vilka ryssarna representera det mindre av två onda ting, och det ligger säkert åtminstone någon sanning i de sovjetryska tidningarnas meddelanden om lettisk och estnisk gerillaverksamhet mot tyskarna. Men medelklassen i Riga, särskilt affärsinnehavarna (utom judarna förstås), äro nog förtjusta över att se tyskarna. De Baltiska staternas ”inkorporering” med Sovjetunionen förde med sig högkonjunkturer för affärerna i Riga och Tallinn; massor av kvinnliga medborgare från Sovjet hittade på förevändningar för att resa dit; och vid dessa besök köpte de mängder av kläder, skor och handväskor. Och sedan krigets utbrott har ”den brända jordens politik” tagit sig underliga uttryck i de Baltiska staterna; nästan alla tändstickor, som säljas i Moskva, komma från Estland. En stor del av sötsakerna — och det finns gott om den varan, bland annat alldeles utmärkt choklad — är ”tillverkad i Riga, Lettland, S.S.R.”. Det är en tröstande tanke, att tyskarna, när de kommo till Riga, funno diskarna tomma ...

Det är tydligt att ryssarna ledo stora förluster under det överraskande anfallet den 22 juni. (Jag kan inte förstå, varför det kom så överraskande, men det tycks i alla händelser ha förhållit sig så.) Ungefär ett tusental flygmaskiner lära ha blivit förstörda på marken; men ehuru detta var till stor hjälp för tyskarna under första fasen av deras framryckning, var det i alla händelser ej av en sådan avgörande betydelse som exempelvis i Belgien, där tyskarna gjorde slut på hela det belgiska flyget och en stor del av det franska den första morgonen. I alla händelser riktades det första slaget mot de nyligen inkorporerade gränsstaterna. Om inte Stalin hade inkorporerat dem och anfallet hade riktats mot Minsk och Kiev, skulle jag antagligen ej sitta

här i Moskva i dag och skriva detta ...

Emellertid veta vi icke riktigt, var tyskarna befinna sig, men de måste vara någonstans i närheten av Smolensk. Härom dagen tillfrågades Lozovskij om tyskarnas påstående att Minsk hade fallit var sant. Han svarade undvikande, att det icke betydde det minsta för krigets slutliga utgång, om den ena eller den andra staden hade fallit. Och han tillade, att tyskarna hade "standardiserade" hjärnor och att de inbillade sig, att om en viss teknik hade lyckats i Frankrike, den också måste lyckas i Ryssland. Men de skulle snart få se, att de hade misstagit sig — om de inte redan hade insett det. Under alla omständigheter är det tydligt att tyskarnas framryckning går betydligt långsammare sedan de kommit så långt som till Minsk och att ryssarna draga ihop stora tankstyrkor väster om Smolensk. Jag kan inte låta bli att undra, hur pass många tanks de förfoga över för att ställa upp mot tyskarnas tiotusen (Lozovskijs beräkning). Efter vad som sägs, lära häftiga tankstrider rasa bortom Smolensk.

Jag tycker inte om den tyska framstöten mot Ostrov; den siktar tydligen på Leningrad.

Litvinovs radiotal härom dagen verkar mycket egendomligt. Man hade låtit oss förstå, att Litvinovs tal skulle utsändas till alla ryska radiostationer, men när det kom till kritan, talade han endast på utländsk våglängd och på engelska. Och påföljande morgon innehöllo de ryska tidningarna endast korta utdrag ur talet. Ingenting sades om hans vänskapliga omnämnande av England, ej heller om hans yttranden "att låta det förflutna vara glömt" och "vi ha alla begått våra misstag". I stället uppehöll sig de ryska tidningarna vid ett yttrande som gick ut på, att Tyskland var Englands och Sovjetunionens gemensamme fiende och att det icke finge komma "något *de facto* vapenstillestånd" till stånd i väster, något som Hitler räknade på ... Och när vi tillfrågade Lozovskij vilken roll Litvinov skulle komma att spela, svarade han mycket motsträvt, att han antog att Litvinov skulle tala i radio igen. Men allt detta inträffade innan det engelsk-ryska fördraget undertecknades. Det är ju möjligt att Litvinovs politik eller dess motsvarighet inte längre kommer att reserveras endast för utlandets räkning. Det kommer nog att dröja ännu någon tid, innan ryssarna lära sig att lita en smula mera på oss; det kommer kanske att fordra ett långt och tålamodsprövande arbete; och detta arbete kommer inte att bli lätt, om ryssarna verkligen komma på den idén, att det existerar ett "*de facto* vapenstillestånd" i väster ...

I dag — när alla tidningar utförligt tala om det engelsk-ryska fördraget — råkade jag ut för en händelse, som är ganska typisk för ryssarnas misstro mot allt vad utländskt heter. Jag hade inte tid att gå till National eller Metropole för att klippa mig, som alla utlänningar här i staden bruka göra, utan gick i stället till en enkel rakstuga på Maroseika. Betjäningen utgjordes av kvinnor, klädda i prydliga rockar; det var mycket snyggt därinne, och priserna voro ungefär en tredjedel av Metropoles. Jag betjänades av en söt ung flicka, som talade om hettan i Moskva och berättade, att hon hade gått som elev i nio månader för att lära sig barberaryket, och att det fordrades en mycket större yrkesskicklighet av en herrfrisör än av en damfrisör (de enda platser i Sovjetunionen, där man fortfarande använder ordet "dam" — *damskij*, är i damfrisersalongerna och på toaletterna). Hon skämtade också över mitt "begynnande månsken" — "men ännu är det inte så farligt, att flickorna inte längre tittar åt er." Jag trodde att det skulle intressera henne, och sade: "Jag har alldeles nyss kommit hit från London." Hon reagerade för mina ord på ett häpnadsväckande sätt. Hon låtsades att hon inte hade hört, vad jag hade sagt och molteg, till dess jag åter började tala om vädret. Men till och med då förblev hon fåordig — tydligen föredrog hon att ingenting ha att göra med en person, som nyss hade kommit från utlandet.

I dag hade Ehrenburg en sentimental bit om Paris i tidningarna, eftersom det är den 14 juli.

Den ryska pressen börjar visa en tilltagande medkänsla för de lidanden, de undertryckta folken i Europa få genomgå. Och Ehrenburg, som älskar Paris och särskilt Montparnasse, hade skrivit mycket gripande. Han befann sig i Paris under ockupationens första dagar och beskrev, hur dystert den hade varit. För ett par månader sedan skulle han ej ha fått något dylikt tryckt.

I dag åkte jag för första gången med Moskvas underjordiska järnväg. Tåget, rulltrapporna och plattformarna äro nästan likadana som i London, men väggarna äro av marmor eller något slags polerad granit och på en av stationerna stå långa rader av bronsstatyer i naturlig storlek, föreställande idealgestalter av proletärer — arbetare inom olika yrken, män och kvinnor, fiskare, bönder, soldater, sjömän, flygare, järnvägsmän och Gud vet vad ... Synd, att de inte i stället använde pengarna till ytterligare en underjordisk järnvägslinje, ty för närvarande finns det endast två. Men sovjetryssarna ha onekligen sinne för det monumentala — det märker man på så många saker här i det nya Moskva. Metron ligger djupt under gatan och kommer att bli utmärkt som skyddsrum. I förhallen, där biljettkontoren äro belägna, finnas små affärer, tobakskiosker och karamellstånd. Jag köpte några utsökta lettiska sötsaker. En ung pojke kom fram och sade, att han ville köpa *en* konfektbit, men flickan bakom disken sade, att ett hekto var den minsta kvantitet som såldes, och så köpte han sina hundra gram. Jag steg ur vid Krasnoje Vorota, på boulevardens "B"-ring och måste gå tillbaka genom Kirovskaja för att komma till vår "A"-ring. Jag kom förbi en mycket vacker modern byggnad, i vilken kommissariatet för den lätta industrien är inhytt. Väggarna voro helt av glas, och dess linjer äro mycket harmoniska — den påminner mycket om några av de nya husen i Amsterdam. Men glashus är inte särskilt lämpliga vid lufträder. Lovell berättade senare för mig, att Corbusier hade byggt huset, liksom en hel del andra regeringsbyggnader i Moskva.

Torsdagen den 17 juli.

I dag voro nyheterna icke så spännande. I kvällskommunikén i går omnämndes strider i området vid Smolensk. Det ligger ungefär trettiofem mil från Moskva. Tyskarna påstå, att de också ha trängt in i provinsen Leningrad, tydligen runt södra ändan av sjön Peipus. Betyder det att den gamla ryska staden Pskov blivit tagen? Den tyska offensiven som började i lördags, tycks inte ha haft stor framgång de första fyra dagarna trots svåra förluster på båda sidor, vilka ryssarna medgåvo. Det är fruktansvärt att föreställa sig, vad denna fras innebär. Tyskarna ha nått fram till Vitebsk, men ingenting nytt har inträffat i Novograd-Volynsk-området i söder. Vitebsk ligger rätt långt inne i det egentliga Ryssland.

Det frestar på tålmodet att vara i Moskva just nu. Sanningen att säga veta vi inte riktigt, vad som egentligen försiggår. Enligt rapporterna kämpar den röda armén storartat, men vi ha absolut ingen direkt och mycket litet indirekt kontakt med personer vid fronten.

Jag har suttit och lyssnat på den ryska radioutsändningen. De ha läst patriotiska dikter om Denis Davydov, "gerillaledaren" från 18 i 2 och känd genom "*Krig och fred*" (var det inte han, som var förebilden till den hårige mannen som blev kär i den femtonåriga Natascha?) — och en dikt av Marshak om Stalins tal. Refrängen lydde: "Masugnen skall svara på detta tal." Propagandan i radio är tämligen enformig. Men den växande förtröstan, sättet att framställa den slutliga segern som en visshet står i slående motsats till den underström av oro, som gjorde sig märkbar för några veckor sedan.

Ryssarna tala också en hel del om tyska desertörer. Sovjetryssarna göra fortfarande skillnad mellan nazister och det tyska folket — antagligen för att uppmuntra desertering. Denna skillnad är också ideologiskt riktig; men jag är icke säker på, att deras verkliga syn på saken

skiljer sig så mycket från Churchills.

Vår chaufför är en riktig slarver. Han och de andra utländska journalisternas chaufförer äro en sort för sig. De förtjäna mer än de flesta göra här i Moskva (tusen till tolvhundra rubel i månaden) och de hänge sig åt utsvävningar. Mischa har förorsakat oss en massa obehag genom sin brist på punktlighet. Och vi ha också haft trassel med gamla Katja. Hon är rädd för att det skall bli en upprensning bland volgatyskarna, om deras landsmän tyskarna komma en smula närmare Moskva. Eller kanske hon är rädd för att vara i tjänst hos engelska tidningsmän — för den händelse tyskarna skulle komma. I alla händelser är hon vettskrämd, och befinner sig på ett rysligt humör. Det är mycket möjligt att hon ger sig av endera dagen.

I dag sade Lucien: ”*Il y a énormément de gens en Russie qui croient que Staline est un tres grand homme.*”¹ Detta som svar på min fråga, om han trodde, att Stalin, som mycket sällan visar sig offentligt, verkligen är populär. Och en ryska, till vilken jag ställde samma fråga, sade att han inte precis var ”vår dyre, högt älskade Joseph Vissarionovitch” — ett tilltal, som ofta användes i skrivelser från officiella organisationer — men att alla ansågo honom som den verkliga ledaren och för en stor organisatorisk förmåga. Hon trodde, att de svamlande uttrycken i pressen irriterade honom, men att han måste foga sig efter sina propagandaexperter. I själva verket har Stalin undvikit all direkt kontakt med den stora massan och är alltför mycket ”den mystiske mannen i Kreml” för att vara ”högt älskad” i ordets bokstavliga bemärkelse.

Fredagen den 18 juli.

Häromkvällen gick jag med Maurice och Lucien till Parken för fritid och kultur, numera kallad Gorkijparken — till åtskillnad från den andra parken med samma namn, som ligger i Sokolniki i norra delen av Moskva. Vi åkte dit i en otroligt skranglig gammal taxameterbil, som vi händelsevis fingo tag i på Pokrovka. Åkningen kostade sju rubel. Det var den första taxameterbilen jag hade sett i Moskva; före kriget lär det ha funnits fler, men inte många. Den kördes av en kvinnlig chaufför med rufsigt hår och ett uttryckslöst ansikte, vilken uppträdde mycket affärsmässigt. Parken för fritid och kultur, belägen vid Moskvafloden, ungefär mitt emot den plats, där Sovjetpalatsets väldiga stålställningar resa sig (man sade mig, att bygget stått ofullbordat i flera års tid nu), var ett ganska trevligt ställe, om man bara hade sluppit höra högtalarna basuna ut sin evinnerliga propaganda. Nere vid floden roade sig en skara unga män med att dyka. I närheten fanns en rutschbana, men den var stängd. Sedan gingo vi till karusellerna och gungorna, som livligt uppskattades av ungdomarna. ”Kulturen” representerades av en mycket god teaterutställning, med reproduktioner i miniatyr av scenuppsättningar inte bara från ryska teatrar, utan särskilt från icke-ryska scener, exempelvis från den Armeniska Nationalteatern i Erivan, Georgiska Nationalteatern i Tiflis (som numera alltid stavas Tbilisi), och från olika nationalteatrar i Centralasien. Där fanns en utomordentligt välgjord miniatyrmodell av polovetserlägret ur *Furst Igor*; och där funnos bilder från Moskvas berömda Konstnärsteaters framförande av *Gore ot uma*, Gogols *Revisor*, *Tre systrar*, porträtt av Stanislavskij, Nemirovitch-Danchenko och andra stora män, och av skådespelare, maskerade som Lenin och Stalin i ett skådespel om Oktoberrevolutionen.

Frågan om de icke ryska nationaliteterna med kulturell självstyrelse har verkligen fått en utmärkt lösning i Ryssland och är en av regimens största framgångar. Egendomligt nog var Stalin den förste folkkommissarien för de icke ryska nationaliteterna, och han fortsatte alltid att intressera sig för frågan. Under den första Lenin-regeringen ansågs den för en tämligen

¹ ”Det finns många i Ryssland, som anse Stalin för en mycket framstående man.”

oviktig detalj. I verkligheten var den av vittomfattande betydelse, inte minst under de rådande svåra förhållandena och måste handhas med förstånd. Skulle inte våra Indien-experter kunna lära av det i Ryssland tillämpade systemet? Frågan om en mer eller mindre hög kulturnivå spelar ingen roll; även bland de olika nationaliteterna i U. S. S. R. är nivån icke densamma över hela linjen.

Det var en underbar kväll. Solen gick ned i ett rosenskimmer och den ljusa sommarhimlen var molnfri. Flodens vatten hade en djupblå färgton, som påminde om Medelhavets. Vi vandrade genom parkens alléer på jakt efter ett ställe, där vi kunde få något till livs. En gammal relik från de dagar, då man ännu försökte kompromissa sig fram, fanns fortfarande kvar — en trofé från det polska fälttåget. Det var en gammal kanon, som bevakades av en marinsoldat med påskruvad bajonett. På idrottsplatsen spelade atletiska unga män, som voro nakna till midjan, boll. Slutligen kommo vi till två restauranger, som båda voro fullsatta. Publiken bestod mest av soldater och deras flickor. Det är nästan omöjligt att få någon vodka i Moskva numera, och fastän försäljningen av vodka icke direkt är förbjuden, gör man ingenting för att uppmuntra den. Det enda vi fingo att dricka var en slags sliskig körsbärslikör och en flaska ”dessertvin”, som inte var något annat än skär limonad. Uppasserskan var klädd i en vacker blå, broderad blus och såg mycket orientalisk ut; hon var långsam och ointresserad. Maurice kunde inte äta *okroshkan*, en syrlig soppa gjord på gurka och lök (jag medger, att man måste vänja sig vid smaken, men när man väl en gång har gjort det, smakar soppan utmärkt i värmen), och sedan serverade hon oss en illa lagad ragu på fårkött i stället för de wienerschnitzlar, vi hade beställt. Måltiden var verkligen mycket misslyckad, men det kanske bara berodde på otur.

Lördagen den 19 juli.

Det har blossat upp en strid i Moskva angående bästa sättet att släcka brandbomber. Anledningen var min artikel i *Izvestia* om luftanfallen på London, i vilken jag bland annat hade sagt, att man vid släckning av brandbomber bör använda sand eller skumspruta, men aldrig vatten. Dagen därpå lade jag märke till, att nya anslag hade blivit uppsatta över hela Moskva, som visade, hur man släcker en brandbomb: en bild föreställde en man, som slår en hink vatten över en brandbomb, på den andra tar han bomben med en tång och släpper ned den i en så med vatten. Två eller tre dagar senare fanns i *Izvestia* en artikel av ”krigstekniker” Zuijev, vilken, samtidigt som han lyckönskade mig till mitt ”ytterst värdefulla bidrag”, sade, att jag pratade nonsens. De experiment han företagit, utvisade tydligt etc. etc....

Under tiden började *Pravda* angripa en skribent i *Komsomolskaja Pravda*, som hade uttalat samma åsikter som jag. Och överste Symonds, experten, som hade rest ut samtidigt med mig, hade hetsiga meningsutbyten med ryssarna, som inte ville gå med på den officiella ”teorin” från London ... De ville inte heller veta av hans brandspruta. Jag antar, att vi måste vänta och se. Kanske de ändra åsikt, om det kommer ett luftanfall och någon råkar illa ut, därför att han följer de nu gällande anvisningarna.

Men jag tycker i alla fall, att det är egendomligt, att dylika kontroverser kunna äga rum i sovjetpressen. Ett gott tecken, skulle jag tro ...

Kanske erfarenheten med tiden också skall kunna övertyga dem. om att mörkläggningen i Moskva är lika överdriven, som den var i London i början av kriget. Det betyder inte så mycket på sommaren; men det kommer att bli ett helvete i vinter, om det skall fortsätta så här.

I går var jag inbjuden till en pressförevisning på Sovjetryska Filminstitutet, där man visade den senaste ryska krigsjournalen. Först rullades en upptagning från undertecknandet av det engelskryska fördraget i lördags. Någon på ambassaden hade kallat det Trent-Stalin-fördraget,

och nu förstod jag varför. Det var gamle Trent, enormt stor och tjock (han har visst varit konsul eller något i den stilen), som dominerade bilden. Det intresserade mig mycket att se Stalin. Han såg helt annorlunda ut, än jag hade föreställt mig och efter den uppfattning man får av honom av officiella porträtt. Han är alls ingen stor och kraftigt byggd man utan snarare liten, rynkig och grå, men verkar full av liv.

De sovjetryska flygarna man såg på bilderna från fronten gjorde ett mycket gott intryck; och det var intressant att se, hur ryssarna behandlade de tyska fångarna. Dessa verkade ganska ömkliga, när de fördes till den väntande lastbilen; det fanns ingenting trotsigt i deras hållning ... En av de närvarande engelsmännen sade, att han inte kan gilla det ”föraktfulla sätt”, på vilket man behandlar de tyska krigsfångarna. Jag kan inte förstå hans inställning — eller, rättare sagt, jag förstår den mycket väl, men delar inte hans åsikt. För ryssarna är detta krig av vital betydelse och ett av den ryska propagandans huvudsyften är att uppväcka hat mot tyskarna. Ju flera tyskar som dödas, desto bättre, och om de vore sympatiska människor, skulle det vara svårare att göra slut på dem ...

Som avslutning visades en mycket spännande film i ”Vilda-Västerstil” från finska kriget, i vilken en rysk skidpatrull upplevde de mest hårresande äventyr. De finska trupperna voro lika styva på skidor som de ryska. Den egentlige boven i filmen var en tysk officer, som förde kommandot över finnarna. Den ryske hjälten hade blivit instängd i en vindskupa i ett brinnande hus och räddade sig i sista ögonblicket, efter att ha kastat tre handgranater på finnarna. ”Den här är för mitt land”, ropade han, ”den här för mitt parti, och den här för min Stalin!” Scenerna med den tyske officeren måste ha tillfogats helt nyligen, ty det verkade, som om filmen hade blivit inspelad för någon tid sedan ...

Översten med den alkoholmättade rösten i den tyska Belgrad-radion pratade åter på ryska i kväll: ”Röda arméns förtvivlade läge ... Den tyska armén är oövervinnlig ... Vi komma med den verkliga socialismen.” Han talade också om de tyska arbetarnas höga levnadsstandard och om de fördelar, som Hitlers arbetslagar skulle medföra för de ryska arbetarna. Men ryssarna ha alltför väl reda på, hur tyskarna behandla de andra slaviska folken för att låta lura sig av sådant — även om de hade radioapparater, med vilka de kunde höra dessa utsändningar. Programmet avslutades med Tjajkovskijs fjärde ...

Söndagen den 20 juli.

Jag måste försöka rycka upp mig; den här slentrianen är understundom mycket tröttsam. Det är mycket svårt att få till stånd någon kontakt med andra än legationspersonal och journalister. Först Narkomindel, sedan ambassaden, så Hotel Metropole, tillbaka till kontoret, så Narkomindel igen, med några avstickare till telegrafan — det är den dagliga rutinen för den, som arbetar för en nyhetsbyrå. När jag tänker på, att jag skickades hit för att skriva om det rysk-tyska kriget ... Men allteftersom de engelsk-ryska relationerna förbättras, kanske arbetsmöjligheterna för mig också bli bättre. De är mycket viktigt, att jag kommer till fronten och till Leningrad. Men ännu finns det inga utsikter.

I dag fick jag mitt uppehållstillstånd ordnat, men det tog åtskilliga timmar att få det klart. Den ena flickan på passbyrå var riktigt älskvärd, men den andra avsiktligt ogin. Hon höll på att skrämma slag på en gammal dam — jag vet inte, vad för landsmaninna hon var — som hade försummat att förnya sitt uppehållstillstånd. Men efter att ha trakasserat henne i fem minuters tid, lät hon henne böta fem rubel, och därmed tycks historien ha varit utagerad.

Jag avskyr alla passbyråer; den här och Polizeipräsidium och Prefecture de Police äro sig alla lika.

På vägen till passbyrå på Övre Petrovka lade jag märke till en kö av människor utanför en ”kommissionsaffär”, där man köper upp silver, guld och andra värdesaker. Tvivelsutan vill folk ha en liten slant i reserv, ”för den händelse att ...” (Det ser inte så lovande ut i trakten av Smolensk för ögonblicket.) Många i kön voro gamla. Jag såg ett par vackra emaljerade skedar i skyltfönstret; en trevlig present att taga med hem. Men vad tjänar det till att köpa sådana saker nu? När jag berättade för Lucien om kön, sade han: ”*Les Russes adorent vendre et acheter.*” Jag skrattade och sade att hans yttrande kom mig att tänka på en fransk journalist, som, då han år 192r upptäckte att ett tåg hade behövt tjugofyra dagar för resan mellan Sevastopol och Moskva, tröstade sina läsare med den reflexionen att ”*Les Russes adorent voyager.*”

Måndagen den 21 juli.

I går kväll gav Henry Shapiro en avskedsfest för två unga ryskor — båda gifta med här bosatta amerikanare — som skola resa till Amerika med den Transsibiriska järnvägen i kväll. Som jag visst redan nämnde, ha ryssarna först helt nyligen — efter krigets utbrott — givit tillstånd till att ryskor, gifta med amerikanare, få antaga amerikanskt medborgarskap. Nu, när de väl ha fått det, äro de inte särskilt glada däröver; bägge tycka att det känns svårt att kanske för alltid lämna Ryssland. Förtjusande kvinnor, båda två. Den ena har haft något trassel med myndigheterna — har suttit ett par månader i fängelse för att tala exakt — men hon tar saken ganska lugnt och hyser synbarligen icke något agg för den sakens skull, utan är lika ledsen som den andra över att behöva lämna sitt ”kära, hemtrevliga Moskva”. Den ena av dem berättade, att hon nyligen hade hört nyheter direkt från fronten; hon hade hälsat på en sårad soldat på ett av militärsjukhusen, som kom från Smolenskfronten. Han hade berättat, att vägarna som leda till Moskva från Smolensk och andra platser västerut voro fulla av ryska tanks och bilar. De ryska trupperna hade svårt att komma fram på vägarna, och för tyskarna skulle det vara alldeles omöjligt. En judisk läkare på sjukhuset hade sagt till henne, att han hade hört samma sak av flera av patienterna. Läkaren verkade mycket belåten — han kände sig av förklarliga orsaker mycket ängslig för att tyskarna skulle komma till Moskva.

Sedan fällde den ena av de unga ryskorna följande mycket karakteristiska yttrande: ”Vi känner till allt om det engelsk-ryska fördraget. Men kan ni säga mig, vad engelsmännen egentligen gör på västfronten för att hjälpa oss? Vi har förstås reda på, att det engelska flyget gör bombräder över Tyskland, men kan de inte göra något *riktigt*?”

Och ändå har man i den sovjetryska pressen under de senaste dagarna skrivit mycket om dessa luftanfall. Visserligen inte på första sidan, men saken har uppmärksamats betydligt mer än förut...

Stämningen på bjudningen var tämligen tryckt. Precis som om gästerna hade haft onda aningar och det endast skulle dröja några dagar, innan man började utrymma Moskva. Det — eller ett stort luftanfall på Moskva. I lördags, när jag gick till Sary Dom, såg jag gamle Trent packa ned en del porslin och två samovarar av silver i en stor koffert ... En försiktighetsåtgärd? Eller ämna de verkligen skicka en del av sina tillhörigheter till Volga?

Vi ha haft flyglarm flera gånger de senaste dagarna. Jag undrar just, om det var spaningsplan som voro orsaken?

10.30 e. m.

Det ser ut, som om blixnanfallen mot Moskva skulle ha börjat nu i alla fall. Är det allvar eller inte? Jag kan inte riktigt komma på det klara med det. Luftvärnskanonerna mullra i ett sträck;

och fyrverkeriet, som jag kan se från köksfönstret, är helt enkelt fantastiskt. (Köksfönstret är det enda fönster i våningen, som inte är försatt med mörkläggningsskivor.) Men ännu har jag inte hört motorbuller från några flygplan, och det enda, som faller ned på gatan, är granatsplitter ... I morse hade vi flyglarm, men det skulle inte ha betytt så mycket, om inte förordningarna vore så stränga här; när flyglarm går, får man inte gå utom dörren, hela trafiken stannar av och man blir nedkörd i skyddsrummen. Lozovskij sade, att myndigheterna i möjligaste mån vilja undvika olyckor. Och när det ryker omkring så mycket splitter, antar jag, att det är farligt att vistas ute på gatorna, i synnerhet som civilbefolkningen nästan genomgående saknar stålhelmar. I morse voro luftvärnskanonerna tysta — vad var det då, som stod på?

Men i kväll gick ett riktigt flyglarm, och sedan dess ha de egendomligaste saker inträffat. Det var fortfarande nästan ljusst, när flyglarmet gick. Först hördes motorbuller, som tycktes härröra från en stor stridsplansformation; och snart efteråt brakade det lös. Dova smållar och korta skarpa smållar, smattret från kulssprutor och så ett gläfsande, åtföljt av smattret av miljoner gula ärter, som slängts i golvet. Och när jag tittade ut genom köksfönstret, såg jag ett fantastiskt fyrverkeri — lysbomber och spårlysgrenar, magnesiumblixtar och vita, röda och gröna raketer. Larmet var ohyggligt — jag har aldrig varit med om något liknande i London. Och strålkastare — mängder av strålkastare överallt på himlen; Maurice påstod, att han kunde urskilja ett flygplan, som strålkastarna hade fångat. Jag tittade ut, men kunde inte se något. Han sade, att det befann sig på en höjd av tretusen meter. Hur kunde han veta det? Jag är fortfarande inte övertygad om, att det här är ett riktigt luftanfall. Kanske de bara ha ställt till med det här, för att befolkningen skall se deras väldiga spärreld. Det är nyttigt för moralen ...

Dumheter. Det är ett riktigt luftanfall. Jag kan höra det välbekanta surrandet från de tyska bombplanen — det låter som en elektrisk tandborst. Och nu hör jag också i fjärran det gamla välkända vinandet av brandbomber — en—två—tre—fyra—fem. De komma inte alla ner på samma gång. Jag undrar, om de komma att använda vatten eller sand.

Vi ha fått brandvakter på taket i vårt hus; undrar just, vad de skola göra. Maurice och jag frågade huskommittén, om vi också kunde få tjänstgöra som brandvakter; men den kunde inte gå med på, att icke-sovjetryska medborgare deltaga i ett så ansvarsfullt arbete ...

Jag har åter varit och tittat ut genom köksfönstret. Tyskarna kasta ner raketer; inte raketer av det dekorativa slaget, som äro omgivna av ett gnistregn, utan stora, vanliga bloss. Kanske de försöka lokalisera försvarsverken, ballongspärrarna och annat i den vägen. Men jag har inte ännu hört något annat än brandbomber — inte det där otäcka ljudet av remnande siden och av fallande murbruk, som under anfallen på London ... Man hör fortfarande ingenting annat än smattret från luftvärnskanonerna, som återkommer nästan varannan minut (det måste gå åt en oerhörd mängd ammunition), men nu syns ett rött sken på himmelen. Det är inte särskilt kraftigt. Då skulle de ha sett Fleet Street den 10 maj! ...

Nyss ringde någon och berättade, att de kasta ned brandbomber i centrum av Moskva, runt omkring Kreml och att gamle Dunlop på ambassaden alldeles nyss släckte två stycken ... Jag kan höra splitter slå mot stenläggningen ute på gatan.

Kanske är det här i alla fall början till blixtkriget. Men vilken början det är!

Vår våning på nedre botten verkar tämligen säker — vi ha tre våningar över oss. Men vi borde i alla fall göra någonting med fönstren. Det är betydligt svårare här än hemma i London, därför att man har dubbelfönster för att hålla kylan ute på vintern, och följaktligen dubbelt så många rutor. Och jag hyser motvilja mot glas under lufträder alltsedan Don Minfie fick ett

glassplitter i ögat den där natten på Strand. Och pappersremsorna, som Maurice har klistrat på rutorna när kriget bröt ut, äro alldeles för amatörmässigt ditsatta .. .

Tisdagen den 22 juli.

Tre gånger höll jag på att somna, men varje gång kom ett öronbedövande kanondunder, så att jag låg vaken till efter klockan tre. Det var förbaskat förargligt. Jag skulle betydligt hellre ha sovit den där timmen mellan två och tre, när bullret från Junkersplanen blev allt envisare. Men jag hörde bara en enda minbomb falla. Klockan tre somnade jag emellertid — det måste ha uppstått ett uppehåll i bombningen. De båda fönstren voro ju litet obehagliga, men jag travade upp en massa kuddar mellan mitt huvud och fönstren, och sedan kändes det lugnare.

Bertha, den lilla tjänsteflickan, som har intagit Katjas plats, berättade, att hon hade suttit i skyddsrummet hela natten. Det var hemskt, sade hon, mycket hemskt. Katja lämnade alldeles vettskrämd Moskva förra veckan; hon gav sig i väg utan att ta avsked och brydde sig inte ens om att taga ut sin lön.

Jag har haft en smula dåligt samvete för Berthas skull, fastän jag egentligen inte har något med saken att göra. Men i lördags talade hon med en av kvinnorna, som bor i huset och undrade, om hon skulle fara hem till sin lilla volgatyska by, i närheten av Stalingrad, men så bestämde hon sig för att stanna kvar här. Maurice var mycket belåten. Jag kände mig frestad att säga åt henne, att hon var bra dum som inte lämnade Moskva om hon hade tillfälle därtill. Men dels skulle det inte ha varit ”lojalt” mot Maurice, och för mig personligen skulle det ha varit mycket olämpligt, eftersom hon har erbjudit sig att tvätta och stryka mina skjortor för en ringa penning. Strykinrättningarna här behålla tvätten i fjorton dagar, och min kappsäck var så liten, att jag bara kunde ta med mig fem skjortor. Och jag har inte lust att betala nära ett pund för en ny skjorta. Men det var saker, som jag inte tänkte på i det ögonblicket.

Kl. 10 e. m.

Det andra luftanfallet är i gång. Jag skriver detta i Narkomindelns skyddsrum. Verkligen förbaskat förargligt att bli nedföst hit klockan tio, precis som Lozovskijs presskonferens var slut.

I morse efter frukosten promenerade jag ned för boulevarderna och Sretenka till Narkomindeln. Ingenstädes märktes några spår av förödelse. Spårvagnarna på Pokrovka gingo som vanligt. Det var en solig morgon och människorna sago helt belåtna ut — möjligen en smula förvånade över luftanfallets magra resultat. Jag skrev en bit, i vilken jag sade, att man i London skulle ha kallat det en räd av mellanstorlek. Förresten var den knappast ens det. Men vare sig fyrverkeriet över Moskva var ett slöseri med ammunition eller inte, så var det i alla händelser mycket mera imponerande än luftvärnselden över London. På Pokrovka hörde jag ett välbekant ljud: kurrandet av glasskärvor som från en lastbil skyfflades på en inte vidare imponerande hög av spillror och bråte ... I grannskapet av Kreml syntes inga spår av skadegörelse utom en stor bombkrater på en gata på Kremls nordsida. Redan tidigt på morgonen var man ivrigt sysselsatt att fylla igen den. Klockan två kunde man inte se ett spår av hålet. Det bevisar, hur fort man kan reparera ett flygfält.

Jag tog spårvagnen, som går ned för Leningradchaussen, men jag kom inte långt, ty vägen var spärrad av milismän. De ville inte säga, om något blivit bombat — men tyskarna måste ha försökt förstöra flygplatsen.

Senare på dagen gick jag och hälsade på X. ”De engelsk-ryska relationerna kunde inte vara bättre än de redan äro”, sade han mycket belåtet. Han försäkrade mig, att Smolensk inte hade

blivit taget, ehuru tyskarna påstodo motsatsen. ”Naturligtvis vill jag inte komma med några förutsägelser”, sade han, ”men situationen har förbättrats betydligt under de senaste dagarna.” Han trodde inte heller, att Leningrad var allvarligt hotat; tyskarna hade blivit hejdade vid Pskov, och finnarna hade ej heller gjort stora framsteg på Karelska näset eller vid Ladoga (ehuru den ryska kommunikon i dag för första gången talar om pågående strider ”i trakten av Petrosa vodsk”). Det skulle vara otur, om järnvägslinjen till Murmansk skulle bli avskuren.

En hel del brandbomber tycks ha träffat ambassaden i natt — generalen och amiralen och några andra hällo elden i schack en lång stund, men slutligen måste de kalla på brandkåren. När den anlände, sade förste brandmannen till de andra: ”Kamrater, jag litar på, att ni fort och energiskt kväver eldhärden.” De våra hade mycket roligt åt honom. Skadorna på ambassaden äro obetydliga; inga viktigare lokaler ha blivit förstörda.

Jag åt lunch på Metropole med Jordan och några andra. Den lettiska legationen (som numera inhyser representanterna för den Lettiska S.S.R.) har, efter vad jag hörde, blivit fullständigt förstörd, och en del skador ha också uppstått i Arbatdistriktet. Senare fick jag veta, att många ryssar hade blivit skadade, när de försökte släcka brandbomber; i några fall, därför att de ej visste, hur de skulle gå till väga, men i många fall av ren oförsiktighet. De unga pojkarna togo helt enkelt upp bomberna med bara händerna!

En av journalisterna, som var med på presskonferensen i eftermiddags, berättade att han hade tillbringat natten i den underjordiska järnvägen. Han sade, att det hade varit riktigt bekvämt där nere; i en del av stationen var rökning tillåten, och där fanns toaletter med rinnande vatten. Kvinnor och barn sutto på plattformen, medan de andra höllo till i tunneln, där den elektriska strömmen var avslagen. Det var inte mycket folk där nere i går kväll. Antingen kom luftanfallet som en överraskning, eller också ville människorna stanna ute i den mån det var möjligt för att kunna se något av räden.

När jag gick till Narkomindelns köpte jag Lermontovs *Vår tids hjälte* i populärupplaga för två rubel. Det har varit min älsklingsbok på ryska sedan jag var tio år gammal. Om boken säljs för två rubel, måste de nog trycka minst tiotusen exemplar för att det skall kunna bära sig. Boken är bra tryckt och riktigt snyggt bunden, men illustrationerna äro mycket dåliga. Det är verkligen förvånansvärt, hur populära de gamla 1800-talsklassikerna äro här i landet.

Ja, och nu sitter jag här nere i Narkomindelns skyddsrum. Det är ett stort och stadigt byggt skyddsrum och ligger en bra bit under jorden. Alldeles nyss gick jag och köpte en flaska lemonad hos flickorna i marketenteriet, som ligger i grannhusets souterrängvåning. De blevo mycket intresserade, när de hörde, att jag hade varit med om blixtkriget mot London och att det var jag, som hade skrivit artikeln i *Izvestia*. De frågade en massa om London. Det är egendomligt att se, hur människorna i Moskva under de senaste fjorton dagarna ha börjat förstå, vad engelsmännen ha uträttat och ha fått gå igenom under de senaste två åren. I dag läste jag juninumret av månadsmagasinet *Znamie*; där talade man fortfarande om det ”andra imperialistiska kriget” och beklagade det faktum, att den franska arbetarklassen fortfarande fick lida, därför att kriget mellan Tyskland och England fortsatte och särskilt emedan engelsmännen gjorde bombanfall mot franska hamnar.

Skälet till att jag är här nere i kväll är, att Lozovskij sammankallade en presskonferens till en så pass ovanlig timme som klockan nio på kvällen. Konferensen skulle inte som vanligt äga rum i f. d. grekiska legationen, utan i Lozovskijs ämbetsrum i Narkomindelns. Det var ett mycket högtidligt ögonblick, ty Lozovskij kom fram med några förstahandsdokument, som hade fallit i ryssarnas händer. De hade legat i kuvert, förseglade av den tyska generalstaben

och voro hemligstämplade. Dokumenten utvisade klart, att man inom den tyska armén redan hade vidtagit vittgående förberedelser för att använda stridsgas mot de ryska trupperna — och möjligen även mot civilbefolkningen. Om gas verkligen kommer att användas eller ej, är en annan fråga, men det är inte omöjligt. Det är viktigt att vi meddela tyskarna att man kommer att använda stridsgas mot tyska städer, om tyskarna skulle göra det i Ryssland. Alla i Moskva ha gasmasker, men de tyska dokumenten utvisa, att möjligen även senapsgas skall komma till användning. Vi skulle naturligtvis ha skickat i väg långa telegram om saken i afton, men konferensen var knappast slut, förrän flyglarm gavs och vi alla blevo nedfösta i skyddsrummet. Man hörde luftvärnskanonerna, och när vi gingo över gården, började det falla splitter.

Det här skyddsrummet är mycket bra, men det skulle inte vara roligt att tillbringa en hel natt här. Här finns bänkar och stolar och allehanda omaka möbler; men det finns ingen plats, där man kan få sträcka på benen. Det är mycket folk här nere; bland de närvarande befinna sig Palgunov, de båda censorerna, vilka se utarbetade ut och gäspa hela tiden, vidare några japaner, Ilja Ehrenburg, som särskilt hade blivit inbjuden att närvara vid Lozovskijs konferens, och så naturligtvis hela vårt gäng — Philip Jordan, Lovell och amerikanarna. Mrs Bourke-White springer omkring med sin kamera och fotograferar.

I dag hade Philip och jag en diskussion angående det verkliga läget vid fronten; Philip undrade, om inte ryssarna snart skola komma till den punkten, när de stå inför det pinsamma valet mellan att behålla Moskva eller att bibehålla armén i god stridskondition ... Jag anser, att Moskva är en alltför viktig stad, för att man skulle övergiva den, huru vägande de strategiska skälen härför än kunna vara. Det är mycket gott och väl att tala om 1812, men 1812 var Moskva endast en stor by och inte Rysslands huvudstad. Jag kan inte tro, att Moskvas fall skulle bli så särskilt ödesdigert ens nu; men den moraliska chocken skulle bli förfärlig. Jag håller luftenfallen mot Moskva för ett gott tecken; tyskarna skulle knappast bomba staden, om de trodde sig ha utsikter att komma hit snart ... Cripps verkar förhoppningsfull och på gott humör. Man skulle kunna säga, att de diplomater, som uppskatta ryssarna, också äro de mest förhoppningsfulla. Och detta är icke blott en attityd, utan ett uttryck för deras vilja att se det goda hos ryssarna själva och i deras regim.

Jag har försökt sova en stund uppe i trappan i den delen av skyddsrummet, där det är mörkt och där man får röka. Men stengolvet var obehagligt hårt och människorna snubblade ideligen över mina ben, så att det inte lyckades mig att somna. I mörkret hörde jag två mansröster tala franska (just nu hördes ett kraftigt brak, som skakade hela huset och kom det elektriska ljuset att blinka) — den ena var en typiskt fransk röst, men inte den andra. Jag hörde dem tala om Malraux. Så hörde jag, att den ene av de talande var Lucien; den andre var Ilja Ehrenburg, innehavare av Leninorden, etc. etc. En skicklig skribent, men en smula fåfång. Jag sade dumt nog: ”Jag undrar, om vi inte träffades i Montparnasse för några år sedan”, på vilket han högdraget svarade: ”*C'est possible.*” Men efter en stund, när Jordan kom, gick samtalet lättare, ehuru Jordan inte hade mera tur med sitt första yttrande: ”Ehrenburg ... jo visst — var det inte ni, som skrev en bok med titeln *Djulio Djurenito?* Jag läste den för flera år sedan.” — ”Joo”, svarade Ehrenburg, ”*Hulio Hurenito.* Det uttalas med spanskt j.” Ehrenburg tog fram ett fotografi av sina tre skotska terrier — de enda som finns i Moskva, enligt vad han påstår. Han frågade, om man fick taga med hundar i skyddsrummen i London. Han blev mycket häpen över att höra, att det inte var tillåtet — åtminstone inte i de offentliga skyddsrummen — ty, sade han, London var rökarnas och hundarnas paradiset. I Ryssland var man varken rättvis mot hundar eller mot rökare; det fanns ingen avdelning för rökare i spårvagnarna, bussarna eller på

den underjordiska järnvägen ...

Den 23 juli.

En sådan ryslig natt! Signalen ”faran över” gick inte förrän klockan fyra och vi måste stanna i skyddsrummet till dess. Och sedan var det att gå upp på Narkomindelns pressavdelning och sända i väg telegram om räden ... Jag för min del överlämnade den saken till Lovell och gick ut för att se mig om på gatorna. Klockan fyra var det redan alldeles ljust. Himlen var blå med små rosiga skyar, och de massiva nya sovjetbyggnaderna sågo snygga och prydliga ut, utom Narkomindelns med statyn av Vorovskij på gården. Jag kan inte förstå, varför han alltid påminner mig om den gamle ovårdade pianisten i Leningrad för många, många år sedan, som nästan slog sönder pianot, när han spelade Chopins Scherzo i b-moll ... Överallt på gatorna gingo människor, som nyss kommit upp ur skyddsrummen, och sågo sig om. En eldsvåda rasade någonstans i närheten av Sretenka, och någon sade, att en stor bomb hade slagit ned på en gata i närheten av Petrovka; antagligen var det den som kom vårt skyddsrum att skaka. Någon annan påstod, att en bomb hade slagit ned på Röda Torget, alldeles i närheten av Lenins mausoleum. Vi gingo ned för Kuznetzkij Mosst till telegrafens huvudkontor. Några av de stora spegelglasrutorna hade krossats och glasskärvor hängde kvar i tygremsorna, som hade varit klistrade över rutorna. Eljest hade byggnaden inte lidit någon skada ... Flickorna i luckorna sågo helt oberörda ut ... Vi kommo inte hem förrän klockan sju. Här och var på gatorna lågo glasskärvor, och på Röda Torget fanns endast ett litet bombhål, mitt emellan Lenins mausoleum och St. Basiliuskyrkan, men ingendera byggnaden hade tagit någon skada.

På ett par ställen lågo vattenslangar tvärs över gatan; i närheten av Iljinka sågos fortfarande flammorna från några eldsvådor. Det ser ut, som om tyskarna skulle föredraga att använda sprängbomber mot Moskva, då brandbomberna tydligen icke ha haft åsyftad verkan.

Bertha, vår lilla jungfru, hade suttit i husets skyddsrum hela natten. ”Det var hemskt”, sade hon, ”mycket hemskt.” Och hon frågade, hur många nätter till det skulle fortsätta så här. ”Ja”, svarade jag, ”inte vet jag. Kanske en månad eller två.” — ”Och i vinter?” — ”I vinter får vi det nog bra; då blir det så kallt att tyskarna inte kan flyga omkring.”

Den 26 juli.

Har läst en särdeles intressant artikel av general Krassilnikov angående de nya riktlinjerna för den röda arméns utbildning; den innehåller många citat ur Timosjenkos skrifter. Enligt vad Krassilnikov påstår, finns det ingenting så farligt som att vara konservativ i militära frågor. Han anser att orsaken till den franska arméns nederlag just är att söka i en dylik konservatism och en alltför stor optimism. Artikeln måste ha blivit skriven kort före krigsutbrottet, ty han talar om kriget som ”ett andra imperialistiskt krig”, men tillägger att ”alla våra grannar draga lärdom därav” och att näven vi måste hålla ögonen öppna.” ”Vi få ej låta överrumpla oss” är ett annat yttrande, som gång på gång återkommer i artikeln; det ger en antydning om, att åtminstone vissa personer av hög rang inom armén verkligen väntade ett överraskande angrepp. Han säger vidare, att verkliga erfarenheter äro absolut nödvändiga för en armé, och han uppehåller sig utförligt vid den enorma praktiska nytta den röda armén hade av det rysk-finska kriget. Han redogör också för Timosjenkos uppfattning rörande nödvändigheten av att alla manövrar äro så ”realistiska” som möjligt. Även om han inte går så långt som att påstå, att skarp ammunition bör användas mot trupperna under manövrerna, så säger han, att de fientliga målen vid manövrerna beskutas och bombas med skarp ammunition, och att under anfällen projektilerna vissla över truppernas huvuden och riktiga bomber explodera i deras

närhet, så att soldaterna få lära känna det verkliga krigets sensationer. Han citerar ett yttrande av Timosjenko, vari denne säger, att trupperna måste tränas att utstå alla strapatser och lidanden, måste genomgå allt utom döden; de måste hålla ut utan mat och utan sömn, och deras utbildning måste fortsätta även i den strängaste kyla. Soldaterna måste vänjas vid marscher på fem mil om dagen och vid att sova ute även vintertid. Timosjenko förkastar fullständigt den gamla uppfattningen, att en temperatur på minus 15° C automatiskt skulle sätta stopp för militära operationer.

Krassilnikov omnämner även kontentan av den röda arméns disciplinära lagar, så som de fastställdes i oktober förra året. De äro fullständigt hänsynslösa och giva officerarna befogenhet att låta skjuta varje soldat, som gör sig skyldig till grova disciplinbrott. En officer, som förfogar över dylika befogenheter och använder dem på ett olämpligt sätt eller ej lyckas få sina trupper att utföra en given order, riskerar att bli ställd inför krigsrätt för bristande fasthet i sitt uppträdande. Inga klagomål kunna anföras emot officerarna för överdriven hårdhet. Och Krassilnikov säger vidare: ”Den moderna krigföringen fordrar en sådan enorm nervanspanning, att endast ytterligt disciplinerade trupper kunna uthärda den med bibehållen stridsduglighet. Det är därför sådana drastiska åtgärder måste vidtagas för att en gång för alla göra slut på de pseudo-socialistiska traditionerna inom armén — traditioner, som endast underminerade disciplinen.”

Efter krigsutbrottet och sedan artikeln skrevs, ha de politiska kommissarierna naturligtvis återfått sina befogenheter, ehuru icke på bekostnad av officerarnas. Man kan säga, att officerarna fortfarande, liksom förut, äro ansvariga för de militära operationerna, medan de politiska kommissarierna ha hand om truppernas och understundom även om officerarnas moral. Och i detta det mest ohyggliga och grymma av alla krig är moralen en fråga av vital betydelse. Det är nödvändigt att i de ögonblick, då retirerande trupper befinna sig på gränsen till förtvivlan, en politisk kommissarie finns till hands för att rycka upp dem och förklara för dem, varför de måste härda ut ... Och, om det är nödvändigt, måste han stå dem bi i deras dödsstund. Jag har hört talas om politiska kommissarier, som ha visat prov på det allra största mod under de svåraste förhållanden. Genom att visa ett personligt intresse för soldaternas problem fyller en politisk kommissarie ofta en regementsprästs plats.

Det verkar måhända en smula nedslående, när general Krassilnikov citerar den ryske generalstabschefen general Zhukovs yttrande: ”En ständig förflyttning framåt – se där beviset på en framgångsrik militärutbildning.” Ännu så länge ha ryssarna inte avancerat; men tyskarna ha fastnat vid Smolensk ...

Söndagen den 27 juli kl. 1.30 f. m.

Jag skriver detta i skyddsrummet under tennisbanan i Sary Dom. Kan man föreställa sig något mera värdigt än att expedieras i ett skyddsrum, beläget under den brittiska ambassadens tennisplan? Det här ser ut att vara det första riktiga blixtnanfallet mot Moskva. Från skyddsrummets ingång har jag observerat strålkastarna, som kämpa med molnen och blixterna från kanonerna och i fjärran det grönaktiga skenet från exploderande bomber ... För ett ögonblick sedan hamnade några brandbomber alldeles här i närheten. Det här är en otrevlig trakt. Jag vill helst låta bli att tänka på det där femvåningshuset — alldeles i början av Vorovskijgatan — som förstördes i går kväll. Skyddsrummet rasade och jag vet inte, hur många människor som dödades. Tanken på de båda nedskjutna tyska planen, som jag såg i morse, skänker mig en viss tröst, men ändå...

De där tyska flygmaskinerna ... Narkomindelns tjänstemän börja bli mycket mera tillmötes-

gående mot pressen, och i morse lät man oss följa med för att se två tyska flygplan, som hade blivit nedskjutna i går ... Men vi måste fara i våra egna bilar, och det var skada, ty de börja bli mycket snåla med bensintilldelningen — trehundra liter i månaden är allt vad vi få — och under färden i dag gick nog ransonen för tre dagar åt. En överste i den röda armén, som hade en pincené på näsan och talade med en aristokratisk skorrning, var ledare för färden. En mycket hygglig karl. Sällskapet startade i ett tiotal bilar, bland dessa två japanska, av vilka den ena tillhörde japanska ambassaden.

Vi körde längs Leningradchaussén, som hade varit avstängd av polisen sedan den första räden. Detta gjorde, att vi väntade oss att få se en allvarlig skadegörelse, men vi kunde inte upptäcka något särskilt och aerodromen tycktes vara oskadad. Vi körde genom Tushino. Kallades inte den falske Dmitri "Tjuven från Tushino"? Här lågo flera sommarvillor, och människorna promenerade om. kring i sina trädgårdar eller sutto under granarna. Vi veko in på en annan, väl hållen landsväg och körde över flera välkonstruerade betongbroar, vid vilka soldater med påskruvad bajonett stodo vakt. Och sedan kommo vi ut på landsbygden. Här och var fanns en fabrik och på en höjd skymtade en rad låga sommarvillor med vindskupor. Senare foro vi genom några byar; de gamla stockstugorna med sina snidade fönsterbågar hade här och var blivit ersatta med mera moderna och praktiska ehuru mindre pittoreska byggnader. Men till och med timmerstugornas fönsterrutor voro överklistrade med pappersremсор. Alla vägvisare hade blivit borttagna. Längs vägen funnas många små vattendrag och dammar, där nakna småpojkar plaskade omkring och vinkade åt oss, när vi körde förbi. Det var infernaliskt hett, och vi voro fem i bilen — Mischa, Maurice, Lucien, Philip Jordan och jag. Slutligen kommo vi till en tämligen stor stad, som hette Istra. Redan på avstånd hade vi sett stadens många gyllene kupoler glittra i solskenet. Kyrkan, som såg ut som om den en gång varit huvudbyggnaden till ett stort kloster, var omgiven av höga murar, liknande Kremls, försedda med tinnar och torn. Det visade sig vara Nya Jerusalem, ett berömt gammalt kloster, som nu vårdas som en historisk relik. Korsen på kupolerna hade icke blivit borttagna. Jag kom ihåg, att Tjechov ofta hade vistats i Istra för att studera livet i landsortsstäderna, och klostrets invånare måste ha tjänat som förebilder till hans präster och munkar.

Längs vägen körde lastbilar på väg mot fronten, kamouflerade med trädgrenar och fullastade med leende och muntra unga soldater. Vi sago också många soldater på Istras huvudtorg. Själva staden var tämligen ointressant; där fanns en fruktaffär, i vilken det såldes konserver, två eller tre vattenkiosker och ett glasstånd, framför vilket det stod en kö av soldater och småpojkar. Vi fortsatte på samma landsväg och kommo genom byar, där höns och gäss gingo på vägen, precis som de måste ha gjort på Gogols tid. Och överallt härskade samma kontrast mellan gammalt och nytt. Det fanns förvånansvärt många barn överallt, friska och glada ungar. Småbarnen vinkade, när vi körde förbi. Vi mötte kvinnor, bärande på långa, svarta bröd, och ibland kommo några kor i vägen för våra bilar. Vid vägkanten betade getter och killingar. Kriget verkade mycket avlägset. Men så veko vi av från landsvägen in på en liten byväg. Bilarna framför oss revo upp ett moln av damm. En lång stund kunde vi knappast se, vart vi körde. Och bilen skakade och hoppade ... Slutligen stannade vi vid en stor damm, och man förde oss uppför en sluttning till en liten skogsdunge. "Heinkel III", sade någon. Vrakspillrorna lågo kringvräkt på ett vidsträckt område. En bombkrater — nere i hålet lågo återstoderna av en motor och kring kanten voro bitar av metall kringströdda — rör och wire och något som såg ut som överdelen av en kamera. Det låg en äcklig, sötaktig lukt i luften — men det var inte doften från rödklövern och de andra blommorna, som växte där. Nej, den kom från den formlösa gestalten som låg vid sidan av stigen, omsvärmad av flugor. Det var en fränstötande, men ändå egendomligt fascinerande syn. I går hade detta varit en levande

människa. Som så många andra, vilkas anteckningar man hade funnit, hade han kanske under den förra vintern släppt ned brandbomber över St. Paulskatedralen och sprängbomber över Bermondsey, Balham och Borough High Street; och om han inte hade störtat, skulle han kanske ha blivit orsaken till att små ryska barn fingo sätta livet till. Det var en fasansfull anblick, men den upprörde mig ändock inte så djupt, som den borde ha gjort. Och icke heller tanken på, att han kanske hade varit en trevlig pojke, som exempelvis lille Wolfgang, som jag kände, när jag var i Berlin, gjorde mig någonting.

Vi stodo alla ett stycke från bombkratern, och mrs Bourke-White envisades att ta otaliga bilder av oss, precis som om vi hade skjutit ned flygplanet. ”Så där ja — utmärkt”, sade hon på ryska med renaste amerikanskt uttal till några ryssar, vilka hade intagit en ställning, som tilltalade henne. ”Rör er inte — stå stilla precis som ni står.”

Översten förklarade hur det hela hade gått till. Spaningsflygning över Moskva-området; anfall av ett jaktplan; nedskjuten; besättning på fyra man. Byinvånarna hade tagit en hel del souvenirer ... En pojke från byn berättade, att han hade sett det fientliga flygplanet gå ned i spin, omvärvat av rök. ”Det krängde och snurrade runt och störtade sedan ned med ett ohyggligt brak.”

Vi gingo tillbaka till bilarna. Himlen var betäckt av tunga moln; vi kunde knappast skönja den närbelägna lilla byn — där regnade det redan. Och så bröt störtregnet lös — vattnet strömmade ned. Det var underbart.

Mischa började filosofera. ”Det är konstigt att tänka sig, att de där gynnarna ännu klockan sex i går morse voro levande, och klockan nio var det slut med dem”, sade han. ”Det är ännu egendomligare, att de fortfarande levde klockan fem minuter före nio och till och med fem sekunder i nio”, genmälte jag. ”Ja, det är nog sant”, svarade Mischa, men han tycktes fortfarande tänka, att klockan sex lät mera övertygande. ”Ni menar, att de fortfarande voro hemma i Tyskland klockan sex”, sade jag. ”Ja, det var det jag menade”, sade han med ett tacksamt tonfall.

Regnet var uppfriskande, och när vi efter att ha kört ännu ett par kilometer veko av från stora landsvägen in på en skogsväg, fylldes luften av doften från blommor och grönska. Det var en vacker skog, full av ståtliga granar och unga björkar; och i skogsgläntorna lyste regndropparna på det höga gräset. Och här, i denna idylliska omgivning, som påminde mig om sommardagarna under åren 1910 och 1911, låg det hjälplösa odjuret — en Junker 88, med vingarna utbredda och ett hakkors målat på flygkroppen. Gudskelov funnos inga lemlästade människokroppar här. Men i luften svävade samma äckliga, sötaktiga lukt. Och i gräset lågo några tussar bomull och kompresser. Bakom Junkersplanet voro björkarnas toppar avbrutna.

Motorn var fullproppad med träbitar och kvistar från granarna och flygkroppen var genomsållad av ryska kulor. Det väldiga skrovet låg där, orörligt, hjälplöst, avskräckande — i dess inre syntes hundratals ledningstrådar och strömbrytare och stora blåa syrebehållare. Varje liten detalj i planet var omsorgsfullt utförd, till och med serienumren och de prydliga små metallplåtarna, som angåvo fabrikat och tillverkningsort. Flygplanet var nästan oskadat. Endast kabinen hade ryckts lös och var delvis krossad. Två av besättningen, ett par helt unga pojkar, hade man funnit döda, fastsurrade vid sätena. De andra två voro skadade; den ene av dem, en överste, mycket svårt, den andre lindrigare. En av soldaterna sade: ”De sade inte mycket, men översten bad om vatten. Den andre ville inte låta honom dricka. Vi kallade på en läkare; han kom hit och tog hand om dem, och nu är de på sjukhuset. Översten frågar hela tiden efter sitt järnkors, som han förlorade vid landningen och undrar, om vi inte kan leta rätt

på det. Konstiga människor, de där tyskarna.” Soldaten var en hygglig, enkel ryss; han talade utan minsta spår till skadeglädje.

Vi voro tämligen tankfulla, när vi körde hem. ”En bra historia”, sade en av amerikanerna, ”fast inte verkligt *nyhetsmaterial*.” Frånsett bombanfallen på London och andra ställen var detta min första riktiga erfarenhet av ett krig. Hur många människor fatta egentligen innebörden av orden ”sju eller åtta av våra flygplan saknas”? En liten bit ifrån Junkersplanet var luften fylld av den ljuvliga doften av nyslaget hö.

På hemvägen besökte vi en luftbevakningscentral. Tjänstgörande översten och de andra officerarna verkade mycket vederhäftiga. På väggen funnos små lampor, som registrerade de platser, där luftbevakningsposterna hade observerat flygplanen. Dessutom fanns det en reservstation för radioutsändning och en reservkraftstation. Det hela var mycket imponerande, ehuru jag inte begriper mig mycket på sådana saker. Vi fora vidare. I en skogsdunge sutto två unga flickor; den ena läste *Pravda*, den andra en trasig gammal lunta — kanske Pusjkin eller Tolstoj. Den fridfulla scenen kontrasterade på ett egendomligt sätt med de två nedskjutna flygplanen. Jag kom att tänka på Churchills stora tal den 22 juni — om de unga flickorna som skratta och barnen som leka och det ryska folkets oskyldiga nöjen ”trots kommunismen”.

Vi kommo inte tillbaka till Moskva förrän klockan fem på eftermiddagen och vi voro alla mycket hungriga. Några av oss åto en tämligen mager men mycket dyr måltid på National; sedan gingo vi till Narkomindeln för att skriva några ”bitar”, och på kvällen var jag på supé hos Anna Michailovna. Binkley var också där. Anna Michailovna är ungefär femtio år gammal. Före kriget var hon antagligen mycket anti-bolsjevikiskt inställd, men liksom många människor av hennes typ har hon nu blivit fullkomligt försonad med regimen. Hon förtjänar bra på att tjänstgöra som tolk och utföra översättningar och har en hel del bekanta bland utlänningarna, med vilka hon talar om ”kultur”. Hon är mycket anti-tysk och anser, att den heliga uppgiften att rädda civilisationen har fallit på Englands och ”vår Sovjetunions” lott. Hon säger att det som smärta henne mest är, att hon sedan revolutionen ej har kunnat uppehålla någon intimare kontakt med den franska litteraturen. En gång i tiden hade hon en .man; hon brukar göra dunkla antydningar om, att han råkade ut för något fruktansvärt för många år sedan, men man har berättat för mig, att han helt enkelt rymde ifrån henne. En gång frågade jag henne rakt på sak: ”Säg mig, skulle ni önska en ändring i den ryska regimen?” — ”Bevare mig väl! Vad skulle det då bli, om inte ett tyskt koncentrationsläger? Vårt land har arbetat hårt i tjugo år under de allra svåraste förhållanden, men nu har vi nått en viss grad av välmåga och bekvämlighet. De unga, som aldrig har känt något annat Ryssland, är fullkomligt lyckliga, och fastän vi, som förr tillhörde den högre medelklassen, inte längre har det så bra ställt, så har den allmänna kulturnivån höjts betydligt ...” Jag tror, att hon verkligen menar vad hon säger, fastän hon har en fallenhet för att klaga över det ena och det andra. Men det är ett ganska vanligt fel hos ryssarna, som inte bara vidlåder den bildade medelklassen.

En mängd kalla rätter och olika dryckesvaror voro framdukade på en tevagn, men naturligtvis beklagade hon sig. ”Livsmedels-situationen i Moskva just nu är förfärligt besvärlig”, sade hon. ”För bara en månad sedan kunde man köpa trettiosex olika sorters korv i Gastronom-affärerna, men nu kan man bara få tre.” Och häromkvällen, under lufträden, hade hon blivit nedkörd i metron, och det tyckte hon inte alls om. Hon hade varit tvungen att stå nere i tunneln i fyra timmar; slutligen orkade hon inte längre utan satte sig ”trots allt” — hon menade trots smuts och ohyra, vare sig den nu existerade eller bara var inbillning. ”De dåliga hygieniska förhållandena kan inte få fortsätta i längden”, sade hon. ”De kommer att bli orsaken till flera människors död än alla bomber tillhopa. Det är förstås en följd av kriget, och

ni skall inte tro, att jag beklagar mig. Regeringen handlar fullkomligt rätt, när den utan några hänsyn ger trupptågen företrädet; de där trettiosex olika korvsorterna betyder ju inte så mycket ... Vill ni inte ta litet mera kaviar?" Våningen var liten — den låg längst upp i ett litet tvåvåningshus i närheten av Arbattorget, men den var väl möblerad; där fanns en massa antika saker, en japansk skärm och Tolstojs och Maxim Gorkijs verk i vackra band. Det ringde på dörren. "Det måste vara Serescha", sade Anna Michailovna och skyndade ut för att taga emot nykomlingen. En ung löjtnant med kortsnaggat hår kom in i rummet. "Det här är min brorson Sergej Sergejevitj" — jag kommer inte ihåg hans efternamn — "han har just kommit hem på några dagars permission." "En av våra tappra allierade?" frågade han. "Jaså, jaså ..." Han var mycket reserverad och tycktes inte hysa några särskilt höga tankar om sin "lilla tant". Han talade knappast om fronten, utan nämnde bara, att han hade deltagit i en drabbning för några veckor sedan, och att förlusterna hade varit stora på bägge sidor. Hans ansikte hade ett hårt uttryck, när han talade om kriget; man fick det intrycket att, enligt hans uppfattning, Ryssland kämpade med ryggen mot väggen, att ryssarna skulle göra allt vad i mänsklig förmåga står, men att detta krig var en fruktansvärd olycka för det ryska folket och att han inte väntade mycket hjälp från de "tappra allierade". Jag frågade om civilbefolkningen och flyktingarna. "Vi skickar så många som möjligt österut", svarade han, "men vi kan inte tillåta, att de blockerar vägarna. Det är ett fruktansvärt problem. Säger vi åt dem att stanna kvar, vet vi, att vi kanske dömer dem till en långsam död ... Men det är ett offer, som Stalin och hela det ryska folket har enats om att göra. Fastän det är hårt för dem, som måste stanna ..."

Jag frågade honom om han trodde, att tyskarna skulle nå fram till Moskva. "Nej, det behöver ni inte oroa er för", sade han med ett stänk av sarkasm i rösten. Hans ögon hade ett trött men samtidigt hårt uttryck.

Jag gick därifrån en kvart före tolv, men jag hade knappast hunnit till Arbattorget, förrän flyglarm gavs. Eftersom jag inte hade bilen, fanns det ingenting annat att göra än att välja ett skyddsruin innan polisen körde ner mig i ett. Jag var inte alls i stämning för någon nyhetsjakt, eljest skulle jag ha gått ned i Arbatmetron. I stället beslöt jag mig för att gå ned till Sary Dom på Vorovskaja, som låg på endast fem minuters avstånd därifrån. Innan jag hade hunnit halvvägs, började luftvärnskanonerna dåna intensivt, och himlen lystes upp av krevrande granater, spårljus-ammunition och raketer av allehanda slag, precis som under det första anfallet. Över mitt huvud dånade flygplanen och omkring mig började splittret yra. Jag kände mig tämligen lugn, men önskade, att jag hade haft min stål hjälm. I Sary Doms souterrängvåning fanns det ingen plats, där man kunde sitta, så att Maurice och Lucien (som nyss hade kommit dit) och jag gingo ned till skyddsrummet under tennisplanen, som var nästan folktomt.

Och nu tycks anfallsvågen äntligen mattas efter nästan två timmar. Det verkar inte, som om några större saker skulle ha fallit ned här i närheten, men många flygplan voro i farten.

Söndagen den, 27 juli på kvällen.

Mot slutet av råden i morse kom fader Florent, tidigare bosatt i Leningrad, över till skyddsrummet från Sary Dom. Han hade en flaska utomordentligt god Pouilly, årgång 1933, med sig. Han är en högväxt, vacker man på ungefär fyrtiofem år med hög panna och kal hjässa. Han har bott i Leningrad i många år och talar om staden som "ma ville, mon Leningrad". Han talar mycket bra ryska, ehuru med brytning. "Hur tror ni att det kommer att gå med Leningrad?" frågade jag honom. "Omöjligt att hålla staden. Ryssarna komma att förstöra den, innan de överge den." Han sade, att några bombräder hade ägt rum över stadens utkanter, vid Obvodnykanalen och Narvskaja Zastava, i närheten av Putilovverken; jag känner

mycket väl till trakten, ty vi brukade alltid åka igenom där, när vi foro till vår lantgård. Jag har hört sägas, att de små trähusen i stor utsträckning ha blivit ersatta med stora block av arbetarbostäder. Fader Florent, som har svurit Ryssland och de Gaulle sin trohetsed, bor nu i en flygel till engelska ambassaden . . .

Luftanfallet var över. Fader Florent erbjöd mig att ligga kvar i ett rum bredvid hans. Jag följde med honom och försökte sova, men så gavs signalen ”faran över”. Jag hade blivit skild från Maurice och Lucien, som hade givit sig i väg på egen hand, och jag beslöt att gå till fots hem. Klockan fattades tjugo minuter i fyra. Gatorna voro fulla av människor, som kommo upp ur skyddsrummen, särskilt från Arbatmetron. De talade mycket lugnt om sina erfarenheter. ”Här i grannskapet tycks ingenting särskilt ha hänt. På vår gata har allt varit lugnt”, sade på Vorovskaja en kvinna med tydlig lättnad i rösten. De som bor på Vorovskaja är tydligen litet nervösa sedan under räden härom natten ett femvåningshus fick en bombträff och skyddsrummet blev skadat. Påföljande dag såg jag kvinnor och barn sitta på trottoaren med sina knyten — de väntade på, att man skulle föra dem därifrån . . . Och samma dag sade vår lilla jungfru om någon annan plats i Arbatdistriktet: ”De satt där med sina knyten och grät och grät.”

Det var en underbar morgon med klar, blå himmel; man såg betydligt flera spärballonger än vanligt. På Arbattorget trängdes människorna. Jag gick ned för Kominterngatan och Belinskijgatan. Ingenstädes syntes någon skadegörelse. Kremls murar voro tydligen också oskadade. Promenaden gjorde mig varm. När man inte har sovit, blir man mycket lättare echaufferad. Åt skogen med den där ’karlen i London, som sade, att jag inte kunde ta med mig mera kläder! Den här tweedkavajen är ju alldeles hopplös. Jag måste skaffa mig något lättare att ta på mig.

Jag fortsatte till Narkomindeln längs Kuznetzkij Mosst, där under de senaste dagarna sandsäckar hade staplats upp för fönstren och nästan alla affärer hade blivit försatta med bräder. Gatan gör ett mera förfallet intryck än någonsin; det är svårt att föreställa sig, att den en gång var det elegantaste stråket i Moskva — Moskvas Bond Street under förra århundradet.

Vaktposten utanför Narkomindeln känner igen mig nu, så att jag inte behöver visa mitt legitimationskort längre ... Journalisterna däruppe voro alla i full färd med att skicka i väg telegram om räden till sina olika nyhetsbyråer. Kommunikon innehöll, att ”ett mindre antal fientliga flygplan” trängt fram till Moskva och att bomber hade fällts endast över stadens utkanter. Det verkar vara en smula för litet sagt. Från skyddsrummet hade jag sett många bombkrevader och hört ett flertal explosioner. Senare fick jag veta, att fyra tyska plan hade blivit nedskjutna.

Vi kommo inte hem förrän klockan sex, och då var det full dager.

Måndagen den 28 juli.

Den ryska pressen blir allt vänligare sinnad mot England. Den offentliggör med stora rubriker redogörelser för den förödelse, R.A.F. har åstadkommit i städer som Köln och Dusseldorf. I går kväll hörde jag Harry Hopkins' radiotal om den väldiga amerikanska hjälpen till Storbritannien och om de tusentals bombplan, som skola tillintetgöra den tyska industrien, huru långt österut den än förflyttas. Men han nämnde ingenting om Ryssland.

Vid presskonferensen i dag blevo vi filmade. Miljoner människor läsa i pressen om dessa konferenser och de vilja antagligen också gärna veta, hur vi utländska journalister se ut. Lozovskij beskrev den ryska fronten som ”ett enda, väldigt Verdun”. Sanningen är den, att det

som nu händer utmed hela fronten är *den viktigaste händelsen sedan slaget am England*. Det börjar se ut, som om det skulle bli Hitlers nederlag nr 2 eller kanske nr 3, om vi räkna med att den engelska flottan förstört hans flesta slagskepp.

Jag undrar ofta, vad det egentligen är, som kommer ryssarna att kämpa som de göra. De försvara något — sitt land, sin regim — vilket, vad man än må säga, äro delar av samma sak. Det finns icke längre någon skillnad mellan ”Sovjet” och ”Ryssland”. Även de gamla ha accepterat detta, ha försonats därmed, särskilt sedan regimen har blivit en *nationell* regim. Och ehuru den i många hänseenden är hänsynslös, förstå även de mest kritiskt inställda, att den åtminstone inom sig bär fröet till en god regim, med Stalinkonstitutionen som grundval. Armens motståndskraft stärkes och understödes naturligtvis av den järnhårda disciplinen. Timosjenkos åsikter i det hänseendet äro ytterst stränga; men alla de, som tala om, att detta krig ”ledes av G.P.U.” misstaga sig grundligt. Naturligtvis komma tusen problem att uppstå, när Ryssland en gång står bland Tysklands besegrare — antingen det nu blir som den egentlige segraren eller vid sidan av England. Det är tämligen säkert att vissa av våra Tories redan börja känna sig ängsliga vid tanken härpå. Det betyder icke så mycket, men vårt arbetareparti kommer säkert att känna sig mycket obehagligt till mods vid tanken på, att det blir kommunisterna, som taga hem potten. Inte för att Harry Pollitt eller Willy Gallacher ha någon som helst del i det ryska motståndet eller en eventuell rysk seger. De veta ej mer om Stalin eller det ryska folket än jag vet om Fidjiöarna. Mycket beror på, huruvida efter kriget komintern kommer att tillåtas spela någon roll i Europas affärer. Den har sällan gjort Rysslands nationella politik några tjänster men ofta nog en hel del skada, särskilt i Tyskland och i Frankrike, och har spelat i händerna på fascismen och reaktionärerna. Men komintern är en sak och sovjetismen en annan. Tävlan efter kriget (och det slutgiltiga valet för polackerna, tjeckerna och till och med tyskarna) kommer kanske icke att stå mellan kapitalismen och kommunismen utan mellan två former av demokrati — en kapitalistisk demokrati och en sovjetdemokrati (med en progressiv tillämpning av Stalinkonstitutionen). Här finns det rum för ett ömsesidigt utbyte och ett närmande mellan dessa ideologier. Det är av största vikt att undvika en konflikt samt en rivalitet som värvar den ena eller andra nationen i Europa för endera ideologien. Både Englands och Rysslands sociala system komma att utvecklas under loppet av detta krig; i många avseenden kanske de komma att bli mycket lika varandra — England kommer att bli mera ”socialistiskt” (i ordets vidsträcktaste mening) och Ryssland kommer att tillämpa allt flera av de demokratiska fri- och rättigheter, som skulle välkomnas av det ryska folket och vilka de vänta sig av en fullständig tillämpning av Stalinkonstitutionen under fredstid. Kanske Amerika kommer att utgöra den största svårigheten, då det är tänkbart att man där under en lång tid framåt kommer att förbli envist kapitalistiskt inställd.

Det skulle bli ödesdigert för den kommande freden i Europa, om Ryssland på något sätt skulle återgå till internationell trozkism och skulle försöka införa trozkismen i Tyskland. Det skulle bli en bumerang. Efter några få år skulle Tyskland återgå till nazismen och börja ett nytt krig. Men jag tror, att ryssarna börja bli allt mer medvetna om den verkliga innebörden av Tysklands problem. Ej heller med polackerna skulle några större meningsskiljaktigheter på denna punkt uppstå.

Ryssarna göra ganska stor affär av sina luftanfall mot de rumänska oljefälten. Någon sade att ”det inte fanns något kvar av Ploesti utom namnet”, men dagen efteråt fingo vi veta, att Ploesti — det vill säga ”namnet Ploesti” åter hade blivit bombat.

Av experter på området har jag hört, att ryssarna, med undantag för Czernowodabrons sprängning, som var en fin prestation och i hög grad har försvårat de rumänska

oljetransporterna, endast ha lyckats förstöra ett eller två oljeraffinaderier, men att detta icke har haft någon större betydelse, emedan de rumänska raffinaderierna vid ifrågavarande tidpunkt endast arbetade i halva skift.

Vad jag inte kan förstå är, varför inte de våra, medan de ännu kontrollerade oljefälten i Rumänien, sprängde raffinaderierna i luften i samma ögonblick de sago, att situationen var hopplös och att engelsmännen och amerikanerna förr eller senare skulle drivas bort. Var det ren otur, bristande kompetens i förening med önsketänkande ("Ännu har vi nog tid på oss") eller — kapitalistiska hänsyn på lång sikt? Om det förhåller sig så, är det det största brott som under detta krig har begåtts av någon på vår sida.

Jag gick och hälsade på X. Han verkade mindre hoppfull än sista gången vi råkades. Han sade att Smolensk fortfarande befinner sig i ryssarnas händer — åtminstone hade man sagt honom det i går. Vad han sade om lufträderna mot Moskva var mer eller mindre vad man redan visste. Tyskarna ha koncentrerat sig på industrialanläggningar och järnvägar, ehuru utan större framgång; och till en viss grad komma de nog att försöka terrorisera befolkningen. (Berlins radio gav i går hårresande skildringar av paniken i Moskva — "och detta", sade man, "är vad Stalin har tvingat in det ryska folket i".) Pskov befinner sig i tyskarnas händer, och de påstå att de befinna sig i närheten av Vjazma, men detta förneka ryssarna. Det är inte klarlagt, hur långt de ha trängt in Estland och om de tränga fram *både* norr och söder om Peipussjön. Det är ej lätt att skaffa sig en överblick över detta krig. Antagligen ligger det till ungefär så här: tanksframstötarna efterföljas av mekaniserade styrkor och sedan av infanteri; på somliga punkter sätta ryssarna in kilar och försöka avskära tanksstyrkorna, och sedan göra de mot-attacker med sina egna tanks.

Det ser ut som om tyskarna, efter att ha misslyckats med sin frontattack mot Moskva, skulle koncentrera sig på Kiev. X. ansåg ryssarnas utrustning vara fullt tillfredsställande, ehuru han ej var riktigt säker beträffande deras tanks. Han sade, att det var sant, att ryssarnas tunga stridsvagnar voro förstklassiga och att tyskarna motvilligt erkände detta; de hade medgivit att i en stor tanksstrid, där femtio eller sextio tunga ryska tanks deltog, endast sex hade förstörts.

Onsdagen den 30 juli.

Jag har hört, att Harry Hopkins skall komma till Moskva. Det är alldeles utmärkt. Hans tal i Londonradion har blivit mycket omtalat i sovjetpressen.

I natt hade vi intet luftanfall. Men under räden i måndags tyckas en massa fönsterrutor i olika delar av Moskva ha blivit krossade, fastän ingenting särskilt allvarligt inträffade. Ryssarna påstå sig ha skjutit ned tio fientliga plan.

I går kväll gick jag med Philip Jordan till en cocktailbar på Gorkijgatan — ett mycket elegant nytt ställe med stålrörmöbler och modern belysning, alldeles fullsatt med officerare ur den röda armén. Vi drucko vodka och åto sandwich med kilki — ett slags ansjovis. — Kapellet spelade "Tipperary" — antagligen till vår ära, ty vi talade engelska; många av publiken hurrade.

Det är verkligen mycket förargligt — vi ha gjort slut på vårt bensinförråd, och vi få ingen ny tilldelning förrän den första. Maurice har försökt att få en extratilldelning genom ambassaden och Narkomindel, men det lyckades inte. Livsmedelsransoneringen börjar också bli besvärligare. För oss tillämpas ett speciellt "utlänningsssystem" — vi ha rättighet att varje vecka köpa vissa begränsade kvantiteter livsmedel i Gastronomaffären nr I; men tilldelningen är ganska riklig — betydligt större än till ryssarna själva.

Eftersom vi inte kunde begagna bilen beslöt jag mig för att taga en dags ledighet och för en gångs skull komma ifrån Narkomindeln, Metropole och den gamla vanliga slentrianen. Jag tog linje 24 vid Pokrovka; den går till en plats vid namn Baumanskaja Zastava, som ligger någonstans i östlig riktning från staden. Under färden dit lade jag åter märke till, vilken underlig blandning av gammalt och nytt Moskva är — en stad i vardande. Först gick spårvagnen ned för Marxgatan, som verkade mycket intetsägande och tycktes datera sig från 1860-talet; sedan kommo vi genom ett alldeles nytt kvarter med stora, prydliga arbetarekaserner; därpå körde vi en sträcka på närmare en och en halv kilometer, där det endast fanns låga trähus, vilka sågo ut som på kopparstick från början av 1800-talet. De små husen kunde mycket väl ha funnits där före 1812. I närheten av ändstationen kommo vi åter till ett alldeles nytt kvarter. På ömse sidor om en bred aveny reste sig huskomplex på nio och tio våningar, med planterade gårdar och små springbrunnar mellan husen. Här funnos arbetarklubbar, kooperativa livsmedelsaffärer och en stor biograf, där man spelade en Chapaievfilm och visade en journal; dessutom en stor boklåda, där det såldes massor av böcker och broschyrer om *Det andra fosterländska kriget* och *Kvinnornas uppgift i krigstid*; i skyltfönstren stodo byster av Lenin och Stalin. Det fanns mycket folk på avenyn, särskilt kring tidningsståndet, där människorna stodo och läste *Pravda*. De sågo belåtna — eller rättare sagt, inte missbelåtna ut. Här och var hade några fönsterrutor krossats av lufttrycket under räden, men eljest såg man mycket få spår av skadegörelse. Ej heller några större eldsvådor hade uppstått. Jag flanerade omkring i denna nya del av Moskva. Ryssarna ha verkligen lyckats bygga upp något; kanske till ett högt — ett alltför högt pris — men det finns i alla fall där.

Jag tog en annan spårvägslinje för att fara tillbaka. Den gick genom en gammal del av Moskva, uteslutande bebyggd med trähus. Några av dem voro helt eller delvis nedbrända; brandpatrullerna måste ha gjort förtvivlade ansträngningar för att rädda det som kunde räddas. Jag antar, att man skulle ha låtit dem brinna ned i England. Mitt emot mig i spårvagnen satt en liten rödhårig pojke med ansiktet fullt av fräcknar och en liten röd uppnäsa; han var klädd i lappade svarta byxor och hade ett bälte med skolspänne och en flottig mössa på huvudet. Jag lämnade femton kopek till den kvinnliga konduktören. Hon frågade mig, var jag skulle stiga av; det hade jag ingen aning om. Lyckligtvis frågade någon efter Kalugavägen, och när hon otåligt sade: ”Varför svarar ni inte?” röt jag: ”Hörde ni inte, att jag sade Kalugavägen?” Här i Moskva äro människorna mycket misstänksamma mot alla, som inte hitta i staden. Spårvagnen gick längs en gata, som hette Chaussée Entusiastov. Deras gatunamn äro ofta absurda. Häromdagen, till exempel, i trådbussen, rådde någon mig att stiga av vid Bezbozhny Pereulok — Den Gudlösa gränden ... Jag hade ingen aning om, vart spårvagnen egentligen gick, förrän vi foro över floden; långt borta i väster fick jag syn på Kremls gyllene kupoler. Slutligen steg jag av vid en järnvägsstation. Den hette Paveletzkijstationen. Byggnaden var målad i ljusblått och vitt; ursprungligen hette stationen Saratovstationen. Utanför stod en mängd människor, som antagligen skulle fara till Volga. Jag steg av och träffade äntligen på min gamla vän, spårvagn A, med vilken jag åkte tillbaka till Pokrovka. En stor bomb måste ha fallit ned på Moskvakajen — alla fönsterrutorna i ett sjuvåningskomplex voro krossade — och man såg spår av skadegörelse runt omkring, men inget hus hade rasat. Bomben hade antagligen fallit ned på gatan och bombhålet hade blivit igenfyllt. Det är utmärkt, att gatorna äro så breda; hälften av bomberna ödslas bort till ingen nytta.

Jag har lagt märke till, att de nya anslagen beträffande eldsläckning innehålla, att man skall använda sand vid släckning av brandbomber. Det är verkligen att lära av erfarenheten!

Men jag måste säga, att brandkåreerna, trots alla fel, som vidlåda organisationen, arbeta *bättre*

här än i England, därför att man inte lägger fingrarna emellan. Tre brandmän, som gjort sig skyldiga till vårdslöshet och voro skulden till, att ett stort magasin, värt tre miljoner rubel, brann ner, ha blivit skjutna. Jag undrar just, vad man skulle ha gjort för miner i London om i september förra året några affärsmän hade blivit skjutna därför att de hade rest från staden över lördag och söndag med sina kontorsnycklar i fickan ...

Torsdagen den 31 juli.

”President Roosevelt har anmodat mig att resa till Ryssland för att sammanträffa med Stalin. Jag träffade Stalin och Molotov i eftermiddags. Jag kommer antagligen att sammanträffa med Stalin ett par tre gånger till innan jag lämnar Moskva. Vi diskuterade ingående situationen i samband med kriget med Tyskland, och jag meddelade honom å Roosevelts vägnar, att vårt land anser att Tyskland är den egentlige fienden, och att var och en, som bekämpar Hitler, står på vårt lands sida. Vi ämna omedelbart hjälpa Sovjetunionen med leveranser av olika slags förnödenheter, och på villkor som äro avpassade för ett långt krig.

Jag uttryckte till Stalin Förenta Staternas glädje och beundran över det sätt, på vilket de ryska trupperna strida. Vi diskuterade ingående problem rörande krigsmateriel och andra förnödenheter. Jag kan av förklarliga skäl icke ingå på de olika detaljerna angående krigsmateriel och råvaror. Jag skall senare i kväll sammanträffa med flera andra statstjänstemän och skall i morgon eftermiddag åter överlägga med Stalin.

Jag kommer att återvända hem, så snart mitt uppdrag här är slutfört. Jag kan ännu icke säga, om jag först reser till England eller direkt till U. S. A. Stalin gav mig flera budskap till Roosevelt och uttalade sitt varma tack för erbjudandet om hjälp. Han var övertygad om att det amerikanska folket och presidenten icke misstogo sig beträffande den roll Sovjetunionen kommer att spela i Hitlers slutliga fall. Jag tillbringade två timmar i Kreml.

Först och främst *omedelbara* leveranser, och vidare långfristiga betalningsvillkor. Det är två helt skilda saker. Jag är övertygad om, att inga svårigheter eller dröjsmål skola uppstå. Även om jag inte hade rest till England, skulle jag ha kommit hit.

I kväll sammanträffade jag med ambassadör Cripps och hade ett långt samtal med honom.”

Dessa anteckningar gjorde jag på U. S. A:s ambassad, dit vi hade blivit kallade för att träffa Harry Hopkins. Han talade med mycket dämpad röst, som knappast kunde höras på två meters avstånd. Han tycks ha ett mycket klart huvud och är tydligen medveten om vikten av sin mission. Han betonade orden *omedelbara leveranser*. Han såg mycket trött ut, men det är ingenting att förvåna sig över när man tänker på, vilken resa han har bakom sig. Vi sutto i en cirkel kring honom och drucko whisky och soda, och mrs Bourke-White besvarade oss som vanligt med kamera och blixtljus.

När vi gingo därifrån, sade jag till Hopkins: ”Får man antaga, att ni arbetar efter principen 'först hjälp till den som behöver den mest'?” Han sade: ”M-m-m ...” med ett instämmande tonfall, men svarade ej direkt ”ja”.

Eftersom vi inte hade någon bil till vårt förfogande, fingo Lucien och jag klockan elva på kvällen gå hem till fots från Narkomindeln. Det var så mörkt, att vi måste klamra oss fast vid varandra. Elektriska ficklampor äro naturligtvis strängeligen förbjudna. Mörkläggningsen var total. Vi snubblade och snavade gång på gång, när vi togo oss fram längs Iljinka och Maroseika. Och ändå voro vi fullkomligt nyktra. Jag vågar ej tänka på, hur det kommer att bli här i Moskva till vintern.

Andra delen

Fredagen den 1 augusti.

Jag plågas ej av onda aningar här som i Paris den 1 juni 1940, fastän tyskarna ej befinna sig mycket längre bort från Moskva nu än de voro från Paris då. Maurice, Lucien och jag gingo i går kväll till fader Florent. Han har varit bosatt i Leningrad i sju år, där han hade slagit sig ner vid den tidpunkt, då Laval ännu flirtade med Sovjetunionen. Han har inte haft det lätt under dessa sju år och har sett en hel del elände. Han talade om Leningrad på ett sätt, som värmdes mitt hjärta. För någon tid sedan flyttade han till Moskva. Innan han lämnade Leningrad, svor han Leningrad och general de Gaulle sin trohetsed. I går kväll fick han ett telegram vari man meddelade honom, att han skulle sluta sig till de Gaulle-styrkorna i Främre Orienten.

Fader Florent är i själ och hjärta reaktionär. Han ogillar Vichy men respekterar general Pétain och hänger fast vid alla *code de famille*-traditioner. När jag talade mig varm om de franska quislingarna och sade, att de hade förrått Frankrikes nationella traditioner, föredrog han att tala om folkfrontens ondska; han försvarade halvt om halvt *Gringoire*, talade om mestizerna, som hade översvämmat Paris och ryckte till varje gång jag sade något mot *l'Action Française*; han medgav, att Bernanos hade skrivit en bra bok, men karakteriserade de demokratiska katolikerna i *Esprit* som skojar.

Det gick mycket lättare att tala med honom om Leningrad. Där funnos tjugofemtusen katoliker men endast två präster för att ta hand om dem. Många voro polacker eller av polsk härkomst; han brukade döpa sex—till sjuhundra barn om året. Han berättade om den fruktansvärda fattigdom han hade sett i Leningrad och talade särskilt om en kvinna han kände, som hade nittio rubel i månaden att leva på. Han brukade låta henne tvätta åt sig, så att hon skulle få äta sig mätt, när hon arbetade hos honom. Leningrad kallade han en gammal *frondeuse*.

Han tycks huvudsakligen ha kommit i kontakt med människor ur de fattigare klasserna, och hans uppfattning om Ryssland är därför en smula ensidig. Det måste naturligtvis kännas svårt för honom att tänka, att *även om regimen ej nödvändigtvis är en antireligiös regim, så är den under alla omständigheter antiklerikalt inställd*. Men för närvarande anser han att en seger över tyskarna är det viktigaste av allt.

X. verkade bekymrad, när jag träffade honom och han tycktes också vara smått irriterad över Hopkins tal. ”Det är gott och väl att tala om *omedelbara leveranser*, men hur kan han veta att något skall kunna hinna fram i tid för att ha någon inverkan på den *nu pågående* striden? ... Förstår ni inte, att tyskarna förbereda en väldig framstöt i söder? ”Men”, tillade han, ”det är en evig lycka, att det är Stalin, som har ledningen. Han har ett fast grepp om alla angelägenheter av militär art; han står i intim kontakt med generalerna, har en snabb uppfattningsförmåga och behärskar på ett beundransvärt sätt alla militära problem. Allt beror på honom ...”

I pressen gör man stor affär av fördraget med Polen och av Harry Hopkins' besök. I alla tidningar finnas bilder av Hopkins' ankomst till flygfältet med Lozovskij vid sin sida.

Jag skrev en lång artikel om det polska fördraget och försökte påvisa, att det kanske gav en antydning om, på vilken väg den ryska politiken efter kriget kommer att slå in. Ryssland har erkänt Polens och Tjeckoslovakiets oavhängighet; betyder det månne att Ryssland har för avsikt att låta polackerna och tjeckerna själva bygga upp sina land, men ämnar ägna ett

faderligt, panslavistiskt intresse åt dessa länders militära säkerhet? Panslavismen har för närvarande högkonjunktur i den sovjetryska pressen, och detta kan tolkas i allmänt kulturella ordalag lika väl som det kan vara uttryck för bestämda intentioner i fråga om rekonstruktionen efter kriget. Skulle ej slaverna — till och med polackerna — välkomna ett ryskt militärt beskydd mot ett nytt tyskt anfall, eftersom de blevo lämnade i sticket, när de litade på de västeuropeiska stormakterna? Men vilka än svårigheterna och stötestenarna komma att bli i de kommande engelsk-ryska relationerna, så måste vi helt enkelt understödja Ryssland; vi måste undanröja den misstro mot det allierade Ryssland, som man märker till och med hos en del engelsmän här.

I kväll var jag på biografen alldeles här om hörnet; platserna kosta endast två rubel. Det fanns många soldater bland publiken. Programmet var ganska tråkigt. Först visades en krigsjournal — tanks, marscherande soldater och kanoner i aktion. Publiken hurrade endast en gång — det var, när man såg Stalin på duken. Han måste åtnjuta stor popularitet hos den stora massan, ty åskådarna bruka inte yttra sitt bifall i mörkret, om de inte verkligen känna det så. Själva huvudfilmen hette Boxarna; den var bitvis ganska rolig. Först såg man ett ryskt boxarlag under träning, och sedan skickades de bästa av boxarna till Paris, där de skulle delta i en stor match. Direktören för Salle Wagram eller vad stället nu heter, var en fransman med bovfysionomi och svarta mustascher — han såg ut som en bov i bästa Hollywoodstil! ”Hur kommer det sig, att ni talar ryska så bra?” frågar en av de ryska boxarna.” ”Jo, saken är den”, svarar direktören på komisk ryska, ”att jag reste till Ryssland en gång. Sevastopol, 1919” ... De ryska boxarna dunka honom i ryggen. ”Ha, ha! det var en resa, som inte slutade så bra, eller hur?” Fransmannen håller på alla sätt Laus, europamästaren, om ryggen; men på slutet blir naturligtvis Laus utslagen av den duktige ryske boxaren, medan den franska publiken jublar. Efter segern serverar man ryssarna en ståtlig supé med vin och konjak i ett luxuöst hotellrum; en av boxarna går upp från bordet, öppnar sin resväska och tar fram en liten flaska vodka. Alla resa sig och dricka en skål för Ryssland. Och i samma ögonblick kommer en telefonpåringning från segrarens fästmö i Moskva; hon lyckönskar honom till segern och bestämmer deras bröllopsdag. Ett ögonblick ser man Triumfbågen, en bergskedja, Berlin och Warszawa

i snabb följd skymta förbi på duken. På slutbilden ser man Kreml, och boxarna och alla deras vänner förena sig i en sång, vari de uttrycka glädje över att vara tillbaka i sitt kära gamla Moskva. Ämnet och tendensen i denna ”folkliga” film äro mycket upplysande.

Kreml är camouflerat med stora färgfläckar i svart och gult, och väldiga kulisser med hus och fönster, målade med vad man påstår vara eldsäker färg. Kring Lilla Teatern ha de satt upp de gamla dekorationerna ur Ostrovskijs *Skogen* som camoufläge.

Lördagen den 2 augusti.

Bombanfallen voro inte särdeles häftiga, men tack vare de rigorösa bestämmelserna kommo vi ej hem förrän klockan 3.30 på natten. Allt var lugnt och fridfullt, och stjärnorna lyste på himmelen, när vi kommo upp ur skyddsrummet. I morse gick jag upp sent. Kaffe, bröd, smör och ost och den sista återstoden av Maurices marmelad. Han säger, att livsmedelspriserna ha stigit oerhört sedan krigsutbrottet och att det är svårt att få matvaror. Jag såg på Berthas livsmedelskort för sacker, bröd, kött, etc. Tilldelningen verkade tämligen riklig.

Jag tillbringade morgonen med att läsa de ryska tidningarna. Ofta måste man plöja igenom långa spalter, som endast innehålla tomma fraser och allmänna uttalanden innan man hittar några fakta eller halva fakta. Två tidningar utgöra emellertid ett undantag från denna regel,

ehuru de sällan råka i allmänhetens händer — arméns dagliga tidning *Röda Stjärnan* och flottans dagliga tidning *Röda Flottan*. De flesta av dessa tidningars medarbetare tillhöra armén och flottan, och de båda tidningarna äro mycket instruktiva, särskilt om man förstår att läsa mellan raderna. Även de digra månatliga militära tidskrifterna äro läsvärda.

Vi fingo hönssoppa, frankfurterkorv med potatispuré och hallon till lunch. I åratal hade jag inbillat mig, att bären i Ryssland hade en mycket finare arom än i något annat land — det var antagligen mina barndomsminnen, som spökade — men jag kan verkligen inte känna någon skillnad. Kanske det är regimens fel!

Lozovskij höll ett utmärkt, snärtigt kåseri över de tyska löftena och förutsägelseerna, som ej hade gått i uppfyllelse. När vi sedan fingo framställa frågor, måste jag ha varit besvärlig, ty efteråt sade Lozovskij till mig: ”Mr Werth, ni vill visst ha reda på allt, eller hur?” — ”Naturligtvis”, genmälte jag. ”Jag förstår er fullkomligt”, sade han. ”Jag har själv en gång i tiden varit journalist.” Jag frågade (a) om man hade börjat frigiva de polska fångarna och om man hade vidtagit förberedelser för upprättandet av en polsk armé i U. S. S. R.; (b) huruvida, eftersom sovjetregeringen var villig att återupptaga de diplomatiska förbindelserna med Belgien, Norge, etc., det kunde anses önskvärt att ha en representant för general de Gaulle här. Lozovskij svarade att man hade vidtagit åtgärder beträffande polackerna, men att en hel del problem ännu väntade på sin lösning; han kunde icke upplysa om de polska krigsfångarnas antal, eftersom dessa skulle gå in i den nya polska armén och fienden skulle få upplysningar av vital betydelse, om han närmare gick in på frågan. de Gaulle representerade icke en regering och saken måste tagas i närmare övervägande.

Det är verkligen mycket egendomligt; jag har fått höra, att varje gång ett nattligt luftanf all äger rum mot Moskva, de japanska journalisterna begiva sig ut på landet. Underrättelser på förhand?

Tisdagen den 5 augusti.

Jag tillbringade söndagen i en annan värld. Först gick jag på Lilla Teatern och såg Ostrovskijs *Skogen*. Jag hade ej sett pjäsen sedan jag var pojke. Jag har aldrig varit på det klara med skillnaden mellan de olika skolorna i rysk teater; men denna föreställning följde avgjort ej Moskvas Konstnärsteaters traditioner. Vid Lilla Teaterns framförande av *Skogen* var varje person i stycket en *karaktär*; hela föreställningen förde tanken på de gamla Varlamov-Davydov-traditionerna på Alexandrinka i St. Petersburg. Jag tyckte om atmosfären på Lilla Teatern. Framför mig sutto två unga flickor; båda sago ingenting ut, men de voro mera naturliga och spontana än de flesta människor jag träffat här. Den fulare av dem, en gänglig flicka med stora händer och bred mun, var sprudlande liv lig och skrattade mycket; hon pratade med sin väninna om luftanfallen mot Moskva och sade, att hon inte ämnade lämna staden, och hon talade så fort och fnittrade så mycket, att jag inte kunde uppfatta hälften av samtalen. Hon talade också med stor entusiasm om olika teaterpjäser. Jag kan just undra, vad hon har för yrke? Det fanns många soldater i salongen. De verkade ej på minsta sätt nedslagna, utan tvärtom fulla av självförtroende.

Innan ridån gick upp, trädde Prozorovskij, regissören, fram till rampen och höll ett litet anförande om föreningsbandet mellan armén och teatern; han välkomnade armén, ”vår starka, oövervinnliga armé, som försvarar vårt stora fosterland och vårt älskade Moskva, där stoftet av vår store Lenin förvaras, och där den store Stalin leder vårt lands öden.” Sedan meddelade han under höga bifallsrop från publiken, att Jablochkina skulle spela i afton. ”Alexandra Alexandrova har klen hjärta och hennes hälsa är vacklande. Hon har ägnat sextio år av sitt liv

åt teatern, har arbetat här under inbördeskrigets dagar och under de senaste åren av välstånd. Vi ha försökt övertala henne att begiva sig ut på landet. Men nej — hon svarade, att hon var fast besluten att stanna i Moskva så länge regeringen stannar kvar här ... Länge leve den röda armén, länge leve teatern, länge leve vår oövervinnlige ledare, Joseph Vissarionovitj Stalin!”

Före tredje akterns början visade sig Prozorovskij åter framför ridån. ”Jag begick ett misstag nyss”, sade han. ”Vi bolsjeviker äro alltid villiga att tillstå våra misstag. Jag uttryckte mig på ett sätt, som kan giva anledning till en felaktig tolkning, när jag sade, att Jablochkina hade beslutat att stanna i Moskva så länge regeringen stannar här. Vad hon sade var, att hon önskade stanna kvar i Moskva *emedan* regeringen befinner sig här.” Någon medlem av partiet, som befann sig i salongen, måste ha fäst hans uppmärksamhet på den förargliga felsägningen.

Det var underbart att efter alla dessa år åter se Ostrovskijs *Skogen*. I flera generationer har det varit varje skådespelares dröm att få spela Neschastlivtsevs, den ambulerande tragiske skådespelaren från 1850-talet med en Don Quijotes själ, som hasplar ur sig Shakespeare, och Arkaschkas, hans skurkaktige Sancho Panza-liknande kollegas roll. Sovjetregimen hade icke åstadkommit någon förändring; skådespelarna spelade utmärkt och åskådarna voro förtjusta som alltid. Kanske voro de till och med ännu mera hänförda, ty teaterpubliken består numera av människor, tillhörande en betydligt yngre generation, och den är därför mottagligare och mera entusiastisk. På ”vandringen från Kertj till Vologda” träffar skådespelaren Arkaschka och tar honom med sig till sin släkting, en halvgammal, småsint änka, som blir utnyttjad av sin älskare, den unge Bulabov. ”Skogen”, i vilken hon lever är en skog av simpelhet, själviskhet och mänsklig orättvisa, mot vilken den romaneske tragikern gör uppror och vilken han fördömer med en Marlowesk vältalighet i styckets stora tragikomiska slutscen.

Vilka storartade skådespelare äro icke dessa ”U.R.R.S:a skådespelare av folket”, dessa av staten särskilt hedrade skådespelare. Nästan alla de uppträdande stodo i stjärnklass. Även birollerna, som till exempel den gamle hovmästarens och den elaka gamla Ulitass, spelades av förstklassiga krafter. Skådespelaren med det egendomliga artistnamnet ”Lenin” kanske icke dundrade fram sina Shakespeare-inspirerade haranger så högt som han borde ha gjort; men i scenen med den olyckliga Astuscha, som har blivit bestulen på sin hemgift, var han helt enkelt storartad. Gurmychskaija, den själviska, vulgära släktingen, spelades med en sådan vitalitet och psykologisk realism av den nära åttioåriga Alexandra Jablochkina, att jag gång på gång måste tänka på några av de gamla damerna bland de ryska emigranterna, som jag hade träffat i Paris. Blandningen av komedi och patos kom fram på ett mycket gott sätt under hela föreställningen. Det var roligt att i mellanakterna prata med soldaterna, av vilka många befunno sig hemma på permission. De underskattade på intet sätt den tyska krigsmaskinen, men deras lugna självförtroende gjorde ett djupt intryck på mig.

Ostrovskij var en stor man. I lördags köpte jag på Kuznetzkij Mosst en upplaga i ett band av hans förnämsta skådespel; den var tryckt år 1935 och expediten, som sålde den åt mig sade, att den var utgången på förlaget, och att nio rubel femtio var ett rampris. Och det var det också. Före revolutionen kunde man inte köpa Ostrovskij annat än i den dyra upplagan i tio band. Jag köpte också en nyutkommen bok om Gogols liv, som innehåller en stor del nyupptäckt material, samt en bok om Saltykov. Men den sistnämnda var en besvikelse med sin ledsamma, rent marxistiska bedömning av den store satirikern.

Polackerna ha trampat i klaveret. Ryssarna hade knappast hunnit erkänna Polens oavhängighet förrän Sikorski höll ett radiotal, i vilket han sade att ryssarna och tyskarna år 1939 hade enats om att förrinta Polen liksom de gjorde år 1795. Och sedan tillade han, att Polen måste ha igen

sina gränser som de voro 1939. Detta har högeligen förtörnat ryssarna. I dag heter det i *Izvestia* i en ytterst behärskad artikel, att generalen misstagit sig. Ryssland, fortsätter artikeln, hyste ingen önskan att förintia Polen 1939 utan ville endast hindra tyskarna från att komma för nära vitala ryska centra. —”Det skulle ha varit mycket lättare för tyskarna om de den första dagen hade angripit icke Brest eller Lwow utan Minsk eller Kiev.” Med anledning av Sikorskis yttrande att ingen skulle våga göra Polen dess gränser av år 1939 stridiga, säger *Izvestia*: ”Beklagar, men gränser äro icke oföränderliga; den engelska regeringen inser detta och har icke garanterat några östeuropeiska gränser. Mr Eden påpekade detta för några dagar sedan. Men med ömsesidig god vilja skola Ryssland och Polen ordna denna fråga som de redan ha ordnat så många andra.”

Jag är övertygad om, att det klokaste är, att polackerna inte envisas i denna gränsfråga och försöka svälja sin stolthet.

Efter att ha skött det gamla vanliga rutinarbetet med telegram o. d. kunde vi äntligen vid sjutiden fara ut till ambassadens sommarvillan. När vi körde ned för den yttre ringen av boulevarder, hände något, som jag inte kan få ur mina tankar. Jag hörde ljudet av glas som krossades mot stenläggningen. Det var en bit därifrån, och jag kunde ej se tydligt, vad som hade hänt. Men jag såg en hög glasskärvor och en liten pojke. Han hade fallit omkull med en flaska i händerna. Jag såg, att han grät, och så vände han sig om. Med en oändligt rörande åtbörd sträckte han fram båda händerna mot en man och en kvinna. Hade han skurit sig illa? Troligen, fastän det kanske inte var livsfarligt. Men det låg något gripande i sättet, på vilket barnet sträckte fram händerna. Jag kunde ej låta bli att tänka på den lilla symboliska historien Remizov skrev före det förra världskrigets utbrott om katten Murka, som dog av att den hade ätit krossat glas — Murka symboliserade Ryssland. Och inom mig protesterade jag — kanske omotiverat — mot uppfattningen att ryssarnas liv liksom kinesernas skulle vara mindre värdefulla än andras. Den lille ryske pojken kände smärtan när han skar sig precis som vilken annan liten gosse som helst. ”Les russes adorent voyager.” Ibland försöker jag föreställa mig de hundratusentals ryska soldater som ha dödats under loppet av den senaste månaden. Döda — lika döda som tyskarna vi sågo i går ...

Vi fortsatte ut till sommarvillan. Det kändes egendomligt att vara ute på landet här i Ryssland. Egentligen var det endast en förstad, men där funnos barrträd, och kottar på vägen och från de små trädgårdarna kring villorna steg en berusande doft från de vita tobaksblommorna. Gamla minnen vaknade åter till livs — men de voro så avlägsna, att de varken rörde eller plågade mig mycket. Vi leva alla i en så hård och dyster värld — och det har hänt så mycket sedan 1939 - att gamla minnen ej längre betyda något.

Ute på landstället funnos en massa människor från ambassaden — mest yngre medlemmar av personalen. Några spelade tennis, andra pingpong. Jag begav mig på en promenad på landsvägen. Överallt lågo sommarvillor; på vägarna promenerade sommarklädda ungdomar; i trädgårdarna såg man lekande barn och kvinnor, som hängde upp tvätt på klädstreck, uppsatta mellan trädstammarna. Det doftade blommor och kåda. Moskva tycktes mig mycket avlägset. En liten parvel på tio år med ljus lugg och klädd i sjömanskostym kom bärande på en kattunge. Han frågade mig, om jag ville ha den. Jag svarade nej. ”Var snäll och ta den.” Men jag sade fortfarande nej; Moskva är inte rätta platsen för en kattunge. Jag fortsatte fram till barrskogen. Men där stod en vaktpost med påskruvad bajonett och en mängd militärbilar, och jag vände om. Jag gick vilse bland villorna, som alla voro mer eller mindre lika. Jag frågade efter den engelska villan, och några pojkar och flickor sade mig, hur jag skulle gå — men de verkade en smula misstänksamma och stodo och tittade efter mig en lång stund. Vi åto en kall

supé med de andra. Den volgatyska hushållerskan hade dukat fram kallt kött, sallad, en svampomelett och hallon med glass. Och sedan spelade vi ett parti bridge. Jag mindes dunkelt verandan på vårt landställe med utsikt över Finska viken och Kronstadt; samma blomdoft hade legat i luften där ...

Den 7 augusti.

Jag undrar, om man uthärdar luftanfallen lika bra här i Moskva som man gjorde i London? Människorna se bistra ut; och man hör sällan några skämt om bomberna. Kanske befolkningen här individuellt känner sig mer hjälplös än i London. Det finns jämförelsevis få ambulansbilar och de äro antagligen för dyrbara för att man skulle riskera dem under en häftig räd; därför hämta de ej de sårade under själva luftanfallet utan först när ”faran över” har gått. Till dess få de sårade endast ett första förband på platsen. Föreskrifterna för brandvakterna äro mycket stränga och man går miste om en massa sömn. Och de flesta skyddsrummen äro icke så ordnade, att man kan sova där. Himlen vete, hur det skall bli till vintern ... I spårvagnen härom morgonen såg jag, att många av passagerarna sågo trötta och förbi ut. Och hjälpen åt flyktingarna och den del av befolkningen, som blivit hemlösa genom bombanfallen, är betydligt mindre väl organiserad. Men problemet rörande evakuerade och flyktingar är också betydligt större här än i England.

Jag tycker bra om Philip Jordan. Jag tillbringade en stor del av gårdagen i hans sällskap. Det är trevligt att vara med honom — han är fördomsfri och gladlynt och ett riktigt *enfant terrible*. Han kan inte tala ryska, men har i alla fall snappat upp det nödvändigaste. Och han är kvick och slagfärdig. Han har hyrt en bil per månad — en skranglig Buick från 1932, som ursprungligen har varit målad i blått och orangegult, fastän det mesta av färgen har gått bort med tiden. Chauffören är grek, och om jag inte misstar mig, betalar Jordan honom tolvhundra rubel i månaden. Efter presskonferensen, som jag senare skall återkomma till, for vi till Narkomindel'n, till telegrafan och sedan till baren på Gorkijgatan — samma ställe, där man häromdagen spelade ”Tipperary” till vår ära. Vi sutto på stålrorstaburetter och drucko rött vin vid disken; flickan i baren höll på att blanda en drink åt några officerare ur röda armén — den hette Klaret Kobbler och bestod av rysk *cointreau*, armenisk konjak och rött vin. Sedan fortsatte vi till Metropole där vi åto middag i sällskap med Monck och en annan medlem av delegationen. Vodka och kotletter och en härlig hallonglass. Samtalet var trevligt — till största delen opolitiskt, och de flesta fingo sina snärtar — huvudsakligen av Philip. Vid bordet bredvid vårt satt en ensam man med dyster uppsyn; han åt som skådespelare på scenen bruka äta.

Det kom flyglarm och jag låg kvar i Jordans rum. Jag fick också ett varmbad, något som jag inte kan få hemma längre därför att de stängde av gasen en vecka eller fjorton dagar innan lufträderna mot Moskva började. Innan jag lade mig travade jag upp en pyramid av stolar mellan fönstret och soffan, för den händelse att ... Jag hörde, att de släppte ned något.

Det är ju löjligt, att man inte kan få fara till Leningrad. Tyskarna ha inte kommit i närheten av staden ännu och man säger, att tågförbindelserna mellan Leningrad och Moskva äro i gång som vanligt. Vad det skulle vara intressant att få se Leningrad igen! Men det betraktas som militärzon och sedan flera månader ha inga utlänningar, varken diplomater eller andra, fått resa dit. Vad skulle jag kunna göra för skada? Det skulle betyda så litet för dem och så mycket för mig ... Jordan är också alldeles vild på att fara till Leningrad, fastän just nu en artikel för första sidan i *News Chronicle* är hans största bekymmer.

Jordan, som befann sig i sitt uppsluppna humör i morse, sade att vi måste använda chocktaktik. Vi gingo till Palgunov och sade, att vi helt enkelt *måste* resa till Leningrad i kväll eller

senast i morgon bittida ... När Palgunov hörde oss, såg han (som Jordan uttryckte sig) ut som om han hade sett ett spöke. Han ansåg tydligen, att det var ogörligt; påstod att allt gick sin gilla gång i Leningrad, att *det inte i något avseende var annorlunda i Leningrad än i Moskva*, och sade, att han inte kunde förstå, varför det intresserade oss att resa dit. Oresonligt av honom — och en stor besvikelse för mig.

Jag tycker bra om de allvarliga, enkla Komsomolflickorna.¹ Fem kvinnor, som särskilt hade utmärkt sig vid brandskyddet, kommo i dag till villan där presskonferenserna brukade äga rum. Två av dem voro typiska partimedlemmar — båda sågo mycket bra ut och voro klädda i sina bästa söndagskläder. Så fanns där en äldre kvinna, en grovt byggd flicka med rött ansikte, klädd i uniform, och slutligen kamrat Golubeva, som sade sig vara ”hemmakvinna”. Alla hade de en intressant historia att berätta, och de talade också om brandpatrullernas organisation och problem som vattenreserver o. d. De voro enstämmiga i sitt lov för de unga gossarnas och flickornas mod och oförskräckthet vid släckning av eldsvådor. De sötaste av flickorna sade: ”Vi kunna ej tillåta att den minsta lilla stuga blir förstörd av tyskarna; den utgör också en del av vårt välstånd, och som kamrat Stalin säger ...” Flickan i uniformen däremot var ingen stor talare utan sade endast, stammande av nervositet och rödare i ansiktet än vanligt: ”Jo, jag råkade stå på taket, när brandbomberna föllo ned, och jag stannade kvar, när en sprängbomb kom — jag kastade mig platt ned och det hände mig ingenting.” Hon hade tydligen varit mycket rädd, och hon var stolt över att hon hade stannat på sin post.

Kamrat Pavlov, biträdande chef för den frivilliga brandkåren i Moskva, var också närvarande vid sammankomsten. Han talade om vattenreserverna och framlade sina åsikter beträffande användningen av vatten vid släckning av brandbomber. ”Man kan göra det utan att riskera annat än ofarliga brännskador, om man genast tar hand om brandbombarna”, sade han. Han förklarade, att det som åstadkom explosionen vid kontakt med vatten, satt i brandbombens bakre del; om bomben släcktes omedelbart efter det den hade fällts, undvek man att den exploderade. (Det undrar jag just.) Hans sätt att tala gav en antydning om, att vi kunde lära en hel del av Moskva och inte tvärt om. Deras system går ut på att göra varje brandman ansvarig för en viss del av taket.

De kvinnliga brandmännen betonade, att hela organisationen bygger på frivillig anslutning, men, som Jordan skrev i en artikel i dag, betyder ”frivillig” icke detsamma här som i England. Brandpatrullerna rekryteras av huskommittéerna.

Efter konferensen begåvo vi oss till f. d. grekiska legationens eleganta empiresalong, där vi pratade med flickorna. Jag berättade för den söta Komsomolflickan om London, där en natt trettio tusen brandbomber hade fällts — jag ville härigenom antyda, att Moskva ännu ej hade fått smaka på, vad en riktig lufträd vill säga. Hon hörde på med stort intresse, och hon medgav att hon för sin del alltid rådde sin patrull att använda sand i stället för vatten vid släckning av brandbomber. Jag frågade henne, hur det gick med sömnen. ”Vi ha inte pass varje natt”, sade hon, ”och man kan mycket väl vaka ett par nätter i veckan utan att ta skada.”

Den 8 augusti kl. 1.45 f. m.

Alldeles nyss gick signalen ”faran över”. Här finns det inga sirener utan endast lokala radiomottagare och vi ha ingen på kontoret. Jag rättar mig efter rösterna i förstugan och trafiken på gatan. Luftvärnskanonerna voro i ganska livlig verksamhet och jag trodde mig — med vissa mellanrum — höra ungefär ett halvt dussin flygplan, men jag hörde inte en enda

¹ Komsomol, förkortning av det sovjetryska Kommunistiska ungdomsförbundet.

bomb falla. Jag tittade ut genom fönstret och såg en mängd spårljuskulor, raketer och andra fyrverkeripjäser. Jag tillbringade nästan hela kvällen i en djup länstol som stod med ryggen mot de båda försatta fönstren. Maurice satt i den andra stolen och läste upp några stycken om Ryssland ur *Mein Kampf*. ”Ödet har bestämt, att vi, en högre stående ras ...”

Lovells tyska är utmärkt. Han är förresten mycket språkbegåvad. Han lärde sig till och med rumänska och ungerska på kort tid, läser utan svårighet de ryska tidningarna efter fem månaders vistelse här och kan till och med göra sig förstådd på ryska. Hans politiska omdöme är utmärkt; men det är nästan onödigt, när det gäller en journalist vid en nyhetsbyrå. Hans kännedom om Balkanstaterna är så ingående att han •understundom nästan ger intrycket av att själv vara en politiker från någon Balkanstat. Han blev utvisad från Rumänien förra året, därför att han påstod, att kung Carol höll på att övergå på tyskarnas sida.

Senare läste jag Ostrovskijs *Ung flicka utan hemgift*, på vilken jag aldrig tröttnar. Mrs Patrick Campbell skulle ha varit en strålande Larissa, om bara någon hade haft förstånd att översätta pjäsen.

Jag har också bläddrat litet på måfå i *Lilla Sovjetencyklopedien*, som omfattar tio band och gavs ut år 1931. Det finns en senare upplaga, som kom ut 1938, och man säger, att skillnaden mellan de två är enorm. Jag har inte haft tillfälle att titta i den senare, därför att den inte finns här på kontoret. Men i upplagan från 1931 är allt fortfarande i möjligaste mån behandlat från klasskrigets ståndpunkt, den är fullkomligt internationalistisk och trozkistisk i tonen. Artikeln om Moskva är mycket dålig och skulle aldrig ha blivit publicerad i denna form under den nuvarande Stalin-regimen. Endast en halv spalt har ägnats åt Moskvas historia; de övriga åtta eller nio spalterna handla om ”den revolutionära rörelsen i Moskva”. I verkligheten var denna aldrig av någon större betydelse och det som hände var endast en svag imitation av händelserna i St. Petersburg, som alltid hade ledningen. Men allra sämst äro de artiklar, som handla om konsten. Både Musorgskij och Tjajkovskij ha mer eller mindre framställts som ”representanter för den dekadenta överklassen, vilka i sin musik giva uttryck åt den uppgivelseanda, som är utmärkande för deras samhällsklass” — eller något i den stilen. Då föredrager jag det patriotiska, nästan chauvinistiska sätt, på vilket ryssarna numera behandla sina stora män.

Häromdagen köpte jag första delen av *U.S.S.R:s historia*. Den omfattar tiden till 1361 och är en bra och enkel framställning av nationens historia, med skarpa snärtar åt några av tsarerna, men visst icke åt alla. Den användes vid historieundervisningen i läroverkens högre klasser och vid universiteten. Andra delen har ännu icke kommit ut, men det kommer säkert att löna sig att köpa den. Jag kan förstå, att det ligger en bestämd nationalistisk avsikt i ”förklaringarna” till händelserna åren 1917 och 1918. Stalinanhängarna förringa vikten av den roll Trozskij spelade — men ignorera icke trozkisterna å sin sida fullkomligt Stalins roll som mannen som ordnade den ytterst viktiga frågan om de icke-ryska nationaliteternas ställning under åren 1917-1918? Och så en annan sak — jag har glömt, om de nuvarande historikerna någonsin ägnat den någon uppmärksamhet: när Stalin kom till Petrograd efter Marsrevolutionen, önskade han fortsätta kriget mot Tyskland och gav endast efter på denna punkt på grund av hård påtryckning från Lenins sida. Den upplaga av *U.S.S.R:s historia*, som användes vid universiteten, citerar Marx som auktoritet även när det gäller obestridda fakta: ”Som Marx säger, stod Kievs makt och anseende högst mot mitten av det elfte århundradet.” (Eller kanske det var det tolfte — det kan jag inte komma ihåg.) Och författarna slå ned på Pokrovskij, historikern från internationalismens dagar, för olika påstådda misstag — såsom exempelvis att den falske Dimitri bland annat var ledare för en bonderevolt i västra Ryssland mot Godunov och Moskvas bojarer. De moderna historikerna behandla honom i främsta rummet som ”en

polisk interventionalist”. Historien, som skrivits av tre eller fyra professorer, utgöres av ett stort band på mer än sexhundra sidor; typografien är vårdad, och boken innehåller även några kartor samt kostar endast sex rubel — ungefär tre shilling. Det kan man säga är att understödja undervisningen. I förbigående sagt öppnades skolorna och universiteten den 1 september för läsåret 1941-42. I år kommer militärutbildning att intaga en framstående plats på schemat. Eftersom en hel del barn ha blivit evakuerade från Moskva och många unga män tjänstgöra i armén, kommer elevantalet att bli betydligt mindre än vanligt såväl vid universiteten som vid skolorna. Men det är ett glädjande bevis på optimismen att alla dessa förberedelser på undervisningens område ha gjorts för ett helt år framåt här i Moskva!

Den 8 augusti (på eftermiddagen).

Några ganska allvarliga luftanfall ha under de senaste dagarna ägt rum mot fabriksamhällena i Moskvas utkanter och i dag fingo några av oss göra ett besök vid den berömda Stalin-Motorfabriken i sydöstra delen av Moskva. Jag åkte dit i Philips bil. Meningen med besöket var, att vi skulle dementera tyskarnas påstående, att Stalinfabrikerna hade blivit förstörda. (Jag tror att den engelska taktiken vid sådana tillfällen är bättre; om tyskarna inbilla sig, att de verkligen ha förstört något, varför då dementera det? Det kanske bara uppmuntrar dem att komma tillbaka.) Stalinfabrikerna äro en väldig anläggning, uppförd efter mönster av Fordfabrikerna och ungefär dubbelt så stor som Renaultfabrikerna i Paris. Många fönsterrutor i fabriken voro krossade. Först förde man(oss till direktörens kontor. Direktören visade sig vara en typisk partiman; han var en liten karl med stora mustascher och såg ut att vara otroligt seg. På sitt kortklippta huvud bar han en kalott. På hans skrivbord stodo flera brandbomber uppradade. ”Våra arbetare äro mycket modiga”, sade han, ”verkligen mycket modiga; inte en enda bland dem har försökt smita undan. Inte någon av våra brandvakter lämnar någonsin sin post ens när det kommer sprängbomber. Det har fallit ner många sprängbomber här och brandbomberna bara dröser ner.” Han förde oss omkring i fabriken. ”Det där träskjulet, som är den enda byggnaden av trä på hela området, träffades härom natten av tjugo brandbomber, och våra arbetare släckte varenda en ... Det fälldes också några oljebomber — stora bjässar, som voro en meter långa. Men vårt folk har lärt sig att handskas med alla slags bomber — till och med sprängbomber ...” Han överdrev nog en smula, men i alla fall ... Det verkade inte, som om många sprängbomber hade fallit ned inom fabriksområdet, men alldeles i närheten syntes spår av skadegörelse och explosionerna hade åstadkommit en hel del mindre skador. Vi fingo ej tillfälle att träffa några av brandpatrullen. Direktören förde oss genom fyra väldiga verkstäder, där vi fingo se de olika faserna i massproduktionen av person- och lastbilar. Mest imponerande voro den första och den sista. Först kommo vi in i en väldig smedja med dånande ugnar och larmande, dunkande pressar, i vilka stora stycken glädande järn bearbetades. Luften var fylld av ett regn av gnistor. Åtta timmars arbetsdag — jag skulle ej ha kunnat härda ut mer än ett par timmar i detta inferno. De halvnakna arbetarna, vi sågo i det röda ljuset från ugnarna, voro som skuggor, och de voro alltför upptagna av vad de hade för händer för att ägna oss någon uppmärksamhet. Det var ungefär likadant i de andra avdelningarna, där de större bildelarna avslutades och de mindre monterades ihop. Alla arbetade flitigt och tycktes ha bråttom, men voro fullständigt ointresserade av vad som hände omkring dem. Såväl de manliga som de kvinnliga arbetarna verkade mycket kunniga i sina stycken. Överallt voro meritlistor och förteckningar över frivilliga rekordteckningar på krigslånet uppsatta. Henry Shapiro, som har varit bosatt i Moskva några år berättade senare för mig, att förr i tiden besökare i en rysk fabrik väckte stor uppståndelse. Arbetarna brukade skocka sig kring dem

och prata, medan arbetet fick vila. Men sedan ackordsarbete efter Stachanov-systemet¹ infördes, har allt blivit annorlunda. Därför var arbetarnas hållning vid vårt besök i dag ej heller något uttryck för en fientlig inställning eller motvilja mot att tala med oss. Direktören sade; att särskilt i krigstider Stachanov-systemet ej längre var en fråga om individuell skicklighet; numera arbeta de manliga och de kvinnliga fabriksarbetarna i Stachanov-lag. Jag tycker, att det är helt naturligt, när hundratals människor arbeta vid samma monteringsband. Det stora monteringsbandet vi sågo i den sista verkstaden var verkligen imponerande. Här sattes karosseriet på chassiet; sedan trädde färgsprutorna i verksamhet, man satte rutor i fönstren, hjul och ringar monterades, bensinbehållarna fylldes, och sedan kördes den färdiga bilen ut i den onda världen. Var tionde eller femtonde minut kom en ny bil från det löpande bandet och kördes ut ur verkstaden. Direktören var tydligen mån om att varken visa eller säga för mycket — antingen det nu berodde på, att vi voro så många eller därför att det fanns tre japaner i sällskapet (jag vill helst tro det sistnämnda). Som svar på en fråga, som Philip fick mig att ställa, sade man oss, att det fanns femton matserveringar och ”hundratals kantiner” på fabriksområdet, vidare ”en mängd förbandsstationer” och att Stalinfabriken sysselsatte ”tiotusentals arbetare”. Vi frågade, om man även tillverkade tanks vid fabriken, men på den frågan svarade inte direktören. Han berättade, att arbetarna hade från fyra hundra upp till tvåusen och till och med tretusen rubel i månaden. Jag önskar, att jag hade fått gå in i ett av marketenterierna och prata med arbetarna, men ingen uppmuntrade oss i det hänseendet, utan direktören satte oss i en stor buss — tillverkad på stället — och vi fingo göra en hastig rundtur kring fabriksområdet för att få en föreställning om dess utsträckning.

Ryssarna göra alldeles rätt i att vilja imponera med sin industri. Hur många stolta ägare till en Austin Baby hemma i England ha egentligen en aning om, hur den har blivit till och vem som har gjort den?

Naturligtvis skrevo vi alla om besöket. Men vem kommer att skriva om den väldiga, ohyggliga kampen i Smolensk, Belaja Tserkov och Pskov? Endast de, som befinna sig där och komma att överleva den. Men inte jag eller Jordan eller Shapiro — ja, inte ens *Pravdas* och *Izvestias* krigskorrespondenter. Det är den svaga punkten hos tidningsväsendet här.

Jag har skrivit en lång artikel för *Sunday Times*; egentligen är den endast en översikt av veckans magra erfarenheter. Som inledning talade jag om ryssarnas hårdnackade motstånd, särskilt i Smolensk- och Kievsektorn.

I går kväll träffade jag på Nationals kafé en sydamerikansk eller portugisisk journalist — jag har glömt bort hans namn. Jag tyckte inte om hans utseende, men man har sagt mig, att han är all right. Han lär ha kontakt med en hel del ”vanligt folk”. Han sade gång på gång, att Moskvabefolkningens moral ej längre var så god som för fjorton dagar sedan. Någon hade spått, att ”Hitler skulle dö den 5 augusti och att kriget skulle vara slut den 2 augusti”, och nu voro människorna besvikna över att förutsägelseerna ej hade slagit in. Han sade vidare, att en hel del ryssar voro övertygade om, att kriget skulle taga slut före vinterns början; människorna voro mycket rädda för bomberna och kvinnorna fruktade, att de skulle bli våldtagna av tyskarna. Om nu för tiden en flicka sade nej till sin fästman, brukade han fråga: ”Spar du dig för tyskarna ...” Jag kan inte tro, att det ligger mycket sanning i allt det där ...

Vi Bingo naturligtvis till Lozovskijs presskonferens. Han talade om pessimistiska tyska brev,

¹ Stachanov-systemet, benämning på en i Sovjetryssland tillämpad metod att låta industriarbetarna tävla i arbetsprestationer för att därigenom driva upp produktionen. Uppkallat efter en järnarbetare Aleksej Gregorovitj Stachanov, som utmärkte sig som en idealarbetare.

som fallit i ryssarnas händer och uttryckte misströstan samt innehöllo kusliga beskrivningar av bombräderna mot västra Tyskland. Slutligen visade han till och med ett par av breven. Han drog den slutsatsen, att tyskarnas moral fått en hård knäck till följd av ovissheten om läget på östfronten och de stora tyska förlusterna.

På Metropole, dit jag hade gått för att träffa Jordan, försökte jag köpa en flaska vodka, men slutet på visan blev, att jag måste beställa den av kyparen. En halv liter kostade två och en halv rubel! Jordan hade skrivit en entusiastisk artikel om partisantrupperna, utbroderad med några images *d'Épinal* hämtade ur sovjetpressen. Friskarorna spela verkligen en mycket betydelsefull roll, men det vore för mycket begärt att vänta sig, att de skola hålla ut i all oändlighet. Jag kan just undra, om det ligger någon sanning i påståendet, att de förfoga över stora förråd av ammunition, som de skaffade sig redan för länge sedan? Tvivelsutan giva de tyskarna att göra, men det behöver väl knappast betyda, att de i längden kunna förhindra den stora offensiven vi alla vänta på? Det fanns friskaror i Polen också, men de stackars satarna kunde inte hålla ut mer än några månader ... Komma de ryska friskarorna att kunna hålla ut över vintern? ... Visst äro de beundransvärda — det krävs mera mod för att vara friskareman än för något annat — men det verkar ändå, som om man fäste alltför stor militär betydelse vid dem. 1812 var det Denis Davydov; 1918-20 Chapaiev; det talas mycket om dem. Men förhållandena då och nu äro ej de samma.

I natt kom inget bombanfall, fastän det var månljust. Kanske de äro rädda för nattstridsflygarna eller försöka sig på Kiev eller Leningrad? I går kväll fälldes en mängd brandbomber över Kreml, men man lyckades släcka dem alla.

Och hela tiden kämpa ryska soldater och giva sitt liv — inte blott för sitt eget land utan även för oss. Jag blir oresonligt förbittrad, när jag hör, vilken smörja de spela i radion; som till exempel i kväll när de spelade ”Iroquois, Oh, Iroquois” ur ”Red Indian Suite”, eller när jag tänker på ett par prinsar jag känner, som ha bekväma jobb i Fleet Street, och vilka försvara sin onyttiga tillvaro genom att göra antydningar om den ”kommande invasionen” och det storartade arbete de då skola utföra. Precis som om det då skulle bli tal om journalistarbete!

Söndagen den 10 augusti.

Jag tycker om söndagarna här i Moskva; de äro så mycket gladare än veckans andra dagar.

Moskvas hårt arbetande invånare ha inte stora möjligheter till nöjen och avspänning på vardagarna annat än på kvällarna, och med tanke på luftanfall äro kvällsnöjena mycket beskurna. Men på söndagarna lever Moskvas musik- och teaterliv åter upp. Affischerna över söndagens nöjen äro fortfarande mycket imponerande. I dag annonserades exempelvis fjorton olika teaterföreställningar. Tjajkovskijs komiska opera *Cherevitchi* (som jag personligen inte är särskilt förtjust i, åtminstone efter vad jag kan minnas av den), gavs i en praktfull uppsättning. Den hör till de här bosatta engelsmännens älsklingsoperor, och var gång den spelas, infinna sig medlemmar av ambassaden och delegationen. På en annan teater spelades den gamla operetten *Corneilles klockor*; ett par—tre teatrar hade Shakespeare på sitt program, och fem andra teatrar uppförde propagandapjäser, medan Barnens Teater (dit jag verkligen måste gå någon gång) gav ett nytt patriotiskt skådespel, *Tjuugo år efteråt*, av skalden Svetlov. Dessutom annonserades flera konserter och en uppläsning av den oerhört populära Lubov Orlova, Rysslands Gracie Fields, som Maurice häromdagen beskrev henne. Jag har bara sett henne på film: hon besitter både vitalitet, personlighet och en bra röst, men på det hela taget kan jag inte säga, att jag beundrar henne. Men Eremitageparken är måhända Moskvas mest typiska nöjescentrum, åtminstone för de bredare lagren av befolkningen.

Tusentals människor tillbringa sin söndag där. Det var i Eremitageparken jag år 1915 såg *Livet för tsaren* spelas på en friluftsscen! Men nu är den nymålad och pyntad och ren, och det lär finnas betydligt fler teatrar och serveringar i parken än det fanns då. Under träden och mellan de välskötta rabatterna sutto människorna i solen. De åto glass och drucko öl och köpte smörgåsar med korv och ost, skålar med tomat- och gurksallad, bullar, karameller och choklad i stånden. I förbigående vill jag nämna, att det under några dagar rådde brist på sötsaker, men sedan förra veckan finns det åter gott om den varan, och till och med karamellstånd på metrostationerna ha åter öppnat.

Det var underbart vackert i Eremitageparken denna soliga eftermiddag. Överallt såg man ungdomar, klädda i ljusa sommarkläder, och det fanns många soldater bland publiken. Överallt voro brokiga affischer uppsatta. En del av dem visade i bild, hur eldsläckning bäst skulle utföras, på andra såg man satiriska teckningar av Hitler och Mussolini. Ingången till parken var dekorerad med röda flaggor och porträtt av Stalin, Timosjenko, Budjonnyj och andra hjältar från kriget. I radion utsändes ett referat från ett offentligt möte i Moskva, och just som jag kom trumpetade högtalaren i parken ut ett tal på ett främmande tungomål — det var någon av de tjeckiska eller polska deltagarna, som yttrade sig. Den panslavistiska propagandan är i full gång.

Eremitage bjuder på en uppsjö av populära nöjen; det finns fyra olika teaterföreställningar att välja på: En komedi av Goldoni, spelad av förstklassiga skådespelare, ”Den satiriska teatern”, operetten *Silva*, som har gått mycket länge i Moskva samt senare på kvällen en varieteföreställning på samma teater. Dessutom konserterar Sovjetunionens symfoniorkester i konserthallen.

Det var omöjligt att hinna med allt detta på en dag; först gick jag på den satiriska föreställningen. Den visade sig vara en enkel, men rolig krigspropaganda. Publiken bestod huvudsakligen av soldater. Föreställningen började med en sketch, i vilken en ensam soldat ur röda armén kommer till en rysk by, där han träffar en ung bondflicka. Han frågar: ”Heter inte närmaste stad Kyrkeby?” — ”Så hette den förr, men nu heter den Rödeby”, svarar flickan. Soldaten ställer flera frågor, och slutligen kommer flickan på det klara med, att främlingen är en fallskärmshoppare; och efter en brottning, under vilken bondflickan lyckas stjälpa en stor kruka över fallskärmshopparens huvud och slår revolvern ur hans hand med ett kvastskäft, överlämnas boven i rättvisans händer. Den andra sketchen, kallad *Före och efter*, visade ett äldre par, som satt på en bänk och beklagade sig över sin ålder och alla sina krämpor. Den andra bilden visade samma par efter krigets utbrott; nu sutto de och stickade åt soldaterna medan de talade om, hur friska och ungdomliga de kände sig, och slutligen såg man dem gå för att skriva in sig i den frivilliga brandkåren. Sedan uppträdde en ung flicka på scenen, som berättade den sorgliga historien om en liten gosse, som alltid grät, därför att han vid lekarna i skolan fick spela Hitlers roll. En annan sketch visade två tyska generaler, som satte ihop en kommuniké efter principen ”precis tvärt om”. ”Två av våra fallskärmshoppare kommo ned i en rysk by och togo samtliga byns invånare till fånga.” Den ene av generalerna säger: ”För att uppmuntra folket kanske vi borde tillägga: 'Vi lade beslag på ett-hundratjugo godsvagnar med mjöl, som ha skickats till Berlin.’” — ”Du är galen!” utbrister den andre. ”Då kommer ju hela Tyskland att bege sig till Berlin.”

Jag kunde inte märka att någon av dessa ungdomar oroade sig över kriget eller att de tänkte, att detta kanske var den sista fredliga söndag Moskva skulle få uppleva.

Från teatern gick jag till symfonikonserten. Den var också typisk för Sovjetryssland. Även här utgjordes publiken huvudsakligen av soldater, arbetare och den sovjetryska motsvarigheten

till de engelska A.T.S.¹-flickorna. Publiken uppförde sig fullkomligt just och tycktes njuta av det utmärkta programmet: Glinkas ouvertyr till Ludmilla, Rimskij-Korsakovs *Capriccio Espagnol* och *Coq d'Or* och den sovjetryske kompositören Glières *Festouvertyr* med dess många motiv i folkviseton och i orientalisk stil. Den komponerades till firandet av Sovjetrevolutionens tjuugoårsdag. Glière var redan tämligen känd under det förra världskriget och har stannat kvar i Ryssland liksom Glazunov. Både Rachmaninov och Prokofiev emigrerade, men Prokofiev återvände några år senare och blev åter tagen till nåder. Rachmaninovs konstnärliga ådra sinade, när han förflyttades ur sin miljö; under de senaste tjugofem åren har han komponerat mycket litet, och det han åstadkommit är icke förstklassigt. U.S.S.R:s symfoniorkester består av utvalda musiker, som alla äro sällsynt skickliga, och flera solopassager, såsom exempelvis klarinettsolot i ouvertyrerna till Tjajkovskijs Svansjön utfördes på ett utomordentligt sätt.

Glansnumret var den adertonårige violinisten Bussia Goldstein, som erövrat flera pris vid de internationella musiktävlingarna i Bryssel och Warszawa kort före krigsutbrottet. Han bar en hög rysk orden. Med en teknisk fulländning och en återhållsamhet, som förde tanken på Heifetz' spel, utförde han Tjajkovskijs violinkonsert.

Jag kommer ihåg, att Zamoiski, den polske bildhuggaren, berättade för mig om den häpnadsväckande mängden musikaliska underbarn — pianister och violinister — från Sovjetunionen, som hade deltagit vid tävlingarna i Warszawa. ”De flesta voro judar”, tilllade han. De erövrade nästan samtliga pris där, och om jag ej missminner mig, även i Bryssel. En vacker rekommendation för rysk kultur och rysk uppfostran.

Men även konserten var ej helt fri från krigiska inslag. Andra avdelningen började med ett deklamationsnummer, som gjorde djupt intryck — en slags blandning av slagord som anspelade på kriget och berömda patriotiska citat av Pusjkin, Lermontov och skaldar från senare tider. Det framfördes av den berömde skådespelaren Jakovlev och den synbarligen djupt gripna publiken belönade honom med en åska av applåder. Mot slutet av det långa programmet sjöng en altsångerska — jag har glömt hennes namn — folkvisor och en nyligen komponerad ballad, kallad ”Guerillakrigarens sång”. Den handlar om en bonde som vid hemkomsten finner, att hans häst har blivit stulen av tyskarna, hans hus nedbränt och hans hustru och barn innebrända. Först är han fullständigt nedbruten och gråter bittert, men 126 sedan vaknar hans hämndlusta och han sluter sig till ett guerilla-förband. Denna sång är ett talande exempel på hur det nu pågående kriget har satt det ryska folkets fantasi i rörelse och hur det stimulerar de ryska konstnärernas skaparförmåga. Det är ett mycket betydelsefullt psykologiskt fenomen som inte hade någon motsvarighet i Frankrike.

Den 11 augusti.

Jag övertalade Jordan att taga sig ledigt en dag och vi körde med bilen till kullarna på andra sidan floden. Vi åkte genom Zamoskvo-rechie och sedan längs den praktfulla, breda avenyen norr om Parken för fritid och kultur. Alltid möter man samma kontraster i Moskva; vid avenyen ligga imponerande nya komplex, där olika vetenskapliga institutioner äro inhysta, medan man på Zamoskvo-rechie ser gamla förfallna hus av trä eller rappat tegel, från vilka färgen flagat av, och här och där en oansenlig kyrka med ordet ”Bio” i stora bokstäver över ingången. På en gata hade taken på flera hus slitits bort av lufttrycket, men eljest tycktes bomberna blott ha förorsakat obetydlig skadegörelse.

Vi körde genom parken nere vid Moskvafloden och upp för kullen. Där uppe låg en liten

¹ A.T.S., Auxiliary Territorial Service, en sammanslutning av lokala hjälporganisationer.

kyrka, omgiven av en igenvuxen kyrkogård. De flesta korsen på gravarna voro av trä och halvt förmultnade, men ett eller två voro av tämligen färskt datum - 1923 eller 1924. Eftersom det var en vardag, var det svårt att avgöras om kyrkan fortfarande användes för gudstjänster. I närheten av kyrkan låg ett litet kafé, från vars terrass man hade utsikt över floden, men kaféet var stängt.

Kullen är berömd för sin utsikt över Moskva. Napoleon såg ut över staden från denna plats, och den ena akten i Andrejevs skådespel om Moskvans studenter utspelas också i denna romantiska omgivning. Men det panorama Napoleon och Andrejevs ungdomar från tiden omkring 1910 betraktade härifrån, var helt annorlunda än det är i våra dagar. Nu bildas Moskvans silhuett av väldiga komplex och höga fabrikkorstenar, och utom Kremles kupoler kan man knappast urskilja mer än ett dussin kyrkspiror. Före revolutionen funnos fyrahundra femtio kyrkor i Moskva, och om alla kyrkklockorna ringde på en gång, måste deras klang ha varit överväldigande. Men nu ringa inga kyrkklockor i Moskva. Det gamla Moskva har försvunnit för alltid.

Vi lämnade bilen utanför det lilla kaféet och promenerade längs sluttningen. Vi lade märke till en ung flicka i röd jumper, som misstänksamt iakttog oss; några ögonblick senare kom en milisman fram till oss och sade, att det var strängt förbjudet att parkera där och att vi skulle köra därifrån. Flickan hade antagligen, när hon hörde oss tala ett främmande språk, rapporterat detta till milismannen.

Innan jag i söndags gick till Eremitageparken, hade jag varit ute i staden för att försöka finna en öppen kyrka ... Jag såg mig om efter en kyrka, som fortfarande hade sitt kors kvar. Slutligen kom jag till en — det var ett förtjusande kapell, beläget ej långt från Övre Petrovka, men framför ingången voro packlårar upptravade och kyrkdörrarna voro låsta. Jag måste göra ett nytt försök nästa söndag.

Någon anti-religiös propaganda har jag ej märkt, och jag tror för övrigt inte, att regimen kommer att befatta sig med någon dylik. Guds namn hör man ofta nämnas i samtal. Det är dock troligt, att den har anledning att anse prästernas inflytande för mindre nyttigt och håller före, att den obskuranta ortodoxa kyrkan har gjort allt vad i dess makt stod för att förhindra upplysningens spridande. Kyrkor och präster komma säkerligen även i framtiden att finnas, men deras inflytande kommer att bli beskuret därigenom att en viss utbildning blir obligatorisk för prästerna och kyrkorna bli statsunderstödda.

Fredagen den 15 augusti.

Augustikrisen, som vi alla ha väntat på, har kommit. Hela Ukraina är översvämmat av tyskar, som rycka an mot Dnjepropetrovsk, Herson, Krivoj Rog och Kremetjug. Gårdagens kvällskommuniké medger förlusten av Kirovograd (f. d. Elizavetgrad) och Pervomajsk (jag kommer inte ihåg, vad staden hette förut). Det ser illa ut, när man tittar på kartan. Tyskarna ha ryckt fram mycket hastigt. Är detta den stora krisen, eller kommer situationen åter att — som Lovell tror — stabiliseras om fem eller sex dagar, det vill säga, när den tyska framryckningen mattas av och förbindelserna bakåt ha blivit för långt utdragna? Särskilt ett par saker tycker jag inte om — exempelvis Hitlers ankomst till fronten. Tyskarna sätta alltid dessa besök vid fronten i samband med någon stor ”avgörande” framgång. Eller är avsikten denna gång endast att stärka tyskarnas moral, vilken åtminstone till för några dagar sedan syntes börja svikta?

Tyskarna säga sig ha erövrat Krivoj Rog, som ”inrymmer sextioen procent av Rysslands hela järnindustri”. De påstå sig också ha inringat Odessa och Nikolajev; de ha säkerligen avskurit järnvägsförbindelserna till den förstnämnda staden och antagligen också till den sistnämnda.

Däremot betvivlar jag deras uppgifter om Krivoj Rog. Jag är ej säker på, huruvida ryssarnas reträtt är planerad med tanke på att undvika en ordnad batalj i den olämpliga terrängen i västra Ukraina, där i förbigående sagt frånvaron av skogar lägger hinder i vägen för guerillaverksamhet. Äro ryssarna i stånd att upprätta en försvarslinje som sträcker sig från Krementjug till Herson och därigenom möjliggöra skyddandet av sina viktiga industricentra i Dnjeprkröken? Tyskarna nämna ingenting om, att de ha tagit ett stort antal fångar, och det kan följaktligen ej vara tal om att ryssarna befinna sig på flykt.

Ryssarnas moraliska motståndskraft får utstå svåra påfrestningar. Moskvas invånare voro mycket upprörda och nedslagna över underrättelsen om Smolensks fall. Med Minsk var det en annan sak — det har alltid varit en gränsstad för dem, men Smolensk ligger obehagligt nära Moskva. Bland den enklare befolkningen finns det många, som äro upprörda över att överhuvud taget något ryskt territorium har gått förlorat; i årtal ha människorna hört talas om att den röda armén är oövervinnlig. I dag förekom i den tyska radion ett reportage ”av en dansk journalist” — en ”gripande” skildring av hur en kyrka i Smolensk åter hade öppnats efter tjugofem år och hur man hade letat reda på en gammal rysk präst, som hade arbetat som murare under mellantiden. Han hade hållit gudstjänst i sin gamla slitna mässkrud, och åhörarna hade gråtit och gråtit . . . Inga luftanfall ha ägt rum mot Moskva under de två senaste nätterna, ehuru det har varit stjärnklart.

I onsdags besökte jag med Jordan och Sulzberger ett militärsjukhus. Översten med pincenén, som hade följt med oss till de två nedskjutna tyska flygplanen, uppenbarade sig åter på utrikesministeriet. Han ser ut att vara en hygglig karl och pratade med mig som en vanlig människa — enkelt och förnuftigt och utan några försök till propaganda. Han sade, att de tyska luftanfallen på Moskva ej hade åstadkommit någon allvarligare skadegörelse, — ”men”, tillade han, ”det är mycket påfrestande för befolkningen. Skyddsrummen — särskilt nere i metron — äro ohälsosamma. Människorna behöver sömn, om de skall kunna hålla ut; det kommer att bli ett svårt problem till vintern ...” Han sade också, att de flesta läkarna hade begivit sig till fronten; han kände några berömda specialister, som måste operera oavbrutet i tjugofyra timmar; sedan voro de lediga i ett dygn.

Så grymt ett krig kan vara! Sjukhuset, som ej tillhör de största i Moskva, är inrymt i en skola; därifrån skickas patienterna så fort som möjligt efter genomgången operation till platser längre inåt landet. Moskva anses ej vara en hälsosam plats för de sårade, och det är huvudsakligen fall, som kräva specialbehandling, som komma hit. Men det var glädjande att se, att de sårade till och med på detta improviserade sjukhus få en förstklassig vård. Man har specialiserat sig på ansikts-, käk- och ögonskador här. Skolbarnens brokiga akvareller hängde fortfarande kvar på väggarna. Läkarna verkade mycket kunniga och vederhäftiga, och medan överläkaren förde oss genom röntgenavdelningen, operationssalen, steriliserings- och tvätt-rummen samt polikliniken, talade han om de moderna metoder, som komma till användning. Han sade, att vitaminer anbringades direkt på såren och uppehöll sig vid de plastiska operationer, som voro en av sjukhusets specialiteter. Och det var sannerligen behövligt! Jag såg män, vilkas munnar ej voro något annat än stora, gapande hål, och andra, vilkas näsor hade blivit bortskjutna, och som hade ett platt förband över ansiktet. Kirurgen förklarade hur man, genom transplantation av ben och vävnader från lik, kunde förebygga att de sårade blevo alltför vanställda. Tydligt behöver man ej längre taga ben och vävnader från patienterna själva vid dessa operationer.

Jag skriver detta ute på ambassadens sommarställe; jag sitter i en skogsglänta under en gran. Runt omkring mig växer gräs och purpuröda blommor, och marken är täckt av barr. Jag tog

en promenad i trädgården kring villan — luften var fylld av den berusande doften av tobaksblommor — och jag kände ett sting av längtan vid tanken på, hur annorlunda allt hade varit för tjugofem år sedan ... Men det tjänar ingenting till ...

Efter supén spelade vi bridge. En del av personalen på ambassaden innehade tidigare olika diplomatiska poster eller voro anställda vid konsulaten i Ungern och på Balkan, och de ha inte mycket att göra nu. Sedan gick jag till sängs i gästrummet och måste kläda av mig i mörkret, eftersom det inte fanns någon mörkläggningsgardin för fönstret. Jag väcktes vid tretiden av kanondunder. Ute var det fortfarande mörkt. Jag blickade ut i trädgården — träden stodo orörliga och den friska nattluften var mättad av doften från barr och tobaksblommor. Och alldeles i närheten hördes kanonernas dån.

Lördagen den 16 augusti.

Tyskarnas framstöt i söder verkar oroande, och de ryska kommunkéerna äro mycket hemlighetsfulla. På flera punkter pågå häftiga strider, särskilt söderut. I norr försöker fienden avskära Moskva—Leningradlinjen och tränger fram öster om Staraja Russa. Vid Smolensk ha tyskarna för ögonblicket blivit hejdade. Enligt vad *Röda Stjärnan* påstår, gräva de ned sina tanks och använda dem som bunkers — det är det nyaste. Artikeln bekräftar också, att Stalins son blev tillfångatagen när han förde befälet över ett batteri, där ammunitionen hade tagit slut.

Efter att ha skött en massa rutinarbete och ha avsänt ett telegram angående sammanträffandet mellan Cripps, Steinhardt och Stalin och de budskap från Roosevelt och Churchill som därvid överlämnades till Stalin, gick jag till Metropole, där vi åto en ”kaviarlunch” på Jordans rum. Jag kom mycket sent och hann bara kasta i mig kaviaren och det vita vinet, innan vi begåvo oss till Konsträteatern.

Anna Karenina. Jag har alltid varit smått fördomsfullt inställd mot boken (kanske därför att jag läste den efter *Krig och fred*). De enda personer, som verkligen väckte mitt intresse, voro Steva Oblonskij och Karenin själv. I den dramatiserade versionen är Steva endast en bifigur; hela historien har egentligen blivit reducerad till ett triangeldrama, och den intressantaste karaktären är den äkta mannens. Khmelev är en framstående skådespelare, kanske hans spel är nästan *alltför* fulländat; han måste ha övat in varje tonfall och varje rörelse i veckotal. Enligt vad som står i det lilla programhäftet, som säljes på teatern, har han i månader studerat Tolstojs talrika anteckningar rörande Karenins, den store byråkratens, utseende, kläder, karaktär, historiska och sociala bakgrund, etc. De skådespelare, som inneha huvudrollerna, sammanträffa och diskutera sådana detaljer. Moskvans Konsträteater lägger stor vikt icke blott vid de yttre detaljerna utan även vid de olika personernas psykologi och sätt att reagera. Massscenerna — tejudningen, åskådareläktaren på kapplöpningarna, teatern med den utstötta Anna i en av logerna — voro praktfulla. Men blev faktiskt ivrig under kapplöpningsscenen, fastän man inte kunde se loppnen; karaktärerna behandlades emellertid mera satiriskt av skådespelarna än av Tolstoj själv, och det lilla häftets författare uppehöll sig vid degenerationen hos den samhällsklass Tolstoj skildrat och stödde sig härvid på Lenins auktoritet. Annas framställarinna kreerade rollen mycket realistiskt och fick fram det tungsinta inslaget i den slaviska karaktären på ett gripande sätt. Egentligen är Anna bra tröttsam, och ehuru Elanskaja är en stor skådespelerska, är hon nästan för gammal för rollen. Vronskij, älskaren, var mycket slätstruken. Khmelevs Karenin däremot var ett mästestycke, och ur psykologisk synpunkt mycket skickligt framställd. Men det var Anna, som stod för de känslfulla momenten, och hon var verkligen mycket gripande, särskilt i den scen, där hon i hemlighet besöker sitt barn. Hela teatern snyftade; jag tittade mig om — bakom mig sutto två unga flickor som gräto floder. Det finns så mycken sentimental ömhet hos dessa enkla sovjetflickor

— de äro känsliga och lättörda; deras sinnen ha icke härdats av den hårda Stalinregimen, de äro långt ifrån okänsliga för mänskligt lidande ... Den gamle hovmästaren och Annuschka, barnsköterskan, som läto Anna träffa sitt barn trots Karenins förbud, voro de hyggligaste av dem alla på scenen. Dessa ”enkla” människor reagerade på ett naturligt och mänskligt sätt för Annas lidanden ...

När Anna programenligt hade blivit överkörd av tåget — i mitt tycke smakar den scenen en smula av Grand Guignol — reste sig hundratals unga flickor från sina platser och ropade på Anna. Så mycken entusiasm det finns hos Rysslands ungdom!

Jag följde med Jordan till hotellet och läste för honom på engelska de tre spalterna i *Röda Stjärnan*, som han behöver för sin stora artikel. Sedan promenerade jag till Narkomindeln och därifrån hem längs Stretenka och Tjistopradnijboulevarden. På vägen kom jag förbi en gammal tiggare med vitt skägg och ett fårat vackert ansikte som på en helgonbild. ”En slant till mat”, bad han och räckte fram sin mössa. Jag gav honom ett par av mina smutsiga rubel-sedlar. ”Gud skall icke övergiva Eder”, sade han tacksamt. Jag måste någon gång försöka få tag i honom igen och prata med honom. Som alltid, när en tiggare tackar mig, kände jag mig djupt generad.

Människorna sutto på bänkar kring Tjistopradnij. Den öppna platsen var så vacker i solnedgången, fastän de omgivande husen med undantag av ett par rappade hus i empire äro mycket intetsägande. Jag älskar lördagarna och söndagarna i Moskva; det är endast under dessa dagar, jag har tillfälle att komma ifrån min konstlade tillvaro som utländsk journalist ...

Symonds och Croad, de två experterna från Home Office, ha rest tillbaka till London. Symonds verkade en smula besviken; ryssarna ha ej bestämt sig för hans brandspruta, enligt vad de påstå emedan de lida brist på vissa metaller. Sanningen att säga anse ryssarna, att de veta tillräckligt mycket om skyddsrum själva. Som någon sade till mig häromdagen: ”Vi ha mycket att lära av er flotta och en hel del av ert flyg, men inte mycket av era hemskyddsexperter och absolut ingenting av er armé. När det gäller dem är det ni som kan lära av ass.”

Jag tycker bra om kapten P., som åt lunch med oss i dag. Han verkar blyg och pojkkaktig och är ganska tystlåten, men en intelligent karl. Först efter en lång stund kom jag på det klara med att han hade varit kommenderad på *Nelson* och medföljt flera konvojer; han känner mycket väl till de närmare omständigheterna vid *Bismarcks* sänkning. ”Det måste kännas tillfredsställande att tillhöra marinen — att veta med sig att man är en kugge i det godas maskineri”, sade jag. ”Säger man er inte där hemma, att ni som tillhöra krigsflottan, utföra ett storartat arbete, precis som man säger om röda armén här?” — ”Nej, det gör man inte — och det kanske är lika bra. Men”, tillade han skrattande, ”innerst inne är vi medvetna därom. Vi gör vår plikt — och därmed basta.” Han medgav dock, att handelsflottans män ej på långt när uppskattades efter förtjänst — likadant hade det varit under förra världskriget. P. själv hade ej sett den ryska krigsflottan; men han hade fått det intrycket att de sjömän han träffat äro duktiga. Och de medlemmar av delegationen som hade varit i Sevastopol hysa mycket höga tankar om fartygens krigsduglighet och lovorda såväl manskap som befäl.

Måndagen den 18 augusti.

Nyheter från fronten äro dåliga. Tyskarnas framstöt i söder är mycket häftig och även anfallet i norr. På lördagskvällen erkände kommunikén Nikolajevs och Staraja Russas fall.

Gårdagen var helt enkelt underbar, om man undantar det vanliga rutinarbetet, som jag stökade undan på förmiddagen. Från utrikesministeriet gick jag till Metropole, där jag åt lunch med

Foster. Det blev åter en kaviarlunch — utmärkt god, men inte särskilt närande. På vägen dit mötte jag Moates och en journalist vid *Chicago Daily News* vid namn Steel, som just hade anlänt till Moskva. Jag ställde naturligtvis en mängd frågor till honom om Richard och

Edgar Mowrer. Steel hade kommit från Shanghai via Alma-Ata. ”Det måste ha varit besvärligt att komma till Alma-Ata”, sade jag. ”Det var inte så farligt. Jag tog det direkta flyget — tvärs över Kina. Då var det värre att komma från Alma-Ata. Flygförbindelsen är avbruten och tågresan tog närmare fjorton dagar.”

Jag bestämde mig för att inte följa med pressens resa till AlmaAtas batterier utan beslöt i stället att gå på *Eugen Onegin*.

Utanför teatern — själva operabyggnaden står under reparation under sommarmånaderna och föreställningarna äga rum i ”annexet” vid Pusjkingatan — stod en klunga ungdomar, som ställde samma fråga till alla, som kommo: ”Ni har väl inte någon biljett till överlopps?” Det var musikentusiasterna, som inte hade lyckats få någon plats men hoppades att någon skulle lämna tillbaka sin biljett. Det är likadant vid nästan alla teaterföreställningar i Moskva, men särskilt vid Operan och Konstnärsteatern. Det slumpade sig så, att Foster hade en biljett för mycket, och han gav den till någon — jag kunde ej se, till vem. Jag ansåg, att han inte bort göra det, ty ingen medborgare i Sovjet skulle taga emot en biljett utan att betala för den, särskilt av en utlänning. Det intresserade mig att se, vem jag skulle få till granne.

Jag befann mig i den rätta sinnesstämningen för att lyssna till de ljuva, sorgsna tonerna, som inleda ouvertüren till *Eugen Onegin*; men i stället satte blåsinstrumenten in och ridån gick upp för en patriotisk kör av kvinnor klädda i sarafaner¹ och skäggiga krigare med blänkande hjälmar och klädda i spikbeslagna rustningar, och som stödde sig på sina väldiga svärd. Deras befälhavare stod i mitten och sjöng med mullrande basröst. Det var den patriotiska prologen till Glinkas *Livet för tsaren*, numera kallad *Ivan Susanin* efter styckets huvudperson. Men när prologen var överstånden, fick jag i lugn och ro njuta av *Onegin*. Alla de uppträdande voro utomordentliga — den drömmande, romantiska Tanja, som lever i en värld för sig, hennes muntra syster Olga, den ”byroniske” *Onegin* och den unge poeten *Lenskij* ”med sitt över-spända tal och sina mörka lockar fallande ned på axlarna”.

Stackars *Lenskij* försvinner efter tredje akten, i vilken han under en duell dödas av *Onegin*; men till dess kan man verkligen säga, att han behärskade stämningen i salongen och att de unga flickorna fingo sitt lystmäte. *Kozlovskij*, tenoren, är det unga Moskvas idol; eller snarare en av dess idoler — den andre är tenoren *Lemeshev*. Moskva är faktiskt delat i två läger — *Kozlovskij*beundrarna och *Lemeshev*beundrarna. En liknande fejd råder bland balettentusiasterna mellan de båda prima ballerinnorna *Ulanovas* och *Leoeschinskajas* beundrare. Endast i ett land, där teatern verkligen ingår som ett led i det dagliga livet och ej blott som ett tidsfördriv, kunna människorna känna så intensivt i dylika frågor.

Onegin: hela föreställningen var underbar. Sceneriet och kostymerna voro typiskt 1820-talets, och balen på herrgården i tredje akten spelades med äkta Pusjkinsk ironi. Liksom före revolutionen är *Onegin* fortfarande symbolen för den unge ryssens känsloliv. Av de frenetiska applåderorna från de unga flickorna i salongen att döma anser jag det mycket troligt, att backfischarna i Sovjetunionen fortfarande skriva kärleksbrev efter mönster av *Tatjanas*. Den oblyga erotik, som var på modet i Ryssland på 1920-talet (förhöll det sig inte ungefär på samma sätt i England vid den tidpunkten?) har efterträtts av ett mycket mera känslöbetonat

¹ Sarafan, rysk nationell kvinnodräkt utan ärmor, som användes av alla ryska kvinnor före Peter I:s tid.

förhållande könen emellan. Ett par engelsmän, som bott här i några år, ha sagt mig att de ryska kvinnorna äro ”mycket besvärliga” och ha en benägenhet att ”bli förtjusta” i en på allvar.

Men för att återkomma till Oneginföreställningen. Tjajkovskijs musik överensstämmer utmärkt med den mildt ironiska lyriken i Pusjkins skapelse, precis som den mera allvarliga och dramatiska musiken till *Spader dam* ger uttryck för Pusjkins dystra historia från S:t Petersburg. Kanske jag kände till partituret till Onegin en smula *för* väl; men jag fann i alla fall brevs scenen musikaliskt mycket tilltalande. Basarian, som Tatjanas make, den gamle generalen — vilken är librettoförfattarens eget påfund och den enda avvikelser från Pusjkin — sjunger, fann jag lika ointressant och ledsam som alltid; men duetten mellan Onegin och Tatjana i sista akten var underbar. Orkesterackompanjemanget är något av det bästa Tjajkovskij skapat.

Det visade sig, att Foster hade givit biljetten till en gänglig ung man på tjugofyra eller tjugofem år, som såg ganska dum ut och bar en broderad ryssblus. Bland publiken syntes flera medlemmar av den engelska delegationen. ”Vad är det där för uniformer?” frågade min granne. Jag svarade, att det var engelska. ”Det är vackra uniformer”, sade han. Han berättade, att han var vanlig målare och för närvarande arbetade vid reparationerna i Operahuset. Efter första akten frågade han mig plötsligt ”vad som nu skulle hända” och vad operan egentligen handlade om. ”Menar ni, att ni *aldrig* har sett *Onegin* förr?” frågade jag. ”Nej, det har jag inte.” — ”Men nog har ni väl läst Pusjkins *Onegin*?” — ”Nej”, svarade han i ursäktande ton, ”den förekom inte bland de böcker vi läste i skolan.” Det var en svår besvikelse! En ryss, som inte har läst *Onegin* är ungefär som en engelsman, som aldrig har läst *Hamlet*. Det var verkligen något ovanligt. Men, sade jag till mig själv, när allt kommer omkring gick han i skolan för tio eller tolv år sedan; vid den tidpunkten byggde man i Sovjet upp tusentals skolor av så när sagt intet; lärarna voro överlastade med arbete och många voro nog också inkompetenta eller saknade erfarenhet. Före revolutionen skulle den här unge mannen kanske inte ens ha lärt sig läsa och skriva och skulle säkert inte ha kommit på den tanken att gå på Operan.

När jag senare berättade om detta ”fenomen”, som aldrig hade läst Onegin, för några ryssar, ville de knappast tro mig. ”Han måste ha varit efterbliven” sade de. Och det kanske han var. Han såg verkligen tämligen slö ut.

På teatern blev jag nog en smula irriterad över delegationsmedlemmarnas förtjusning över denna ”underbara föreställning”. Vad förstodo *de* egentligen av Pusjkin, *Onegin* och Tjajkovskij? Vad betydde den tjusande poesin i Pusjkins strofer för dem? I pausen efter första akten sade G. att han var hänförd över Lenskijs aria. Jag sade att den tillhörde det mera sliskiga slaget av Tjajkovskijs musik och ämnade just förklara, att Pusjkin avsiktligt hade behandlat Lenskijs roll ironiskt. Men jag hade knappast hunnit till ordet ”sliskig” förrän han började göra invändningar. ”Det säger man alltid om Tjajkovskij”, sade han ogillande.

Precis som vid föreställningen av *Anna Karenina* bröt ett frenetiskt jubel lös efter finalen, och publiken ropade på tenoren Kozlovskij. Sedan skockade ungdomarna sig vid artistutgången för att få se honom. Nu ville det sig inte bättre än att delegationens bilar också höllo där, och några av delegationen trodde, att folksamlingen gällde dem. Visst kastade en och en annan en intresserad blick i bilarna, och en gammal gumma med en vårta på näsan sade: ”Är det där inte allierade? Så illa ungdomarna bär sig åt? I stället för att hurra och räcka fram blom-buketter, står de bara och *stirrar* på bilarna.”

På kvällen superade jag i Hotel Moskvas restaurang med Monck, Foster, Philip Jordan och

Sulzberger. Det var mycket trevligt. God fisksoppa på stör, kotletter, m. m. Vid borden i vår närhet sutto flera generaler ur röda armén. Hotel Moskva är det största hotell som har blivit byggt sedan revolutionen; i arkitektoniskt hänseende är det mera lyckat än de andra, och där härskar inte den där intouristatmosfären som man eljest märker överallt. (Förresten tycker jag inte längre så illa om Metropole som de första dagarna. Jag står på riktigt god fot med den mörka flickan bakom disken i Metropole, vilken behandlade mig med sådan misstro den dagen jag anlände till Moskva.) Restaurang Moskva frekventeras huvudsakligen av officerare ur röda armén. Vi talade naturligtvis om kriget och även om Frankrike. Foster, som är olje-expert ansåg, att alla tyskarnas erövringar komma att bli utan betydelse, eftersom de snart komma att lida brist på olja. De måste komma till Baku och komma i besittning av oljekällorna eller också går det galet för dem. Det är en uppmuntrande tanke. Det är långt till Baku.

Tisdagen den 19 augusti.

Ibland brukar jag prata med Vera Maximova, när jag möter henne i förstugan. I dag verkade hon mycket upprörd över krigsnyheterna. Hon ansåg att ryssarna, som hade deltagit i förra världskriget och haft ett inbördeskrig och år av hungersnöd, inte mycket längre skulle kunna stå ut med det här kriget. ”Ser ni”, sade hon, ”ryssarna tycker om att äta och att roa sig. De står inte ut med så mycket som engelsmännen.” Det var en alldeles ny synpunkt, fastän jag mycket väl kunde förstå, vad hon menade. Jag försäkrade henne, att engelsmännen också tycka om att roa sig och att de inte på långt när kunna uthärda livsmedelsbrist så bra som ryssarna. ”Ja, ni har nog rätt”, sade hon, ”om det börjar gå på tok på allvar, antar jag, att folket kommer att rycka upp sig ... Men livsmedelssituationen är verkligen inte den bästa, och vi har fortfarande den fruktansvärda hungersnöden under inbördeskriget i färskt minne. Ni får inte döma efter Moskva; men personer, vilkas familjer ha blivit evakuerade till landsorten, få mycket missbelåtna brev. Är det likadant i London?”

Jag sade, att om det fanns något, som kunde undergräva moralen i England, så var det en allvarlig brist på livsmedel. Därför gjorde också regeringen allt för att det skulle finnas tillräckligt med livsmedel i landet. Kanske maten inte alltid var av det rätta slaget — för mycket bröd och otillräckligt med kött, fettämnen och vitaminer — men ingen behövde gå hungrig. ”Olyckligtvis finns det inga garantier för det här”, sade Anna Maximova.

Jag tror inte, att halvgamla kvinnor äro i stånd att avgöra, hur länge ryssarna komma att härda ut med kriget. Men krigets följder äro mycket kännbara för civilbefolkningen. Vera Maximova ansåg, att Leningrads fall skulle bli ett mycket hårt slag. ”En sådan *underbar* stad. Inte så hemtrevlig som Moskva, men så mycket vackrare! Här i Moskva finns det egentligen inte mycket att se utom Kreml, och”, tillade hon, ”Kreml verkar så asiatiskt.”

Tyskarna närma sig faktiskt Leningrad från tre eller fyra sidor. Kommer undret från 1919 att upprepas? Men man kan ju ej göra några jämförelser mellan Judenitj och Hitler. Den som lever får se ... Och i Dnejprkröken?

Jag börjar tycka allt bättre om Mischa, fastän han ibland uttrycker sig på ett sätt, som påminner om Smerdiakov, lakejen i *Bröderna Karamasov*. Hans längtan efter europeisk ”kultur” är något mycket typiskt, ehuru hans uppfattning om ”kultur” är tämligen begränsad. ”London måste vara underbart”, sade han en dag. ”Finns det inte många lyxrestauranger och fina barer där? Och människorna roar sig till både fem och sex på morgonen?” Jag beskrev smårestaurangerna i London för honom och sade, att de voro precis likadana som vilken liten krog som helst här, och höll vidare ett litet föredrag om stängningsföreskrifterna. ”Det kan

inte vara möjligt!” utbrast Mischa. ”Men nog finns det väl andra ställen också? Tänk vilket härligt liv det måste vara att få roa sig hela dygnet om!” — ”Ni måste komma ihåg, att England har haft krig i två år — och förresten finns det en massa stadgade människor i London också som både är gifta och arbetar hårt.” — ”Men alla är väl inte gifta och stadgade heller!” invände Mischa. ”Nej, det förstås, men i alla fall —.” Sedan berättade jag för honom om Paris och kaféerna där. ”Det måste vara underbart där”, sade Mischa. ”Men säg mig en sak”, fortsatte han. ”Hur är flickorna i England? Mycket stiligt klädda — i aftontoaletter? Är de — tillgängliga?” Jag kunde inte låta bli att skratta. ”Ungefär som här. Det finns flickor av både det ena och det andra slaget. Men ni, Mischa, skulle nog ha framgång hos dem.”

Jag träffade Y. i förmiddags. ”Ryssarna komma säkert att spränga allt i Ukraina i luften; de är nu en gång sådana. Dnjeprfördämningen — naturligtvis kommer de att spränga den.” — ”Tror ni, att de ge sig in på en motoffensiv vid Smolensk?” — ”De får skatta sig lyckliga, om de kan hålla ut över vintern ...”

Jag gick till en boklåda på Petrovka men lyckades inte få tag i Inokenti Annenskijs samling av litterära essäer och inte heller hans dikter, som jag i årtal har sökt efter. Verkligen synd. Den kvinnliga expediten, som verkade tämligen *ancien régime*, var mycket vänlig och ville gärna hjälpa mig. Hon blev ganska otålig mot en ung man, som påstod, att hennes lager var ”gammalt och förlegat”; en annan ung man kom in och frågade efter Essenins dikter; och en ung flicka, som expediten först tilltalade ”fröken” och sedan ”medborgarinna”, ville köpa en lärobok i fysik.

Jag fortsatte till Jordan och sedan till den kaukasiska restaurangen, där jag gav en supé för Jordan, Lovell, Foster och Monck från delegationen, samt Jeffries. Jeffries ansåg det vara ett svårt problem för Budjonnyj att få sina trupper över Dnjepr och sade, att läget i söder var betänkligt. Han nämnde också att han inte längre var övertygad om, att vi skulle få stanna kvar i Moskva. Eljest var han mycket trevlig och underhållande. Det berättades en mängd anekdoter. Inom parentes har jag märkt, att alla anekdoter man hör här i Moskva är gamla — de flesta av dem hörde jag redan för tjugofem år sedan.

Jag hörde på nyhetsutsändningen klockan elva (som motsvarar utsändningen klockan nio i London). Det pratades en hel del om Leningrad etc. Jag antar att man måste vara tacksam för litet här i världen; medvetandet om, att ett halvt dussin meningar, som man yttrar, höras av femton eller tjugotusent miljoner människor, måste ge en en känsla av existensberättigande.

Den 20 augusti.

Det slumpade sig så, att endast jag och tre japaner kunde följa med på utflykten till kollektivlantgården. Palgunov och Kojemiakov voro också med, och som Lovell behövde vår bil i staden, åkte jag med dem. Lantgården ligger ungefär sju mil utanför Moskva, i närheten av Mytystchi. Den är mycket stor, och jag kan förstå, att de gärna visa den för utlänningar, ehuru den, efter de kollektivlantgårdar vi körde förbi på vägen att döma, inte kan vara fullkomligt enastående. Man har sagt mig att det finns många liknande i Moskvas omgivning.

Här funnos många tunnland med tomater, och tunnland efter tunnland med kål, blomkål och gurkor. Till 1931 hade man odlat råg här, och byn hade varit liten och fattig. Nu är den ett av de största kollektiverna för trädgårdsprodukter i Moskvas omgivning. Bortom de hundratals tunnlanden grönsaksängar lågo ladugårdar och betesmarker, med betande kor och avelssvin, i vilkas sällskap jag är övertygad om att självaste lord Baldwin skulle ha varit stolt att bli fotograferad. Genom betesmarkerna slingrar sig floden Kliazma, i vilken barn från kollektivet badade.

Det finns fyra hundra boningshus på kollektivlantgården och ungefär fyrahundra aktiva kollektivlantbrukare; resten av befolkningen utgöres av barn och gamlingar; dessutom finnas där ungdomar, som fortfarande gå i skolan eller besöka universitetet i Moskva eller den berömda Timitiazevahögskolan för lantbruk. Många, som fått sin utbildning vid detta lantbruksinstitut, ha under de senaste åren återvänt till kollektivet för att där i praktik omsätta sina kunskaper. Vid skötseln av drivhusen, gödsling, bevattning, etc. använder man de nyaste vetenskapliga metoderna på dessa områden. Men jag behöver inte gå i detalj. Man arbetar efter principen ”vädret spelar ingen roll” och tomatsängarna, som lyste röda av frukter, som ofta vägde närmare ett kilo, voro ett talande bevis för resultatet.

Vi vandrade omkring på området denna varma sommardag ledda av kamrat Rusin, kollektivets korpulente föreståndare, som är själen i det hela. Senare bjöd han oss till sin stuga på ”te”. Ett kraftigt lantligt mål stod framdukat, och allt utom teet, vodka och den salta sillen hade frambragts på kollektivet.

Under tiden hade vi talat med några kvinnor, som skötte om ladugården. Deras män voro vid fronten. De nämnde detta som något helt naturligt, men det låg ångest i deras blickar.

Bland gästerna vid Rusins bord var också sekreteraren i *Raikom*, det kommunistiska partiets distriktsavdelning, en högväxt, gladlynt och utomordentligt ståtlig man, som var född i byn. Han bar en hög sovjetorden.

”För vad har ni fått den?” frågade jag. ”För tomatodling?” — ”Nej”, svarade han skrattande, ”för något mycket viktigare.” — ”För tjänstgöring i armén?” — ”Nej, för något ännu viktigare — eller åtminstone lika viktigt — vapentillverkning.” Alltefter som måltiden fortskred, blev han mera talför. Han visade med handen på föreståndarens vackra trädgård där floxen blommade i rabatterna, och på potatislanden och kållanden som skymtade fram, och sade: ”Detta är välstånd! Förbannelse över tyskarna! Hade inte det här kriget kommit emellan, skulle vi alla leva i välstånd.” Han talade om de många män från kollektivet, som nu voro ute i kriget, den tyska framstöten, etc. ”Ni hade det svårt i London, eller hur? Ja, och nu vilar hela tyngden av den tyska krigsmaskinen på oss.

Det kommer inte att bli lätt att stoppa den, men”, tillade han med ett vredgat tonfall, ”vi kommer inte att ge upp, om vi så måste retirera ända till Ural. Men det behöver vi nog inte göra. Och jag vill vara fördömd, om de lyckas komma till Moskva. Jag vet, att Moskva inte ännu har varit utsatt för några allvarliga bombanfall, och moralen är god. Det vet jag från mina egna vapenfabriker — och vi är villiga till varje uppoffring. Och vad Leningrad beträffar, så kommer det inte att falla — jag känner till proletarietet där. Tyskarna kommer att bryta nacken av sig och mista hälften av sina trupper där.” Sedan bytte han plötsligt samtalsämne och frågade: ”Men säg mig en sak — är Churchill verkligen att lita på?” Jag svarade att han var en stor man och att man kunde lita på honom ”som på Stalin själv”. — ”Skönt, då kan man inte önska sig bättre”, sade han belåtet.

Det talades om, hur tyskarna skulle få tiofalt igen för vad de hade gjort de andra folken. *Raikoms* sekreterare sade också, att det var skada att den förrådiska regeringen i Frankrike ej hade låtit Paris' proletariet försvara Paris ”med dess stora revolutionära traditioner”. En ung kvinna, som såg mycket bekymrad ut, sade gång på gång, att England borde slå till hårdare, mycket hårdare, så att tyskarna skulle bli tvungna att draga bort en del av sina trupper från Ryssland. Och hon frågade: ”Varför gör inte Amerika mer, det här rör ju också dem.”

Det var en mycket intressant måltid och den hade också sina komiska sidor. Alla voro på gott humör. Den kvinnliga experten frågade japanerna hur man odlade tomater i Japan, och de

hade naturligtvis inte den blekaste aning om saken utan sutto bara och fnittrade. Kamrat Rusin fyllde ideligen på deras glas och kallade den ene av dem, vars namn är Kuga för ”Tugg”, vilket betyder ”berusad” på ryska. Och *Raikoms* sekreterare, som mot slutet av måltiden blev en smula uppsluppen, sade till mig: ”Kom, så hänger vi japanerna. De är naturligtvis ingenting annat än tyska spioner.” Jag sade, att jag delade hans åsikt, men att ett dylikt behandlingssätt skulle åstadkomma diplomatiska förvecklingar. Han vände sig till japanerna och frågade: ”Säg nu rent ut, om ni gillar tyskarnas anfall på Ryssland?” Och japanerna fnissade och drogo in andan med ett väsende ljud. Den ene av dem hade under tiden verkligen hunnit bli ganska berusad, och när vi efter måltiden gingo för att se den prisbelönda avelstjuren, tog Kojemiakov honom under den ena armen och jag honom under den andra, och vi ledde honom med oss. Vi beundrade tjuren och japanen utbrast på förfärlig ryska: ”En sådan präktig ko — och så mycket mjölk hon måste ge!”

Senare gingo vi till kollektivets kontor, där diagram över arbetstimmar och produktion och meritförteckningar hängde på väggarna och därifrån till skolbiblioteket och sjukstugan. Sedan återvände vi till bilarna, som väntade på landsvägen. Det doftade av nyslagent hö, och sommarkvällen var underbart vacker. En skara barn, som hade badat i floden, vinkade åt oss med sina brokiga handdukar. Det var svårt att föreställa sig att inte så många mil därifrån andra liknande lantgårdar, frukten av många års mödor och försakelser, bombades, brändes och förstördes av fienden.

Jag åkte tillbaka med Kojemiakov. Han är en riktigt trevlig människa. Vad skenet kan bedra, särskilt i detta land! Jag trodde inte, att denne ovanligt vackra unge man var på minsta sätt mänsklig, när jag såg honom första gången. Tvärtom ansåg jag honom vara järnhård. Det kanske han är, men han är mänsklig i alla fall. Han är intelligent, talar engelska mycket bra och har varit bosatt i Bortre Orienten. Jag antar att han är en bra typ för Stalinregimens tjänstemän, mycket samvetsgrann och arbetsam. Han är ganska beläst och härstammar nog ej direkt från proletärkretsar. I ett annat land skulle man hålla denne prydliga, väluppfostrade unge man för sonen till en välbärgad far.

Medan vi körde tillbaka till Moskva talade han om hur han brukade tillbringa sina långa semestrar före krigsutbrottet. ”Man kan leva livet i Moskva”, sade han. ”Jag brukade vanligtvis använda de första fjorton dagarna av min semester till att riktigt roa mig i Moskva — gick på teatrar, konserter och bjudningar; och sedan reste jag till Kaukasus för att ”ta igen mig”. Det finns några utmärkta sanatorier i Sochi och baden i Svarta Havet äro underbara. Jag brukade ta min hustru och barnen med mig och vi hade det härligt.” Sedan talade vi om Kaukasus och det romantiska Kislovodsk och citerade Lermontov. Våra dagars unga ryssar känna precis på samma romantiska sätt för Kislovodsk och Kaukasus som jag gjorde i min ungdom. Dessutom är det ju Stalins hemland. De underlåta aldrig att betona den stora utveckling, som städer som Tiflis och Erivan ha undergått under sovjetregimen. Förr var Erivan en romantisk småstad; nu är det Armeniens huvudstad och har breda avenyer och stora huskomplex av järn och cement.

Torsdagen den 21 augusti.

Vorosjilovs vädjan till Leningrads befolkning visar, hur allvarlig situationen där är. ”Fienden står framför våra portar”, heter det. ”Resen Eder som en man; lären Eder att bruka gevär, kul-sprutegevär och handgranater. Detta är revolutionens vagga; de fabriker vi ha byggt, de ståtliga byggnader vi ha uppfört och de vackra parker vi ha anlagt skola ej falla i fiendens händer.” Varför så betona Leningrads revolutionära storhet? Varför ej nämna ett ord om dess storhet som en stad, som i tvåhundra år har spritt civilisation och som aldrig ”har legat vid en

besegrades fötter”? .. Den enda huvudstad i Europa, som aldrig varit erövrad av en fiende — utom London. Kan det betyda, att Vorosjilov litar mer på den ytterst ”pålitliga” arbetarklassen i Leningrad än på den övriga befolkningen i staden? Varför inte nämna något om det ”fosterländska kriget” eller — om Kopparryttaren?¹ Men jag kanske inte är tillräckligt opartisk, när det gäller Leningrad.

Den hemska hungersnöden år 1919 måste fortfarande stå som ett ohyggligt minne för många Leningradbor. Skall man kunna upprätthålla järnvägsförbindelserna med Moskva och Vologda? Det är det stora problemet. Beträffande industrierna utfärdades en förordning vid tiden för finska krigets utbrott enligt vilken alla industrier skulle behålla råmaterial för ett års förbrukning i reserv. Jag undrar, om den verkligen har blivit åtlydd i hela sin utsträckning.

Monck ville, att jag skulle följa med honom på Lilla Teatern för att se Scribes *Ett glas vatten*. Jag avrådde honom från att gå dit. Stycket visade sig vara ännu sämre än jag hade väntat mig. (Jag hade väntat mig en lustig, en smula vågad fransk vaudeville.) I stället fingo vi se en fnoskig drottning Anna, en omöjlig första älskare och en lika dålig *ingénue*, som alla voro vana att spela Ostrovskij. Och den kvinnliga boven i pjäsen var hertiginnan av Marlborough. Ingen bland publiken tycktes ha reda på släktskapen med Churchill, men alla tycktes ha lika tråkigt som jag. Den ryska ungdomen älskar teatern men är sannerligen inte okritisk. Jag svor ve och förbannelse över Monck, som hade lurat mig dit, när jag kunde ha gått och hört Eugen Onegin i stället.

Magidoff vid *Exchange Telegraph* verkade mycket pessimistisk i morse. Han sade att B.B.C.² — eller någon militärexpert — hade talat om att ”Rysslands tragedi närmade sig klimax”. Monck sade, att det inte på långa vägar stod så illa till. Tyskarna säga sig endast ha tagit sextiotusen fångar i Ukraina, och det ser ut, som om Budjonnyj skulle ha lyckats få största delen av sina trupper över Dnjepr. De brohuvuden, som ryssarna enligt vad tyskarna säga, fortfarande hålla, ”ehuru de snart skola fördrivas från sina positioner”, ge vid handen, att de ryska huvudstyrkorna hålla på att övergå Dnjepr. Förlusten av industrianläggningarna på den högra stranden — inklusive järnverken, sju eller åtta maskinfabriker och de förnämsta aluminiumfabrikerna i Ryssland — är emellertid mycket kännbar.

I dag sade Lozovskij: ”Himlen bevara oss för våra deltagande, pessimistiska vänner”; utan tvivel menade han B.B.C. Han var inte så översvallande som vanligt; han medgav den tyska arméns styrka och förklarade, att sovjetryssarna äro realpolitiker — se Vorosjilovs vädjan ... Han sade att några av de blodigaste, hårdaste striderna nu voro i gång vid Odessa, där rumänerna förlorade tiotusentals soldater.

Den 23 augusti.

I går kväll hade vi en förfärlig uppståndelse. Vi åto just middag på Metropole, när någon telefonerade från utrikesministeriet och meddelade att den japanske ambassadören nyss hade varit hos Molotov. Jag begav mig genast till Narkomindel. Japanen, som hade utmärkt sig häromdagen på lantgården när han tog en tjur för en ko, verkade nu, som om han ansåg sig vara världens medelpunkt. Stående mellan kartan över Förenta Staterna och Lenins byst gav han oss ”konfidentiella upplysningar” beträffande de krav, som japanerna skulle ha ställt på Ryssland. I största förtroende — men till vem som ville höra på honom. Han sade, att japanerna hade begärt att den ryska armén i Bortre Orienten skulle demobiliseras ”som ett

¹ Kopparryttaren; ryttarstod av Peter den store i Leningrad.

² B.B.C.; förkortning för British Broadcasting Corporation, Storbritanniens rundradio.

bevis på det goda samförstånd som rådde mellan de båda nationerna” och att inga amerikanska leveranser skulle få göras via Vladivostok. ”I annat fall —?” sade jag, varpå den lille gynnaren drog in andan med ett väsende ljud och fnittrade. Jag tror inte, att det ligger mycket sanning bakom hans ord; japanerna försöka sig helt enkelt på ett litet nervkrig, och lantbruksexperten försöker få de amerikanska journalisterna oroliga ... De ryska censorerna släppte inte igenom något av dessa ”antaganden” utan endast ett meddelande, att Molotov hade tagit emot den japanska ambassadören.

Det var besvärligt att komma hem i mörkret; man riskerade att bli överkörd av en mörklagd spårvagn vilket ögonblick som helst. Och till råga på allt kom i kvällsnyheterna meddelandet om Novgorods fall.

Klockan ett på morgonen gick jag till Metropole och sov på soffan i Jordans rum. För tre dagar sedan blev det något mankemang med vår bil, och det är nästan lika svårt att få en bil reparerad här i Moskva som att få ett par skor halvsulade. Bertha, vår jungfru, sade att en sulning skulle kosta sextio till hundra rubel hos en lappsomakare; en större verkstad skulle behålla skorna för länge ...

Det börjar bli ont om allt möjligt — exempelvis skrivpapper. Femtusen Woolworthaffärer i Sovjetunionen skulle nog inte göra någon skada.

Måndagen den 25 augusti.

Konfrontationen är en mycket spännande pjäs. Jag såg den i går kväll — den går på Kamernijteatern. Dekorationerna voro enkla, suggestiva och en smula kubistiska. En tysk komplott, ett mord, några hemliga ritningar, som bli stulna i en vapenfabrik; en komisk judisk skraddare som vid ett tillfälle håller ett litet anförande om judarnas förbättrade ställning under sovjetregimen, finner ett spår; den tyska boven kommer så småningom fast, och slutligen kommer den imponerande propagandistiska finalen, i vilken den tyske spionen i tur och ordning konfronteras med de olika personerna i pjäsen. Slutligen bryter tysken samman och far ut i förbannelser mot ”detta fördömda land ... Jag kan ingenting uträtta ... *alla hålla de ihop* ... alla ha drivit med mig.”

Jag hör att man skall vidtaga genomgripande förändringar i Arhangelsks hamn och att ett flertal engelsmän skola resa dit för att organisera en hel del detaljer ... En stor konvoj väntas dit endera dagen. Inom parentes hörde jag, att Vernon Bartlett är på väg hit. Han skall tjänstgöra som förbindelseofficer vid informationsministeriet och som korrespondent till B.B.C.

Nyheterna från den engelsk-ryska invasionen i Iran äro goda. Det skulle vara roligt att se, när de där gossarna från Främre Orienten stöta ihop med de ryska ”kamraterna” ... De kanske inte kommer att sköta sig så illa. Under alla omständigheter är denna invasion i Iran mycket glädjande. (Ryssarna säga, att den från deras sida endast är tillämpning av artikel 6 i fördraget av 1921 — vid den tidpunkten riktad mot England. Deras taktik har stor likhet med vår, när vi trängde in i Irak.) Ryssarna äro förtjusta över att Storbritannien åter tagit ett viktigt initiativ. Det första var Syrien.

Tyskarna ha intagit Novgorod och påstå sig även ha erövrat Dnejpropetrovsk och Luga på vägen till Leningrad. Motståndet i Leningradsektorn tycks vara mycket häftigt, och tyskarna få betala ett högt pris för varje tumsbredd mark de erövra. Jag undrar, om tyskarna tränga fram i den oländiga terrängen mellan Novgorod och Leningrad och undvika Moskva–Leningradjärnvägen för att inte ryssarna skola falla dem i ryggen med en massa trupper från

Moskva? Men på kartan ser Luga- och Novgorodkniptången oroande ut.

Den ringa uppmärksamhet den sovjetryska pressen ägnade Churchills tal i dag tyder på, att ryssarna ej äro alltför belåtna med England. De äro antagligen missnöjda över att den ekonomiska konferensen har blivit fördröjd och över Beaverbrooks yttrande i Amerika för några dagar sedan att han inte vill bli påskyndad. En del materiel har kommit till Ryssland från England (bland annat några flygplan, av vilka en del redan lära ha gjort räder mot Berlin), men det belöper sig icke till mycket. I flygbladen, som ryssarna släppa ned över de tyska linjerna, göres knappast någon häntydan på de engelska allierade. Den enda flygskrift som hänsyftar på England är den, som innehåller texten till den Churchill-Rooseveltska Atlantdeklarationen, som ryssarna ha godkänt.

Ekonomisk hjälp till Ryssland i stor skala planeras tydligen till våren, men ingenting av betydelse för den närmaste framtiden. Det är inte att undra på, om ryssarna ej äro så entusiastiska över Churchill för ögonblicket ... De ha också i pressen uteslutit alla meddelanden om vad han yttrade om Japan.

Det påstås att man i den tyska radion har uppgivit, att tyskarnas förluster uppgå till en tredjedel av ryssarnas, och de uppgiva att de ryska förlusterna belöpa sig till fem miljoner man. Om det är sant, är det ett oerhört medgivande och överstiger alla officiella tyska förlustsiffror jag hitintills sett. Ryssarna uppgiva förlustsiffran sjuhundrafemtiotusen man i döda och sårade. Det värsta är, att tyskarna ha tagit så många av de ryska sårade till fånga. Och eftersom ryssarna retirera är det troligt, att de komma att förlora fler av sina sårade till tyskarna än vice versa.

I dag ställde Krantz inom parentes sagt till ett förfärligt rabalder, därför att Narkomindelnen hade offentliggjort ordalydelsen i noten till Iran endast på ryska. Jag sade till honom: ”Ryssland är i alla fall ett land med etthundraåttio miljoner invånare — det är meningslöst att behandla det, som om det vore en liten negerrepublik. Det minsta man kan begära av en tidningsman som skickas hit är väl att han åtminstone har ett hum om språket ...” Jag medger, att det inte var så vidare vänligt av mig.

I kväll såg jag *Volga-Volga* på biografen här i kvarteret. Ungdomarna bland publiken tjöto av skratt. Ryssarna tycka om att skratta, fastän de ha så litet tillfälle därtill. Egentligen är filmen inte så komisk, fastän den är trevlig. En bra, en smula surrealistisk slapstick — särskilt när gamle Byvaly jagas omkring av baletten och danskapellet, och sångerskor och trumslagare komma ut ur fönster och dörrar. Och den lille pojken, som anför musikkapellet, är utmärkt. Jag är inte särskilt förtjust i Orlova; men filmen är pigg och bitvis ganska tokrolig. Det skulle vara en utmärkt rysk propaganda, om filmen kunde visas i England.

I lördags träffade jag general McFarlane. Han hade just kommit tillbaka från det efterlängtade besöket vid fronten, och var mycket belåten. Han var ytterst imponerad av vad han sett. Han hade uppehållit sig några dagar i Smolensksektorn, där han följde en lokal rysk offensiv.

Han tog emot mig i sitt arbetsrum på ambassaden. Flaggorna på den stora kartan visade inbuktningar i Dnjeprkröken och i riktning mot Leningrad. Det ser obehagligt ut på kartan, men det kanske inte är så allvarligt. Otur med Dnjepropetrovsk, om tyskarnas uppgifter äro sanna. Om bara tyskarna kunde bli hejdade innan vinterns inbrott!

I går drack jag te på kaféet vid Röda Torget med Alice Moates, som är korrespondent till *Collier's Weekly*. Kaféet är ett av de trevligaste i Moskva. Det är ett mycket enkelt ställe, och teet kostar endast trettiofem kopek — den billigaste förtäring jag någonsin bjudit någon på,

särskilt här i Moskva. Jag köpte också en ask konfekt — som var mycket dyr — i affären, som hör till kaféet. Alice Moates, som tycker om att vara med persiska och turkiska diplomater, sade att den persiske ambassadören bokstavligen hade blivit dragen ur sängen klockan halv fyra på morgonen av Molotov. Ambassadören hade tillrätt Teheran att icke göra något motstånd mot ryssarna. Ännu i förra veckan lär han ha påstått, att de historier, som ryssarna och engelsmännen berättar om tyskarna i Persien, voro ”i högsta grad överdrivna”. Alice Moates tycker om att prata och är trevlig och mycket rolig, när hon berättar om mrs Steinhardt m. fl.

Den senaste journalen på biograferna visar de polska, tjeckiska och jugoslaviska diplomaternas ankomst. Den polske generalen bar en egendomlig fyrkantig mössa. Publiken reagerade inte särskilt. Men de kände igen ”Creeps”, som de kalla honom, med synbart gillande.

Onsdagen den 27 augusti.

Synd, att vädret är så vackert: det betyder, att man ej längre kan räkna med de leriga vägarna. Men vi ha bara fyra dagar kvar till september, och sedan kanske det inte blir så trevligt för tyskarna ... Ryssarna ha ännu ej medgivit förlusten av Dnjepropetrovsk. Framryckningen i Persien går fort, antagligen med hjälp av motoriserade styrkor. *Pravda* har publicerat en något ”marxistisk” artikel om Iran, som beskriver som en feodalstat, där godsägarna pålägga bönderna mycket höga arrenden. Vidare heter det i artikeln, att tyskarna ha försökt hindra all industriell utveckling i Iran och ville använda landet som ett ”kolonialt appendix” för jordbruksprodukter och råmaterial till sitt ”livsrum”. Ryssarna äro mycket taktfulla mot engelsmännen — men är detta inte i stora drag den politik några av de våra i årtal ha följt i Persien? Men nu samarbeta ju ”de två stora demokratierna” i Persien, och hur de än behandla perserna, så kan det inte bli värre än om tyskarna vore där...

Reportaget i en av de ryska tidningarna angående de ryska truppernas intåg i Iran var mycket lustigt — särskilt skildringen av hur en gammal perser kom fram till den ryska befälhavaren och hälsade honom välkommen ”i namn av artikel 6 av fördraget av år 1921”.

Här i Moskva börjar man alltmer intressera sig för England och R. A. F. Nya affischer ha blivit uppsatta, på vilka en engelsk flygare och en sovjetrysk flygare räcka varandra handen över Berlin. Man säljer engelska grammatiker i boklådorna och i det Västeuropeiska Biblioteket har en utställning av litteratur, ”från Chaucer till Shaw”, öppnats. På biograferna visas en journal om det engelska luftvärnet i aktion; på Konstnärsteatern spelar man Skandalskolan, och antikvariaten betala goda priser för engelska böcker.

I dag upplevde jag en lustig episod i spårvagnen på Iljinka. En liten soldat, som var ganska berusad, satt och pratade för sig själv medan han såg ut genom fönstret i spårvagnen — till medpassagerarnas stora förnöjelse. Han sade att han var hemma på permission från fronten på två dagar och att han skulle resa tillbaka i morgon. ”Lilla mor Moskva!” utbrast han. ”Du är dig alldeles lik. Ryssarna är då ena riktiga pratmakare, som påstår att tyskarna skulle ha jämnat dig med marken. Där ligger Iljinka — precis som alltid. — Nu”, tillade han, ”skall jag till mina goda vänner på en skiva och i morgon klockan åtta måste jag till tåget — jag får inte komma för sent!”

I ett antikvariat på Kuznetzkij Mosst kom jag över en förtjusande illustrerad första upplaga (1863) av Polonskijs *Den musikaliska gräshoppan*, bunden i originalband och mycket väl bibehållen. Den innehåller bland annat dikten Dären, som P. N. så gärna deklamerade. Stackars gamle vän ... Tag har svårt att föreställa mig, att han ännu finns i livet. Paris tycks så oändligt avlägset.

Jag köpte också *Berättelser från Kamtjatka* av en sovjetrysk författare vid namn Melnikov. Sedan flera år tillbaka ha områdena längst i norr varit en källa till inspiration för många ryska författare — precis som om de helt plötsligt hade upptäckt, hur vidsträckt deras land är. En ung man kom in och frågade, om de hade något av Dostojevskij. Endast antikvariskt, svarade expediten. Tydligt uppmuntras ej läsningen av Dostojevskij.

I *Literaturnaja Gazeta* finns en utmärkt artikel av Kornei Chukovskij, den kände kritikern, som för många år sedan introducerade Kipling, H. G. Wells och Oscar Wilde i Ryssland. Han är en gammal Leningradbo och talar med stor kärlek om sin stad. ”Varje gata i Leningrad är ett citat”, säger han. Han nämner Puskjin, Belinskij, Nekrasov, Blok m. fl. och säger att S:t Petersburg utgjort en källa till inspiration för nästan alla stora ryska författare och en aldrig sinande källa för Rysslands högsinta idéer; *till sitt väsen en anti-fascistisk stad.*”

Magidoff, som på ett civiliserat sätt intresserar sig för rysk litteratur, lånade mig häromdagen Chukovskijs mycket roliga bok om ”barnatal”; vidare Pasternaks dikter; jag har fortfarande svårt att följa med det långsökta, bildrika framställningssättet i dessa dikter. I jämförelse med Pasternak är T. S. Eliot lättförståelig och Edith Sitwell enkelheten själv.

Häromdagen träffade jag kapten Billotte på Metropole. Billotte är son till generalen vid samma namn, som omkom vid en bilolycka när striden om Dunkerque pågick. Han lyckades nyligen fly från Tyskland och hade en märklig historia att berätta. Han reste tvärs genom halva Tyskland och varje gång han och hans två kamrater kommo till en järnvägsstation satte de sig med avsikt bredvid den polisman som höll utkik efter dem. Han ämnar nu begiva sig till de Gaullestyrkorna ... Liksom alla krigsfångar, som lyckats fly, kan han inte nog berömma polackerna, vilka togo på sig stora risker för att hjälpa dem. Han är en fransk officer av det bästa slaget — en modig man och en karaktär.

Antalet offer för de tjugofyra luftanfallen mot Moskva under den senaste månaden har just blivit bekantgjort: det uppgår till ungefär sjuhundrafemtio döda och tvåtusen svårt skadade. Endast ett fåtal av anfallen voro verkligt allvarliga — jag tror inte, att någonsin mer än femton eller tjugo bombplan voro över Moskva. Antalet offer måste därför betecknas som relativt stort. Orsaken härtil är antagligen, att så många måste tjänstgöra som brandvakter.

Nyss hörde jag i radion ordföranden i en fackförening tala. Han sade, att man mycket väl kan vänta en invasion i England inom de närmaste veckorna och att han var övertygad om, att den skulle komma. Enligt hans åsikt skulle tyskarna för någon tid draga bort största delen av sina trupper från östfronten och endast kvarlämna en mindre försvarsstyrka. Jag betvivlar detta, men tydligen anses propaganda av detta slag vara nödvändig, (a) för att förhindra att allmänheten påfordrar en invasion i Frankrike, och (b) för att motverka den självbelåtenhet, som en hel del människor i England börja ådagalägga.

Den 29 augusti.

Y. hade ”dåliga nyheter” för mig, som han uttryckte sig. Han hade hört, att ryssarnas moral började svikta, att människorna voro nedslagna, att man var missbelåten med regeringen och mycket besviken över att tyskarna överhuvud taget hade lyckats att tränga in på ryskt territorium. Och vidare hade han träffat någon, som hade kommit från Dnjepropetrovsk och som berättade, att han hade sett många ryska soldater gå *barfota*.

Jag nämnde detta för Z. när jag träffade honom i afton. ”Nå, den saken är ordnad”, sade han. ”Tre miljoner par militärskodon ha just anlänt. Föreställ er bara — fyrtioåttatusen ton skodon!” — ”Engelska eller amerikanska?” — ”Engelska”, svarade han. Verkligen storslaget!

Trots oavlåtliga bombanfall producerar England tre miljoner par militärskodon för Ryssland!

Av vad Z. sade, kunde jag förstå, att intåget i Iran icke hade planerats ordentligt på förhand och att det skulle kunna leda till meningsskiljaktigheter med ryssarna, om vi inte voro mycket försiktiga. När jag frågade honom, vad han ansåg om läget i allmänhet, svarade han: ”Det stora problemet nu är frågan om de engelska och amerikanska leveranserna av krigsmateriel. Den är av vital betydelse ...” Han tillade, att han litade mer på Englands än på Amerikas vilja att hjälpa. ”Kommer ryssarna att få materieleet enligt låne- och uthyrningslagen?” frågade jag. — ”Ja, inte vet jag”, svarade han retligt.

I går ösregnade det hela dagen. På morgonen såg jag ut genom fönstret; taket på det gamla huset på andra sidan gatan var alldeles blankt av regnet, och kvinnorna gingo till torget med paraplyerna uppspända och måste hoppa över vattenpussarna. En tröstlös anblick; men glädjande, när man tänker på de leriga vägarna i Ukraina och sumpmarkerna kring Leningrad. Det kan hända, att tyskarna komma att sitta fast i leran i veckotal.

Det var besvärligt att komma till Lozovskijs presskonferens på eftermiddagen. Bilen är ännu inte i ordning, och jag stod i ösregnet och väntade på spårvagnen linje ”A” på Pokrovka. Slutligen uppenbarade sig en spårvagn i fjärran; en svärm människor kom ut ur portgångarna, och det uppstod en förfärlig trängsel. Men alla togo det med gott humör; endast en gammal kvinna opponerade sig när en ”vän av ordning” sade, att vi skulle stiga av främre vägen; spårvagnen var alldeles packad med folk. (”I jämförelse med en spårvagn i Moskva är en låda sardiner ett vakuum”, sade Jordan häromdagen.) Vi stego av från bakre plattformen, medan den pedantiske mannen fortfarande läste lagen för oss. ”Försök själv, så får ni se, hur gott det är”, sade gumman, och de andra höllo med henne, så att han slutligen tystnade.

Det regnade lika häftigt, när jag gick ned för Mestchanskaja; jag kom en halv timme för sent till konferensen, men det betydde inte så mycket. Lozovskij hade talat om italienarnas intåg i Dalmatien ”medan tyskarna tittade bort”. Det var endast av hans svar i förbigående på våra frågor som vi fingo veta, att Dnjeprdammen hade blivit sprängd i luften. Det är något, som måste gräma varje entusiast för femårsplanen betydligt mer än förstörandet av St. Paulskatedralen skulle gräma genomsnittsengelsmannen. Alla utländska journalister sände naturligtvis telegrafiska meddelanden om saken, men de ryska tidningarna i morse innehöllo ingenting därom.

På kvällen tittade Lovells två goda vänner från Teheran in. De hade haft en lång, besvärlig resa och hade inte kunnat läsa från mörkrets inbrott och till dagningen. På en station i närheten av Orel blevo de anfallna av ett tyskt plan, som flög på mycket stor höjd — på det bredvidliggande spåret stod ett ammunitionståg. Men bomberna föllo ned flera kilometer längre bort på linjen. De måste vänta i fem timmar, innan linjen åter blev klar ..

Lördagen den 30 augusti.

Regnvädret är mycket välkommet ur militär synpunkt, men det är besvärligt att inte kunna få sina skor lagade, när man har stora hål på sulorna. Och inomhus är det kallt och fuktigt. Jag har lånat ett vadderat sängtäckte från Lovells sängkammare; jag har frusit så att jag inte kunde sova. Jag förstår inte, hur man skall kunna elda upp rummen.

Lovell skrattade åt Reuters senaste snilleblix — det kom ett telegram från dem, att jag skulle resa till Leningrad, något som enligt deras åsikt skulle ”giva ett utmärkt stoff”. Precis som om jag inte skulle begripa det själv.

Det börjar bli ont om cigaretter i Moskva. Mischa sade, att han varit överallt för att försöka få

tag i några. Men det var omöjligt. Jag gav honom — mycket ovilligt — några av mina. Det skulle vara förfärligt om cigaretterna toge slut; vi ha redan måst köpa tobak och whisky på amerikanska ambassaden, där de ha överflöd på den varan och låta sina vänner övertaga vad de själva inte behöva. Av någon orsak ha de större lager än de behöva. Maurice har också några flaskor av goda märken, som han köpte av de olika legationerna, som måste lämna Moskva kort före krigsutbrottet.

Mischa berättade för mig, att det stora Hotel Moskva är uppfört på det gamla Okhotnij Ryadtorget och att den väldiga Sovnarkombyggnaden¹ är uppförd på den plats, där en gammal kyrka, som revs omkring år 1924, fordom stod. På båda ställena trängdes förr högljudda månglerskor, som sålde grönsaker och salt fisk. På Trubnajaplatsen, som numera är ytterst intetsägande, hölls förr fågel-, katt- och hundmarknaden. Moskva har blivit betydligt mindre pittoreskt.

Jag fick ett långt brev från M. Det gjorde mig ledsen att höra, att Wren Cloisters och andra delar av Temple, som skadades vid blixtanfallen, skola rivs ned och att jag aldrig mer skall få återse ruinerna.

Jag stannade hemma på kvällen och läste Alexis Tolstojs *Peter I* och hörde på B.B.C:s utsändning. Man måste bo i Moskva för att anse radion som en välgärning. Jag brydde mig inte mycket om den förr. Jag har skrivit en artikel till *Moscow News* — den engelska veckotidningen, som numera kommer ut tre gånger i veckan. Jordan och Ingersoll ha också skrivit artiklar till *Moscow News*. Min artikel var betitlad *En återblick*. Den talade om slaget om England, blixtkriget över London, och striderna över Atlanten och förde fram till det tredje allvarliga bakslaget för tyskarna — kampen om Smolensk. Men det är nyttigt att påminna ryssarna om att vi ha hållit på i två år nu. Det är glädjande, att de gärna taga emot artiklar av detta slag.

¹ Sovnarkom; förkortning för folkkommissarierådet.

Tredje delen

Tisdagen den 2 september.

I söndags gick jag åter på *Onegin* — jag kan helt enkelt inte motstå mitt atavistiska begär att höra Tjajkovskij — och tog Jordan med mig. Det var lika underbart som förra gången. Orkestern jublade och snyftade; sångerskan, som utförde Tatjanas roll, var kanske mindre dekorativ, men hon hade en mycket vacker röst och spelade väl, och hennes utmärkta diktning och frasering gjorde full rättvisa åt Pusjkins underbara text. De unga flickorna i salongen voro hänfödda över Lenskij, ehuru i mitt tycke Lemeshev inte var så bra i rollen som Kozlovskij. Vi gingo efter duellscenen; Jordan medgav, att han inte förstår sig på musik, men tycker, att det är ett ”behagligt buller”. Senare på kvällen skrev jag en lång artikel, i vilken jag påpekade, att tyskarna, eftersom de inte ha lyckats att (r) intaga Moskva och (2) tillintetgöra den röda armén, nu försöka att i möjligaste grad minska Rysslands krigspotential. Detta har också till en viss grad lyckats dem. Jag uppskattar denna minskning - lågt räknat — till tjugofem procent om man tar med i beräkningen förlusten av jordbruksområdena i Ukraina, särskilt sockerbetsodlingarna i trakten av Vinnitsa, och av industriområdena väster om Dnjepr samt järnindustrierna i Krivoj Rog. Vidare räknade jag med stöd av uppgifterna i en officiell sovjetrysk publikation upp de förnämsta industrierna på västra stranden av Dnjepr, varvid jag särskilt nämnde den stora aluminiumfabriken och sade, citerande samma källa, att Leningrad representerar sju procent av Sovjetunionens hela industriella produktion (skeppsbyggerierna inberäknade). Jag påpekade också den höga kvaliteten av det arbete, som utföres i Leningrad och vilket är baserat på St. Petersburgs gamla traditioner på industrins område. Skulle tyskarna lyckas intaga Brjansk med dess stora industrier blir nog situationen rätt prekär, även om ryssarna hunne evakuera en del av de viktigaste fabrikerna till Ural. Det kommer att taga lång tid, innan arbetet åter kan komma i gång.

Man har sagt mig, att det blir ont om vinterkläder i år, och eftersom jag antagligen kommer att vistas här en stor del av vintern, beslöt jag att gå ut i staden för att göra inköp och taga Mischa med mig som ciceron. Just nu se affärerna i Moskva föga inbjudande ut, emedan skyltfönstren antingen äro försatta med sandsäckar eller med bräder. Dessa försiktighetsåtgärder vidtogos genast efter den första räden i juli, och ibland är det riktigt besvärligt att hitta till det ställe, dit man vill komma. Först gingo vi till Stoleschnikovgatan; Mischa sade, att de bästa beklädnadsaffärerna ligga där. På samma gata finnas också många ”kommissionsaffärer”, där de, som befinna sig i penningförlägenhet, sälja sina tillhörigheter, och en affär, som har specialiserat sig på ryska bijouterivaror, gjorda av halvädalstenar från Ural, såsom ametister och topaser, skoaffärer, där jag upptäckte, att man får betala närmare fem pund för ett par vanliga skor, som kanske skulle betinga ett pris av tjugofem shilling i London, och flera butiker, där man säljer begagnade kläder, samt en av de största specialfirmorna för vinterkläder och pälsverk, där vi gingo in. Expediten sade, att de inte hade mycket på lager för ögonblicket, men att de kanske skulle få en sändning renskinnspälsar från Arhangelsk om en vecka eller fjorton dagar, ehuru han inte vågade säga något bestämt. Jag tyckte därför att det var bäst att se på det som fanns. De hade ett par renskinnspälsar av ljusbrunt, mjukt och glänsande skinn, men tyvärr passade de mig inte. De enda plagg, som kunde komma i fråga, voro några begagnade överrockar med vadderat foder och skinnkragar, som kostade ungefär trettio pund, och en sportpäls av något vitt skinn med persiankrage. Jag provade sportpälsen; den passade, fastän jag såg ut som en julgubbe. Jag frågade, vad det var för skinn i pälsen. ”Hund”, svarade

expediten, ”sibirisk hund.” Den luktade också mycket riktigt hund. Expediten förklarade, att det var ”det varmaste skinn, som existerade” och att trehundra-trettiosju rubel — ungefär sju pund — var ett rampris. Jag köpte hundskinnspälsen. Därefter gick jag till en annan avdelning i samma varuhus och köpte en persianmössa av betydligt bättre kvalitet än kragen på pälsen. Det fanns många mössor att välja på, och jag bestämde mig för en, som kostade ungefär tre pund tio. Sedan skulle jag ha galoscher. Det fanns inga galoscher att få i någon av affärerna på gatan, och vi fortsatte till varuhuset Mostorg. Det kanske hade varit mycket välsorterat före kriget, men just nu är det inte mycket bevänt med varuhusen i Moskva. På somliga avdelningar såg det ut, som om det hade varit realisation. Sorteringen på leksaksavdelningen var ynkelig, och de flesta prydnadssakerna, brevpresar, bläckhorn, o. d. voro ohyggligt fula. Framför diskarna, där man sålde strumpor och damunderkläder, stodo människorna i kö, och det tycktes vara ont om varor. Herrskjortorna voro av god kvalitet, men dyra — en vanlig skjorta kostade hundra rubel (d. v. s. två pund, räknat efter den förmånligare växelkursen, som gäller för oss utländska journalister). En kostym kostar ungefär tjugo pund, och herrhalsdukarnas kvalitet och mönster voro allt annat än förstklassiga, ehuru priserna voro mycket höga. Mischa sade, att för tre månader sedan urvalet på Mostorg hade varit betydligt större och priserna mycket lägre. Jag tror nog, att så varit förhållandet; men jag är övertygad om att några tusen Woolworthaffärer skulle göra livet bra mycket enklare för allmänheten. Det var omöjligt att få tag på några galoscher, men man erbjöd mig i stället ett par filtstövlar som gingo ända upp till knäna. Filten var av god kvalitet, men de kostade närmare sex pund. ”Nåå, vad säger ni, Mischa?” Han skrattade. ”Med er hundskinnspäls och de där filtstövlarna kommer man att ta er för en bonde från en kollektivlantgård”, svarade han. Jag avstod från filtstövlarna. På vägen ut kommo vi genom parfymavdelningen; det fanns fortfarande gott om tvålv, parfym och eau de cologne, tillverkad av ”T. G.” — vad det nu kan betyda.

Jag har också lagt märke till, att sjukvårdsaffärerna äro ganska välförsedda. Natalia Petrovna, Lovells sekreterare, köpte häromdagen en stor och präktig förbandslåda för tjugo rubel.

Storm i ett vattenglas. Ralph Ingersoll har varit här i ungefär fjorton dagar, och han är fast besluten att träffa Stalin personligen. Han har nästan pinat livet ur den amerikanska ambassaden och förgiftat Steinhardts existens. Han har säkert givit ut en förmögenhet på iltelegram till Sumner Welles, Oumanskij och antagligen till själve Roosevelt. Han anser, att eftersom han har rest runt jorden för att träffa Stalin och få en intervju med honom för sin tidning i New York (jag tror den heter P. M.), det skulle vara mycket orätt av Stalin att inte taga emot honom. Stalin har inte tagit emot någon av oss, och det finns inget rimligt skäl för att han skulle göra ett undantag för Ingersoll. Ralph misstänker att de engelska journalisterna ha sagt sin åsikt till alla möjliga människor — att de med andra ord försöka sabotera intervjun. För miljoner ryssar betyder detta krig liv eller död, men för Ingersoll betyder det helt enkelt ett tillfälle till intressanta reportage; och folk tycker inte om den inställningen. Ingersoll är särskilt förargad på Jordan, vilkens spydigheter måste ha kommit till hans öron på omvägar. ”Ingersoll lyckades ej erövra Moskva och vet det”, yttrade Jordan en gång, parodierande Ingersolls befängda artikel om blixanfallet på London i september, som han hade betitlat ”Hitler erövrade London men visste det icke”.

På kvällen voro Binkley och jag bjudna till Anna Michailovnas sommarställe. Hon äger en liten villa, som ligger i en granskog och är omgiven av en mängd liknande villor. Anna Michailovna intresserar mig inte särskilt, men jag tyckte om hennes gamla tjänarinna Astiuscha, som verkade mycket *ancien régime* och gång på gång nämnde Guds namn. Bland gästerna fanns en färglös ung dam som Astiuscha envisades att kalla ”fröken”. ”Varför kallar

ni henne inte 'medborgarinna'?", frågade jag skämtsamt. "Jag kommer aldrig mer att kalla någon så", sade Astiuscha. "För någon tid sedan hade Anna Michailovna en dam på besök, och jag kallade henne 'medborgarinna' och då sade hon: 'Jag ber så mycket om ursäkt, men jag är inte någon medborgarinna utan baronessa.'" Astiuscha var rar och trevlig; hon måste ha sett bättre dagar och verkade smått förbittrad över tidens ondska. Vi sutto under ett slags paraply av bräder och åto kvällsmat — tomatsallad och rysk kålsoppa, kalvkotletter och vattenmelon. Till måltiden serverades en mängd olika dryckesvaror. Det var en underbar, varm och månklar sommarkväll — fastän vi redan hade hunnit till den första september; luften var fylld av den berusande doften av tobaksblommor och av syrsornas surrande. Genom granarna lyste en klar fullmåne — allt var lugnt och fridfullt, fastän myggorna voro besvärliga. Men jag kände mig rolös vid tanken på kriget och den rådande ovissheten. Jag önskade, att det hade ösregnat; de soliga sensommardagarna och månljusa nätterna underlätta tyskarnas framryckning. Av samtalet kunde jag förstå, att det fortfarande i Arbatdistriktet finns en mängd människor, som i själ och hjärta hålla fast vid tsarregimen; de ha anpassat sig efter de nya förhållandena men tala fortfarande suckande om "den gamla goda tiden". Tusentals människor hade skaffat sig tillstånd att resa till Tasjkent. Anna Michailovna sade, att hon *hoppades*, att tyskarna inte skulle nå till Moskva, men ville inte uttala någon bestämd åsikt.

Påföljande morgon, när vi skulle fara tillbaka till Moskva, pratade vi en stund med två gamla män, som arbetade som trädgårdsmästare eller gårdskarlar på sommarställena. Den ena av dem gjorde reflexioner över 'den där förskräcklige Hitler'. "Tänk bara, så många miljoner människor han har ruinerat och dödat", sade han. "Hur kan Gud tillstämja, att en människa som han får leva? Tänk, så mycket lidande han har dragit över världen." Han berättade att han hade tre söner, av vilka två tjänstgjorde i armén. Självm bodde han ihop med den tredje, som var efterbliven. "Jag ägnar hela mitt liv åt honom nu", sade han, "och om de kallar in honom, tänker jag också göra krigstjänst, fastän jag är fyllda sextio. Det är förfärligt", fortsatte han, "hur mycket ont fienden gör vårt folk; men vi skall nog besegra honom till slut i alla fall. Vår röda armé körde bort tyskarna från Moskva i förra månaden — gjorde den inte det kanske? Jag var med i förra världskriget; våra soldater var duktiga då också, fast de inte riktigt visste, vad de egentligen slogos för; men det gör de nu." Han var övertygad om, att kriget skulle vara slut i november. Den andre gubben trodde att kriget antagligen skulle vara längre — in i januari. "Förra gången sade du, att det skulle sluta i augusti, Grischa; jag påstod, att det skulle räcka längre, och jag fick rätt. Nu säger du, att det kommer att sluta i november. Men tro mig, det kommer att räcka till januari." Jag ville inte göra dem besvikna, men sade, att det nog kunde komma att räcka ännu längre än till januari.

På hemvägen körde vi genom byar med små lustiga gamla trähus och en väl bibehållen kyrka, som tydligen fortfarande användes till gudstjänster. Vi mätte många armélastbilar; soldaterna sågo nöjda och belåtna ut. Hästarna, som vi sågo, verkade välskötta.

Den 5 september

Ingersoll fick träffa Stalin i alla fall. Han satte så många krafter i rörelse i Washington och ställde till så mycket trassel, att han fick sin vilja fram. Men man hade sagt till Ralph, att intervjun icke fick offentliggöras. Vi fingo oss alla ett gott skratt; det sägs att han, när han lämnade Moskva, hade idel lovord för ryssarna, men var mycket förargad på engelsmännen. Innan han reste, skrev han i *Moscow News* en artikel om det ryska folket, som var hållen i en smått beskyddande ton. Vad vet han egentligen om ryssarna? Jag kan mycket väl föreställa mig hans "stora artikel" om intervjun: "Stalin sade mig att ... men jag har givit Stalin mitt hedersord på att icke missbruka hans förtroende. Stalin har underbara ögon. Medan vi talade,

lade jag märke till hans uttrycksfulla händer ... Med ett leende bjöd han mig en cigarett. Jag tror icke, att jag missbrukar Stalins förtroende, om jag nämner att han, när han räckte fram cigarettskrinet, frågade: "Tycker ni om de ryska cigaretterna, mr Ingersoll?" Jag skall aldrig glömma hans leende ..."

Jag gjorde ett besök på den jugoslaviska legationen. Jag tycker bra om Gavrilovitj, ministern. Han har ett sorgset men mycket intelligent ansikte och tycks taga sig djupt av sitt lands tragedi. Han visade mig en tysk tidning, som innehöll en flera spalter lång artikel om honom under titeln "Gavrilovitch". Den framställde honom som en "bolsjevik" och enligt artikelns utsago skulle hans hustru ha en släkting, som var judinna, vilket förklarar allt. Jag tycker också bra om unge Miletitj och den godlynte kolossen Bogitj, de två legationssekreterarna. Vi talade om den livliga panslavistiska propaganda, som bedrives i Ryssland. Jag tror, att jugoslaverna inte skulle ha något emot ett ryskt inflytande på Balkan efter kriget; i militärt hänseende skulle de utan tvivel välkomna ett dylikt inflytande. Sedan återstår den omdiskuterade frågan om kominterns politik efter kriget (om det nu blir någon alls); men, som någon anmärkte, borgerlig demokrati, sovjetism och kapitalism äro relativa begrepp, och Balkanstaterna, som hysa den största beundran för Sovjetunionen, kanske komma att få till stånd en lämplig blandning av alla dessa riktningar, som på intet sätt kommer att beskära deras nationella självständighet. Jag tror inte att serberna hysa höga tankar om kroaterna och slovenerna.

Vernon Bartlett har anlant hit efter en sjöresa på tre veckor. Bland nykomlingarna befinna sig också mrs Haldane och Topolski. Jag hade ett intressant samtal med Vernon angående den allmänna opinionen i England, effekten av Churchills tal, i vilket han omnämnde "våra ryska allierade", B.B.C:s beslut att icke spela internationalen och de egendomliga orsaker, som lågo bakom detta beslut, kommunisternas framgångar och regeringens beslut att icke upphäva förbudet att utgiva *Daily Worker*.

Det ser ut, som om det tyska anfallet på Ryssland i hög grad skulle ha fördröjt Amerikas inträde i kriget. Den tyska propagandan i U. S. A. utnyttjar i möjligaste grad den ryska regeringens "gudlöshet", och det tycks ha ett visst inflytande på den allmänna opinionen.

Ytterst egendomligt, att Citrine så fullständigt har ställt sig på Sovjets sida.

Måndagen den 8 september.

Jag har nyss kommit hem från den kaukasiska restaurangen, där jag åt middag med Jordan och Topolski. Topolski funderar på att resa till de polska lägren vid Volga. Polackerna ha haft en svår tid sedan 1939, då många tusen av dem deporterades till Sibirien och Centralasien; men eftersom även för dessa polacker Tyskland är den verkliga fienden, äro de mer än villiga att kämpa på Rysslands sida, om de bara få den nödvändiga utrustningen. Antagligen måste en del av denna komma från England, eftersom ryssarna inte ha tillräckligt för sina egna trupper.

Philip har köpt en utmärkt radio, och vi ha just hört den engelska nyhetsutsändningen. Historien om den där räden mot Berlin — för att fira årsdagen av det första blixtanfallet på London — var utmärkt. Och det var lustigt att höra den tyska radion tala om engelsmännens omänsklighet och de hemlösa kvinnorna och barnen i Berlin, som nödgades söka tak över huvudet i skolbyggnaderna. Jag kommer ihåg några upptagningshem från förra året — särskilt det där i närheten av Old Kent Road.

Det är egendomligt att minnas hur det var för ett år sedan — den där lördagskvällen, till exempel, när jag, efter slutat arbete, tog en buss till East End för att se på eldsvådorna. På Commercial Road East stodo klungor av vettskrämda människor, som väntade på bussar för

att komma bort från staden. Dockorna stodo i lågor. Sedan gick jag till London Bridge och betraktade de brinnande varven — det rasade tre eller fyra häftiga eldsvådor och på andra sidan floden färgades himlen röd av solnedgången. Jag gick hem genom de mörknande gatorna i närheten av Monumentet (alla husen voro fortfarande oskadade där) och kände mig nervös. De stora kontorsbyggnaderna avtecknade sig som väldiga mörka silhuetter mot den röda himlen, med solnedgången i den ena ändan av gatan och skenet från eldsvådorna i den andra. Så hördes plötsligt sirentjut, och massakern i East End begynte.

I går öppnades balettsäsongen i Moskva med en föreställning i Operans annex. Salongen var fullsatt och utanför teatern trängdes som alltid skaror av människor, som inte hade fått någon plats och hoppades kunna komma över någon återlämnad biljett. Medlemmarna av den engelska ambassaden, militärdelegationen, den amerikanska ambassaden och övriga legationer hade mangrant infunnit sig. (Sedan de numera allierade ländernas representanter ha anlänt hit, är diplomatiska kåren i Moskva mycket stor.) Man såg många uniformer i salongen, och detta bidrog i hög grad till att göra denna premiär glansfull. Annexets scen lämpar sig visserligen icke för dylika föreställningar, men det kunde inte hjälpas, eftersom Operan fortfarande står under reparation.

Jag är ej mycket intresserad av balett, särskilt inte av detta slag av balett. Efter en timme eller så känner jag mig uttråkad — utom av musiken. Man kan ej säga, att musiken i *Svansjön* är genomgående god; den innehåller en hel del Tjajkovskijmusik av det mera sliskiga slaget — särskilt de ungerska och spanska melodierna i tredje akten — men det finns utomordentligt vackra passager på tio eller femton minuter. Baletten skötte sig bra, även om den ej presterade något exceptionellt. Prins Charmant eller vad han nu heter, var utmärkt, men verkade obehagligt feminin med sina vitpudrade kinder och skära triksåer. Lepinskaja, premiärdansösen, däremot var fullständigt bedårande, och clownen ådagalade stor rytmisk vitalitet. Dekorationerna voro konventionella och likaså kostymerna i ”Den döende svanen”, och färgschemat i kostymerna och sceneriet i alla akterna utom den, som utspelas vid *Svansjön*, verkade en smula oenhetligt. På det stora hela var föreställningen ganska underhållande, ehuru jag fann tredje akten outhärdligt långtråkig. Kanske jag inte befann mig i det rätta humöret.

Efter föreställningen gav Alice Moates en supé på National. De kalla rätterna och de dussintals flaskorna champagne, som serverades, måste ha kostat henne en liten förmögenhet. Hon hade bjudit en massa folk, och bland gästerna befunno sig även några ryssar — en ung balettdansös och en filmregissör Miljutin från Leningrad och hans hustru. Den lilla dansösen var alldeles förtjusande och några av våra kärlekskranka kolleger hängde efter henne som kardborrar till dess hon sade, att hon var alldeles nygift. För min del var jag mest intresserad av Miljutin och hans mycket mörka lilla hustru. De hade båda just anlänt från Leningrad, där han anses vara en av de förnämsta filmregissörerna. Han sade, att han skulle återvända i slutet av månaden och att han ”helt enkelt avskydde” Moskva. ”Det är en färglös och intetsägande stad”, sade han. ”Om några år kommer den antagligen att bli storslagen (eller skulle ha blivit det, om kriget inte hade kommit emellan); men nu är staden varken det ena eller det andra. Vi Lenin-gradbor brukade förr tycka om Moskva därför att det verkade som en idyllisk landsortsstad; men nu har staden ingenting kvar av den gamla hemtrevnaden och mycket litet av sin färgrikedom. Med Leningrad är det en helt annan sak. Leningrad är sig fortfarande likt. Om ni kommer dit, skall ni få se, att ingenting har förändrats där sedan revolutionen. Jag känner Leningrads befolkning”, fortsatte han. ”Jag känner den anda, som besjalar Leningrads arbetarklass, och jag vet, att de alla komma att kämpa till sista man. Men jag ryser vid tanken på, att tyskarna skulle bomba Leningrad och förstöra något av det mest storslagna, som

kulturen har frambringat. Ni, som har bevittnat den stora ödeläggelsen i London och känner till det gamla Leningrad, förstår nog, hur jag känner det.” Jag sade, att jag förstod honom fullkomligt. Nu blandade hans lilla hustru sig i samtalet. ”Jaså, ni bodde i Leningrad före revolutionen?” sade hon. ”Petrograd”, ändrade hon sig, ”eller rättare sagt Petersburg. I vilken skola gick ni där?” Jag sade, att jag hade gått i Reformationsskolan. ”Lustigt, där gick jag också!” utbrast hon. ”Och kan ni tänka er, att gamle Arthur Alexandrovitj Brock fortfarande lever?” — ”Verkligen?” sade jag. ”Det här var verkligen ett egendomligt sammanträffande. Fem år efter det jag lämnade Ryssland, fick jag helt oförmodat ett brev från honom. Han skrev, att han var mycket lycklig över att vara i Ryssland och över att undervisa — inte barn ur *bourgeoisin*, utan arbetare.” Han höll kvällskurser av något slag.

Jag hade aldrig hyst några sentimentala känslor för min gamla skola där jag, efter mitt förmenande, hade förslösat en massa tid, men jag hade alltid beundrat Arthur Alexandrovitj Brock. Han var rektor för mitt läroverk, en av de tre ”tyska” skolorna i St. Petersburg. De två andra voro Petrischule och Annenschule. Dessa skolor hörde till de tre protestantiska kyrkorna i staden, och alla tre ha givit ett stort tillskott till ämbetsmannakåren, juristkåren och de fria yrkena. Arthur Alexandrovitj Brock var en fint bildad vetenskapsman och humanist. Han talade om den tyska kulturen med ord lånade från Goethe, Hölderlin och Winckelmann. Trots sin tyska härstamning var han en sann rysk patriot, och en av hans söner, som deltog i det förra världskriget på rysk sida, stupade 1914. Undervisningen vid skolan skedde dels på ryska och dels på tyska, och Reformationsskolan var den mest vänstersinnade av de tre skolorna. Brock var en övertygad liberal. Skolan hade ett gott namn om sig, och undervisningen i moderna språk, särskilt franska och tyska, var verkligen utmärkt. När år 1914 kriget bröt ut, slopades undervisningen på tyska, och de olyckliga tysk-baltiska lärarna — d. v. s. ungefär halva lärarkåren — måste hålla sina lektioner på bruten ryska, något som roade oss elever mycket och fullständigt undergrävde lärarnas auktoritet. Ungefär hälften av eleverna voro ryssar, de övriga tyskar från de Baltiska provinserna. Alla mina vänner — om jag nu skall kalla dem så, ty jag knöt inga vänskapsband för livet i skolan — det gör man blott ytterst sällan — voro ryssar på ett undantag när. Under de senaste åren har jag ofta tänkt på detta undantag. Min bästa vän var Sascha M. Han var son till en överste, och familjen bodde i ett gammalmodigt hus på Millionaja. Sascha såg ut som en japan; han var liten och livlig och hade en gul hudfärg. Vid tolv års ålder skrev han utmärkta komiska dikter; om somrarna gjorde vi ofta fotvandringar tillsammans. Jag kunde aldrig förstå, varför Sascha såg ut som en japan eller varför hans mor såg ut som en japanska; hon var nämligen en mycket societetsgalen dam och talade gärna om sin förnäma härstamning. Sascha talade bra engelska och en mycket affekterad franska. Engelskan var en av föreningslänkarna oss emellan; ingen av kamraterna i klassen kunde tala engelska, och vi voro stolta över att skilja oss från dem i det hänseendet. Den ende tyskfödde bland mina kamrater, som jag var rätt mycket tillsammans med, hette Robert Germann. Hans far var överläkare vid ögonkliniken. Familjen härstammade från Riga. Robert var en hygglig pojke, men han hade alltid dåliga betyg och han hade en förfärlig ovana att tugga på naglarna. Han såg mycket bra ut, men på mig verkade han alltid en smula efterbliven. Han visste med sig, att Sascha och jag voro mera begåvade än han, och jag tror att han beundrade oss just av den orsaken. Han hörde gärna på Saschas och mina diskussioner och upprepade ofta våra yttranden som om de hade varit hans egna. Men i ett avseende ansåg han, att han var oss vida överlägsen, nämligen däri, att han var en hundra procentig tysk. Han föraktade ryssarna, förlöjligade engelsmännen och sade, att fransmännen voro fullständigt degenererade. En dag kom jag på honom, när han stod framför spegeln. Han strök med handen tillbaka en lock av sitt ljusa hår, som hade fallit ned i pannan. ”Det är en

skön sak att vara ljushårig”, sade han. ”Varför det?” frågade jag. ”Jo, ser du, det är ett raskännetecken; det är utmärkande för den germanska rasen, den nordiska rasen, som är överlägsen alla andra.” Han kunde inte närmare utveckla sin teori; antagligen hade han bara hört någon av sina släktingar yttra något liknande, men han kände sig i alla fall mycket stolt och belåten. Jag framhöll, att det fanns många ryssar, som hade ljust hår och tyskar, som voro mörka; detta förvirrade honom, men han mumlade fortfarande något om ”den nordiska rasen”. Sascha och jag brydde oss inte mycket om hans dumheter. Då för tiden voro vi toleranta. Men under senare år har jag ofta tänkt på Robert Germann. För ungefär tio år sedan fick jag ett brev från honom. Han befann sig då i Sydafrika. Han hade haft det besvärligt sedan han lämnade Ryssland, men han hade aldrig upphört att tro, att Tyskland en dag åter skulle hävda sig. Han skickade mig ett amatörfoto, på vilket han såg ut som om han hade varit skapelsens herre, där han stod emellan två svartingar, med cigaretten hängande i mungipan.

Jag berättade en hel del av detta för Miljutin och hans hustru. (Jag hade fått dem med mig i ett hörn av rummet där vi voro ostörda och vi pratade säkert i en timmes tid) ”Ja”, sade hon, ”det fanns en egendomlig samling människor i Reformationsskolan. Vet ni om, att Alfred Rosenberg, den nazistiske 'filosofen', fick sin uppfostran i vår gamla skola?” — ”Ja visst, det har ni rätt i.” Jag hade ett svagt minne av honom. Han var några klasser före mig. ”Och major Polazhajev — kände ni honom? — som blev dödad vid Smolensk för några veckor sedan. Och Ilijsch, som är förste kapellmästare vid Leningrads Statsopera. Och så ni själv, som har kommit tillbaka hit efter tjugofyra års bortvaro som engelsk tidningskorrespondent. Och det allra egendomligaste är, att ni inte kommer tillbaka, fullproppad med vitryska idéer utan som anhängare till Sovjetregimen. Ty det är ni väl, eller hur?” — ”Naturligtvis”, svarade jag skrattande. ”Inbillar ni er, att jag skulle ha fått komma in i landet, om jag inte vore det?”

Petersburg, Petrograd, Leningrad — det virvlade i min hjärna. Jag gjorde Miljutin och hans hustru en mängd frågor om staden, om Sommarträdgården med de vita gudarna och gudinnorna med sina avslagna näsor, om Nevskij Prospekt och många andra gator och platser. Miljutin var en gammal Leningradbo och älskade sin stad. Han var typen för en bildad och beläst ryss, och han talade den rena Leningraddialekten, som ej har den sjungande accent man hör i Moskva. Han var så vänlig och trevlig, att jag vågade beröra ett par ömtåliga frågor.

”Ni sovjetryssar har begått misstag”, sade jag, ”men trots allt har ni lyckats bygga upp något storartat. Sovjetryssland är ett stort land. Det är er förtjänst. Jag har varit borta härifrån i tjugofyra år. Men jag känner, att detta fortfarande är Ryssland — i många avseenden ett bättre Ryssland, i andra åter ett mindre gott. Jag skall tala rent ut. Jag antar, att om ni hade en genialisk satiriker som Saltykov, skulle ni inte, som man gjorde under tsarregimen, tillåta att han skrev alla möjliga grovkornigheter om er. Ni skulle helt enkelt skicka honom till ett koncentrationsläger eller låta skjuta honom.” — ”Ja, det skulle vi antagligen göra”, svarade Miljutin. ”Men ni måste komma ihåg, att vi för närvarande inte kunna kosta på oss att tillåta en dylik frihet. Det kommer att bli annorlunda med tiden, men inte just nu. Ännu finns det för mycket att bygga upp, för mycket att göra. Allt, som undergräver den kollektiva anspänningen, den kollektiva entusiasmen, är av ondo. Men glöm inte, att vi ha Stalinkonstitutionen — ur den kommer ett demokratiskt Sovjetryssland att uppstå. Den innebär allt som vårt folk strävar efter. Den skulle tillämpas i hela sin utsträckning nu, om inte kriget hade kommit emellan och om inte krigshotet hade hängt i luften under många år. Och när jag säger ett demokratiskt Sovjetryssland, då menar jag ett demokratiskt Sovjetryssland och inte en efterhärming av er parlamentariska borgerliga demokrati.” — ”Vilken ställning kommer partiet att intaga?” — ”Jo, det kommunistiska partiet är verktyget för en nationell politik, som skall förverkliga den

socialistiska demokratien, den sovjetdemokrati — det vill säga en demokrati utan privat kapitalism — som Stalin åsyftar. Det finns ej längre någon skiljemur mellan partiet och nationen; de två bli allt mer delar av samma sak. Och ni har själv sett hur under detta krig tack vare partiet disciplinen och moralen har hållits uppe hos vårt folk, som eljest gärna tar livet litet lättsinnigt.”

”Ja, jag håller fullkomligt med er. Men komintern?” — ”Tja”, svarade Miljutin en smula undvikande, ”man märker inte mycket av komintern i dessa dagar, eller hur? Har ni förresten sett sista numret av kominterns månadsskrift?” Jag svarade, att jag hade gjort det och inte hade kunnat låta bli att småskratta åt de entusiastiska lovord den ägnade den engelska regeringen och det engelska folket. ”Då ser ni själv”, sade Miljutin skrattande, ”att komintern inte är något att oroa sig över.” — ”Kanske inte för ögonblicket”, genmälte jag. ”Men ni måste väl medge, att det engelska kommunistpartiet följde en mycket egendomlig och anti-nationalistisk politik före den 22 juni.” Och jag nämnde några exempel. ”Det medger jag visst”, sade Miljutin. ”Men uppriktigt sagt tror jag inte att någon här i landet intresserar sig för vad det engelska kommunistiska partiet har för sig. Vi hör aldrig talas om det nuförtiden.”

”Menar ni, att det gör er detsamma, om förbudet på att utgiva *Daily Worker* upphävs eller ej?”

”Vad är *Daily Worker* för något?”

”Den kommunistiska tidningen.”

”Det visste jag verkligen inte. Men jag tror inte, att det bekymrar någon här. Min tro är, att världen kommer att förändras åtskilligt under krigets gång och att vi alla kommer att bli allt mer demokratiska — fastän det kommer att behövas några års återuppbyggnadsarbete efter all den skada, som tyskarna ha åstadkommit — och att hemma hos er också en ny slags demokrati kommer att utvecklas, som kommer att skilja sig mycket från den nuvarande kapitalistiska demokratin. Men jag tror inte att ni behöver låta det kommunistiska partiet eller komintern oroa er. Komintern kanske kommer att spela en viss roll i de ockuperade länderna — exempelvis i Frankrike — Men England behöver inte oroa sig. Vårt folk intresserar sig inte för en världsrevolution i den gamla bemärkelsen. Ni känner väl till den där historien — den är säkert tio år gammal eller ännu mer — om den unge mannen, som skröt över, att han hade fått ett arbete på livstid. Det bestod i att klättra upp på Kreml varje morgon för att se efter, om världsrevolutionen hade börjat.” Jag sade, att jag hade hört historien för många år sedan och framställde ännu en fråga. ”När den nya Stalindemokratin en gång är fullt genomförd — kommer då G. P. U:n att avskaffas?” — ”Det finns inte längre någon G. P. U.”, sade Miljutin. ”Nu existera bara N. K. D. V.¹” — ”Är det inte samma sak?” — ”Nej, visst inte. Allt har blivit förändrat sedan Jesjov och hans anhängare likviderades. Men polisen, den hemliga polisen, har varit alldeles nödvändig. Tror ni verkligen, att vi inte skulle ha haft en femte kolonn här i landet, om ej trotskisterna hade blivit likviderade? Jag vet inte, hur mycket ni känner till om det spanska inbördeskriget — vi filmfolk hyste ett glödande intresse för det — men glöm inte, att det värsta sabotaget och den största defaitist-propagandan gjordes av trotskisterna — de kallade sig P. O. U. M.”² — ”Ja”, svarade jag, ”det kommer jag mycket väl ihåg. Vi hade till och med en parlamentsledamot, som var pro-P. O. U. M. Han tillhörde I. L. P.³ och hette McGovern; jag träffade honom i Barcelona och han fördömde skarpt den 'Stalinistiska G. P. U:n',

¹ N. K. D. V.: Kommissariatet för inrikes angelägenheter.

² P. O. U. M.: Partido Obrero Union Marxista. [Felaktigt, ska vara *Partido Obrero de Unificación Marxista* – Red]

³ I. L. P.: Independent Labour Party.

som enligt vad han påstod, begick alla möjliga våldsdåd mot dem, som tillhörde P. O. U. M.”

Miljutin såg på klockan och sade, att han måste gå. Jag tog farväl av honom och hans hustru och vi kommo överens om att träffas igen. ”Om ni verkligen skall resa tillbaka till Leningrad i slutet på månaden — skulle det inte kunna ordnas så, att jag kunde följa med också?” framkastade jag hoppfullt. ”Kanske det låter sig göra”, svarade han, ”vi kunna ju tala om saken.”

Jag tyckte bra om Miljutin och ansåg inte blott att han hade en sund uppfattning, utan också att han på ett koncist sätt hade sammanfattat en hel del synpunkter och tendenser, som jag själv hade observerat i Moskva. Alice Moates' bjudning var mycket lyckad, åtminstone i mitt tycke.

Den 9 september.

X. verkade mera pessimistisk än jag någonsin förr hade sett honom. Han sade, att Leningrad befann sig i ett förtvivlat läge. Tyskarna skryta med, att de skola vara i Leningrad inom fjorton dagar. Jag tror inte, att det kommer att ske; men om det är sant att tyskarna ha tagit Schlüsselburg — något, som ryssarna förneka — är det lätt för dem att avskära tillförseln av elektricitet till Leningrad, som kommer från Volkhovs kraftstation, och vattentillförseln, som kommer från övre Neva. Det skulle också betyda, att tyskarna behärska Leningrad— Volgajärnvägen. X. sade, att situationen var ”mycket allvarlig” och att problemet att ersätta manskapsförlusterna i röda armén blev allt besvärligare; även frågan om krigsmateriel blev allt mer brännande; redan nu var Ryssland i stor utsträckning beroende av engelska och amerikanska sändningar; och det skulle — även med den bästa vilja i världen — inte bli lätt att få dem över till Ryssland.

Vidare sade han, att tyskarna lyckats upprätta två ”tills vidare tämligen oviktiga” brohuvuden på västra Dnjeprstranden; under en lång tid hade de misslyckats därmed; ryssarna hade bombat sönder deras pontonbryggor. Men under de senaste dagarna hade tyskarna satt in ett stort antal jaktplan, och dessa hade skjutit ned de ryska bombplanen eller drivit bort dem. Tyskarna försökte också komma fram till Harkov och Rostov.

Ryssarna tycks inte längre hysa någon större tilltro till ”hyggliga tyskar”. Ungefär för tio dagar sedan utfärdades en förordning — dock icke i dagspressen — enligt vilken alla tyska invånare i den tyska Volgarepubliken skola deporteras till Sibirien och Centralasien. Förordningen berör sexhundredusentus människor. Ryssarna taga inga risker när det gäller tyskarna, särskilt som det bor fullt med tyskar kring Saratov vid den mest betydande vattenvägen och järnvägslinjen som förbinder sydfronten med Ural. Ryssarna göra — antagligen med fog — gällande, att flera försök till sabotage på järnvägslinjerna ha förekommit i Volgarepubliken och att alla försiktighetsåtgärder måste vidtagas till förhindrandet av femtekolonnsverksamhet. Jag misstänker att deportationen av volgatyskarna kommer att bli en brutal historia, ungefär som deportationen av polackerna 1939 och åtgärderna mot kulakerna före denna tidpunkt. Men denna deportation är säkerligen mindre en avvikelse från principen ”jämlighet för nationaliteter och raser” än ett realistiskt första försök att lösa problemet beträffande en tysk minoritet — ett problem, vars kärna endast alltför tydligt kom till synes i Sudeterna och annorstädes. Tvivelsutan kommer det att träffa en massa oskyldiga människor hårt, men i alla fall... Några av de engelsmän, som bo här, tala understundom om volgatyskarna som ”de mest civiliserade människorna vid Volga.” Vad betyder det? Jo, att deras byar äro renare och de sanitära förhållandena bättre. Och av den orsaken ha de alltid sett ned på ryssarna, ha envist nekat att gifta sig med ryssar alltsedan de kommo hit under kejsarinnan Katarinas regering

och ha försmått att lära det ryska språket. De fortsätta att tala sin omöjliga tyska och anse sig vara civiliserade européer. Jag tror visst, att en del av dem äro fullständigt ofarliga, som till exempel vår lilla jungfru Bertha, en liten stackare, som antagligen är så ynkelig och mager därför att hon som barn upplevde hungersnöden i Volgaområdet. Kanske hon slipper undan deportationen, eftersom hennes far kämpade på de rödas sida under inbördeskriget. Men det betyder inte, att alla de volgatyskar, som äro i tjänst hos så många utländska familjer här i Moskva, äro ofarliga. Maurice berättade för mig om en av sina föregångare, som hade en volgatyska som hushållerska. En dag sade han upp henne. En halvtimme senare ringde en person från tyska ambassaden, som han kände, ”händelsevis” upp honom och frågade, om han visste någon, som ville ha en utomordentligt duktig volgatysk tjänarinna. Tyska ambassaden hade det inte lika lätt i Ryssland som annorstädes när det gällde att organisera den ryska minoriteten, och det har utan tvivel funnits kontakt mellan ambassaden och volgatyskarna. Gamla Katja, Maurices första hushållerska, som gav sig i väg i juli, föreföll mig skäligen misstänkt.

Jordan har skrivit en lång artikel om vad han kallar ”den största tvångsemigration i historien”; och *News Chronicle* har naturligtvis gjort stor affär av den. Jag håller det för mycket oklokt. Det kommer bara att giva de anti-röda vatten på deras kvarn och våra mera ömhjärtade liberaler komma att prata om den sovjetryska brutaliteten.

Man har sagt mig, att varje hushåll får taga med sig två ton tillhörigheter.

Den 10 september.

Vi hade två flyglarm i natt (jag hörde inte det andra) och några bomber fälldes över fabrikssamhällena i utkanterna av staden. På ett ställe anställdes betydande skador.

Krigssituationen är hotande både i söder och i Leningradsektorn, men som en motvikt göra ryssarna stor affär i pressen av sin offensiv på Smolenskfronten, där de efter fyra veckors hårda strider säga sig ha återtagit ett stort område och den lilla staden Jelnja. De säga att de under denna motoffensiv förintat åtta tyska divisioner. Det är den första betydande motoffensiven, och kanske det första landområde de ha återerövrat från tyskarna.

Jag tillbringade förmiddagen på en av de ryska artilleriskolorna i Krasnajadistriktet i Moskva, dit vår gamla vän, översten med pincenén, förde oss. De unga kadetterna gjorde ett utmärkt intryck på oss. Vi åhörde en lektion i ballistik och matematik; de ådagalade ett stort intresse och besvarade på ett intelligent sätt de frågor, som ställdes till dem. De beräknade vinklar och avstånd på ett litet slagfält, som var uppbyggt i en glasmonter, bakom vilken en stämma registrerade ”plus”, ”minus” och ”träff”. Många av kadetterna kommo tydligt från proletärfamiljer. Men det tycks inte betyda så mycket, om man har någon större intelligens att brås på eller ej, åtminstone om man får döma efter den skarpsinnighet, med vilken de löste sina svåra uppgifter. Vi gingo igenom de rena, spartanskt enkla sovsalarna, där smala järnsängar med tunna madrasser stodo i rader; vi sago på matsedeln; de fyra dagliga målen voro mycket förnuftigt sammansatta och antalet kalorier i varje maträtt var angiven på matsedeln: i genomsnitt 3 538 kalorier per dag för kadetterna och 3 200 för manskapet. Häri är icke brödet, som de få äta i obegränsade mängder, inbegripet. I biblioteket hängde en imponerande uppsättning grafiska framställningar i svart och rött, affischer och bilder ur den ryska arméns historia och kartor över viktiga drabbningar, såsom exempelvis slaget vid Borodino, Ismail, Perekop, o. s. v. Biblioteket hade också ett Lenin-hörn. Korridorerna voro prydda med porträtt av berömda ryska artilleriexperter från gångna tider. Dessutom funnas talrika porträtt av Stalin och Timosjenko.

Just som vi skulle begiva oss därifrån, spelade artilleriskolans musikkår ”God save the King” samt till amerikanarnas ära ”The Star-Spangled Banner” och vidare ”Internationalen” och slutligen som extranummer en vals av Tjajkovskij.

Det påstås att tyskarna, för att göra ett slut på oppositionen och det passiva motståndet i de erövrade områdena, begagna sig av de underligaste tricks. De sätta förfalskade upplagor av *Pravda* i omlopp, som innehålla fullständigt defaitistiska artiklar; de uppmana också befolkningen att behålla porträtten av vissa sovjetryssar i ledareställning, som ha bildat en pro-tysk regering i Moskva, men att förstöra andra porträtt, i främsta rummet Stalins. De åtaga sig också att förmedla brev och paket till Kiev, Moskva och Leningrad, vilka städer enligt vad de försöka inbilla befolkningen, redan befinna sig i tyskarnas händer.

Söndagen den 15 september.

I dag gav Lozovskij en stor lunch på Restaurang Moskva för den utländska pressens representanter. Den ägde rum i en matsal med väggmålningar med motiv från Kaukasus och Krim. På bordet stodo massor av flaskor, och smöret var upplagt i form av hästar. Jag satt högst uppe vid bordet mellan Palgunov och direktören för Tass. Båda fyllde ideligen på vodka i glasen — särskilt i mitt — och resultatet blev att när jag mot slutet av måltiden reste mig för att utbringa en skål, trasslade jag in mig hopplöst. Tankegången var nog riktig, men jag uttryckte mig fullständigt felaktigt. Efter att ha sagt de vanliga fraserna om de tre Hitler-fientliga stormakternas solidaritet, tillade jag, att Sovjetunionen kämpade hjältemodigt och led stora förluster, att Storbritannien, som redan hade haft krig i två år, utträttade storverk, särskilt på havet och i luften, och att Roosevelt visserligen var en stor man, men att våra amerikanska vänner borde nedlägga litet mera energi på sin del av arbetet. Jag sade, att tanks för Rysslands räkning vore något mycket viktigare än tillverkningen av bilar för nöjesturer. Jag pratade alldeles uppåt vägarna. Både Alice Moates och Sulzberger voro mycket förargade, och ryssarna verkade — eller försökte åtminstone verka

pinsamt berörda. Hatanaka, japanen, drog in luften med ett väsande ljud och fnittrade och sade, att han hade funnit mitt yttrande om bilar för nöjesturer ”mycket pinsamt”. Jag tror att Cassidy var den enda bland amerikanerna, som uppfattade mina ord i den rätta andan; han har varit bosatt i Moskva så pass länge, att han inte fäster alltför mycket vikt vid tal, som hållas vid ryska banketter, där vodkan flödar.

Lucien och jag lyckades få tag i rätt spårvagn för att komma hem; men vi voro mycket tankspridda och glömde att betala avgiften på tio kopek. Just som vi skulle stiga av, kom en kontrollör och bad att få se på våra biljetter. Jag svarade, att vi inga hade, varpå han sade, att jag måste böta tre rubel. Jag lämnade ödmjukt fram den begärda summan. Under tiden försökte Lucien försvinna i folkmassan på trottoaren, men kontrollören fick syn på honom och jag fick betala ytterligare tre rubel för Lucien. Jag fick två gröna kvitton. ”Dumbom!” sade Lucien, när jag hann ikapp honom, ”känner du inte till landets seder? Man försöker smita — —”

Det ser mycket betänkligt ut i trakten av Kiev.

Jag har nyss sett en rundskrivelse, undertecknad av en tysk general, vari han beklagar det omdömeslösa sätt, varpå civilbefolkningen behandlas i erövrade ryska städer och byar. Han understryker nödvändigheten för tyskarna att hålla det ryska jordbruket i gång i möjligaste utsträckning och säger, att de tyska soldaterna böra försöka komma på vänskaplig fot med den ryska lantbefolkningen och att de skola avhålla sig från att utsuga byar och kollektivlantgårdar. Men de ryska bönderna låta inte lura sig av tyskarnas vänliga miner, och de tyska försöken att sätta i gång med en tysk-vänlig propaganda ha misslyckats i Ukraina. En gång

såg jag i *Pravda* en hänsyftning på ”kulaker och Petljuroviter”,¹ som tyskarna använde som agenter. Men det finns nog inte många av det slaget.

Det påstås, att hundratals, ja, tusentals friskaremän fortfarande äro i verksamhet i Litauen. Eftersom de fascistiska elementen i deras eget land hjälpa tyskarna, måste deras uppgift vara oändligt mycket svårare än de ryska friskarornas. Det sägs, att flera tåg i Litauen ha sprängts i luften.

Petljuroviter; anhängare till Petljura, en ukrainsk revolutionär, vilken 1918 i hemlighet samarbetade med tyskarna i Ukraina. Hans anhängare voro kända för sina judepogromer. Petljura mördades av en jude i Paris år 1928.

¹ Petljuroviter; anhängare till Petljura, en ukrainsk revolutionär, vilken 1918 i hemlighet samarbetade med tyskarna i Ukraina. Hans anhängare voro kända för sina judepogromer. Petljura mördades av en jude i Paris år 1928.

Fjärde delen

Män och kvinnor vid fronten

16-25 september.

Äntligen, äntligen ... I söndags åtta dagar sedan sammankallade Palgunov en presskonferens — bara åtta eller nio hade inbjudits. ”I morgon får ni resa till fronten”, sade han. ”Ni måste ta med er rikligt med varma kläder och höga vattentäta stövlar och om möjligt galoscher — men minsta möjliga bagage. Bilarna är mycket små; det går inte att kuska omkring på våra landsvägar i lyxvagnar, som ni förstår. Men glöm inte de varma kläderna; i morgon natt får ni ligga på ett hotell någorlunda bekvämt, men sedan kan det hända att ni får tillbringa en och annan natt i bilarna ... Och avfärd härifrån 7.45 på morgonen — på slaget 7.45. Tala inte om saken dessförinnan; vi kan inte ta med alla som råkar inneha ett legitimationskort.”

Jag gav mig iväg till det stora varuhuset Mostorg vid Petrovka (ägdes det inte en gång i tiden av två skottar Muir och Merrilees?) för att söka uppbringa ett par galoscher. ”Beklagar, vi har bara damgaloscher.” Jag gick på försök till en annan butik — vid Gorkijgatan. ”Beklagar, bara barngaloscher kvar.” Det var ingenting att göra åt saken; jag beslöt ta med ett extra par skodon. Och min hundskinnspäls — den skulle bli bra till sovsäck. Och den gamla stål hjälmen — inte för att den hade nämnvärd utsikt att komma till användning, men den är det enda militära plagg som vi stackars civila äga. Gasmasken skulle jag i alla fall slippa att släpa med mig.

Kl. 7.30 var naturligtvis mycket för tidigt att störa Mischa; han tycker inte om att börja dagen före kl. 11. Med sportpälsen över armen, stål hjälm och en skrivmaskin i fodral i stället för resväska tog jag spårvagnen till Stretenka och gick därifrån till Narkomindel. Det var en kylig grå morgon med en aning höst i luften. Utanför Narkomindel stod fyra eller fem små fyrsitsiga bilar, närmast liknande Austin Baby, den ena målad i khakifärg och samtliga av rysk tillverkning. Det är anmärkningsvärt att ryssarna under de senaste tio åren byggt upp en betydande bilindustri — nästan bokstavligen av intet. Särskilt de tusentals lastbilarna verka imponerande.

Omkring kl. 7.55 voro alla samlade, den skäggige gamle Cholerton och Philip Jordan i sin gamla krigskorrespondentuniform, Vernon Bartlett och Wally Carroll, prydlig och godmodig som alltid, samt Charlotte Haldane med baskern på ena örat, lille Cassidy och Sulzberger, alla sportklädda, och Steele från *Chicago Daily News* och herrskapet Caldwell-Bourke-White med kameror och allt. Och så var det ryssarna — den sympatiska översten med pincené på näsan — senare fick jag veta att han heter Baltin — samt en lång mörk ståtlig politisk kommissarie i trettioårsåldern men med den höga rangen av brigadkommissarie, vilket tydligen motsvarar generallöjtnant. Han såg rätt stram och bister ut. Och så till sist censorn Anurov.

Som var att vänta slog vi in på stora Mozjaiskvägen. Tidningarna hade talat mycket om den ryska motoffensiven sydöst om Smolensk; striden hade pågått en månad. Ryssarna hade pressat tillbaka tyskarna tio till femton kilometer utefter en front av hundra kilometer eller mera och hade krossat åtta tyska divisioner. Många byar och åtminstone en tämligen betydande stad, Jelnja, hade återtagits. ”Är det till Jelnja vi är på väg?” frågade jag chauffören. ”Ja”, svarade han, ”men inte raka vägen, och jag tror vi ska tillbringa första natten i Vjazma.” Vjazma kände jag från barndomen som ett ställe där de bakade pepparkakor — med sockerglasyr på. — *Viasemnskie pryjaniki* ... De såldes på *Verba* — den bekanta palmsöndagsmarknaden, som var alla skolbarns förtjusning ... Men i juli hade Vjazma börjat

figurera i pressen. Tyskarna påstodo sig ha nått fram dit; åtminstone hade ett av deras stridsvagnsförband nått fram till eller mycket nära staden. Det var under den veckan folk började känna sig illa till mods i Moskva, fastän ryssarna aldrig talade om Vjazma.

Vi foro med full fart utåt Mozjaiskvägen, en underbar väg, bred och jämn som en biljardskiva. Bilen skakade inte det minsta, utan jag kunde hela tiden sitta och göra mina anteckningar utan att pennan hoppade en enda gång. Och jag tänkte att denna väg skulle vara alldeles för bra, om tyskarna åter komme nära Vjazma ... Luften klarnade, mellan stora vita cumulusmoln vidgade sig klara blåa strimmor. Och på båda sidor om vägen sträckte sig det vida ryska landskapet, mestadels med en skog några kilometer på sidan eller framför oss. Nära Moskva hade vi farit förbi ett antal sommarvillor och därefter flera byar. Men detta var ej någon rik eller tätt befolkad del av landet; stundom sago vi på flera kilometer inga tecken till bebyggelse utom några gråa halmtäckta hyddor ett stycke från vägen. Eller också gick färden genom en skog — och ej långt från Moskva var det en som måste ha sträckt sig över femton till tjugufem kilometer — ett utmärkt hinder, föreställer jag mig.

Trafiken på landsvägen var ganska livlig. Armélastbilar i stort antal gingo i båda riktningarna, och vi mötte även några bondkärror, dragna av hästar med gammaldags seldon, som kördes av skäggiga bondgubbar. De voro på väg till Moskva med trädgårdsprodukter. Då och då foto vi om en tank på väg mot fronten, eller några traktorer på väg till Moskva. Höllo dessa på att evakueras från ”den brända jordens” områden?

Vi hade en ung arméchaufför med vackra drag, oklanderliga vita tänder och kraftig skäggstubb — den påminde mig om stackars gamle Oleander, arméchauffören som körde mig och Richard Mowrer från Barcelona till Madrid under vintern 1937 och jämt talade om sin familj som var kvar i Sevilla. Oleander — som Richard av någon oförklarlig anledning kallade honom — rakade sig också sällan. Vad hade det manne blivit av honom? ... Andrej Pavlovitj var också orakad ... Fastän han såg så ung ut visade det sig att han var trettiofem år. Sedan den 22 juni, då kriget bröt ut, hade han kört armébilar och ”hade sett en hel del”, som han sade. Men han hade tio års erfarenhet i yrket och talade sakkunnigt och entusiastiskt om bilar. Sovjet har väckt ryssarnas intresse för maskiner och motorer ... I jämförelse med Andrej Pavlovitj var den stackars Oleander en dålig chaufför, en eländig klåpare. Det var en väldig skillnad mellan Spanien och Ryssland. Andrej Pavlovitj talade med stor svada om sin hustru och sina två små gossar, vilka han i början av kriget hade skickat ut på landet — till ett kollektiv nära Ryazan. Låter man en ryss tala om barn så slutar han aldrig. Jag vet nu allt om den åttaårige Vanja och om Petja, som är tre och ett halvt år — det var med oändlig ömhet som fadern sade: ”Ett lustigt litet pyre.” Vad dessa människor måtte avsky Hitler ...

Andrej Pavlovitj hade nyligen varit i Leningrad. ”Vilken vacker stad”, sade han. ”Har ni varit där?” Jag sade att jag hade varit där för många år sedan. ”Vilken praktfull, majestätisk syn är inte floden. Jag lämnade staden för jämnt en vecka sedan; livet gick då sin gilla gång alldeles som i Moskva.” — ”Var det inga bombanfall?” — ”En eller två små räder; inte mycket att tala om.” Så talade han om Sommarträdgården, och jag frågade om de träd som under revolutionens tidigare år planterades på det stora paradfältet Marsovo Pole nu voro riktigt stora. Och så talade han om butikerna vid Nevskij Prospekt och om de stora biograferna ... ”Nej, de kommer aldrig att uppge Leningrad”, sade han med övertygelse.

Vi foro om ett antal stora höbilar, förda av mongoliska soldater.

”Vad är det för några?” frågade jag.

”Asiater, mongoler”, sade han. ”Tyskarna inbillar sig att de bara har ryssarna att slåss mot,

men de har fått nästan hela Asien emot sig också. Riktigt bra gossar, de här asiaterna, mycket lojala och underbara i striden. Jag såg dem i Smolenskslaget förra månaden.” Han hade inte själv varit med direkt i strid men hade lotsat fram några ”kommendörer” under granateld 'på ganska besvärliga vägar.” I ryskan har ordet officer avskaffats och i stället användes oberoende av rangen ordet *comandir*.

Vägen följde Moskvaflodens lopp ungefär åtta kilometer söderut. Staden Mozjaisk låg på sidan om stora landsvägen och vi sågo den ej. Landet däromkring var öppet men med höjder här och där. Uppe på en kulle sågo vi en bykyrka omgiven av några hus, och Andrej

Pavlovitj sade att det var Borodino. Jag vet ej om det verkligen var så, men kyrkan skådade ut över en stor slätt, som mycket väl kunde ha varit platsen för det ryktbara slaget. Därpå foro vi genom ännu en skog. Två bondkvinnor i kulörta huvuddukar sutto vid väggkanten, sorterade svamp och lade den i en ofantlig korg. Många kråkor flögo över vägen, och över fälten utförde hela moln av starar sina häpnadsväckande flygövningar innan de skulle bege sig bort över vintern.

Efter sex timmars nästan oavbruten färd kommo vi till Vjazma. Efter de första hundra kilometerna var vägen ej längre så god, och farten minskades.

Livet i Vjazma tycktes gå sin gilla gång, men man såg många soldater på gatorna och i några hus hade fönsterrutorna krossats. En bombning av denna stad syntes mig så meningslös. En så oförarglig liten stad med några få förvaltningsbyggnader kring torget, ett par övergivna kyrkor, en staty av Lenin och i övrigt en mängd stillsamma småstadsgator med trähus och framför dem trädgårdar inom grova trästaket. I trädgårdarna växte stora solrosor och dalior, och vid grindarna stodo gummor i sina huvuddukar och pratade. Orten kan ej ha förändrat sig mycket sedan Gogols dagar. Våra fem bilar ådrogo sig inte någon större uppmärksamhet då de stannade framför ”hotellet”. Detta påminde också mycket om Gogols tid, utom att det nu var ett slags härbärge för armén eller regeringen och sköttes av en ung man i french — den halvt civila, halvt militära blus som Stalin själv bär — samt några unga kvinnor. Men rummen voro i hög grad i Gogoltidens stil, utom att det ej fanns några vägglöss. Möblerna voro primitiva, och speglarna tilläto sig att skämta även med det bästa ansikte. När man kastade blicken nedåt den mörka korridoren, kunde man väl tänka sig att den odödlige Pavel Ivanovitj Chichikov dök fram ur ett av rummen eller att spelarna grälade i rummet bredvid ... Även med hygien var det som det kunde, och man tvättade sig under en kran i ändan av korridoren.

Vi intogo en hastig måltid i bottenvåningen, där några arméofficerare slöto sig till oss; för anglosaxarna utom för Chol och mig blev det långtrådigt eftersom ingen av värdarna talade annat än ryska. Jag hade nu lärt mig skilja mellan de olika gradbeteckningarna och mellan de rektangulära och de runda märkena, officerarnas och de politiska kommissariernas, och det var mig till stor hjälp.

Bredvid mig satt en ung kapten med kortsnaggat hår, vilken några veckor hade varit förlagd i Vjazma. Han förklarade att tyskarna aldrig hade kommit ens i närheten av staden, men att den bombarderats några gånger. De hade vanligen siktat på järnvägsstationen men emellertid alltid förfelat målet; han ansåg att de tyska flygarna voro mycket kläna i konsten att sikta. Nu hade det inte på nära en månad varit någon flygräd mot Vjazma ... I det hela och i varje fall på denna del av fronten voro ryssarna avgjort överlägsna i luften, och vägarna hemsöktes ej längre av fientliga flygplan som med bomber och maskingevärseld förföljde trupper och fordon. I början av kriget hade detta varit till infernaliskt besvär, men så farligt var det i alla fall inte som en del folk inbillade sig. Nio eller tio gånger hade han varit ute för kulspruteeld

på vägarna och hade aldrig fått så mycket som en skråma.

”Men ni måste ha sett andra dödas?”

”Ja”, svarade han, ”men förvånansvärt få, så ihärdigt som de anföllo vägarna.” Han erkände emellertid att det var en högst obehaglig erfarenhet.

Jag berättade för honom olika kulsprutehistorier från Spanien.

”Det är synd om Spanien”, sade han. ”Inom röda armén var vi livligt intresserade av spanska kriget. En av mina kamrater for dit som instruktör. Det är beklagligt att brittiska regeringen till den grad lämnade oss i sticket.”

”Ja, och fransmännen”, sade jag.

”Åh, vad kunde man vänta sig från ett land som Frankrike? Alltigenom ruttet. Så många femte-kolonnare att man ibland undrade om det egentligen fanns några andra?”

Jag sökte övertyga honom om att det hade funnits andra kolonner i Frankrike än den femte ...

Jag begav mig ut och strövade genom Vjazmas gator. Framför trähuset mitt emot vårt ”hotell” hade en liten folkhop samlats, tydligen nyfiken på de fem bilarna och på dem som kommit i dessa. Jag minns särskilt en ung pojke, två gummor och en äldre man. Alla hörde de med intresse att de besökande voro engelsmän och amerikanare, och de frågade i oändlighet om England. Den äldre mannen, som var snickare, sade att han hade varit med i förra kriget, och engelsmännen voro redan då bundsförvanter, och ”mot två så stora makter som England och vårt Sovjetryssland hade tyskarna inga utsikter att segra”. De hade försökt nå fram till Vjazma men gjorde nog inte om försöket. Nu hade det varit mycket lugnt nära en månad. ”Ja, i morgon har det varat i tre veckor”, sade den ena gumman. Den unge pojken, som var femton år, hörde i hög grad den nya generationen till. Han utlät sig i undervisande ton: ”Det finns ingen femte kolonn i Sovjetunionen. Det är femte kolonnen som störtat alla de land som tyskarna har anfallit. Och det var lika så gott att vi och engelsmännen tågade in i Iran, för om vi inte hade gjort det så skulle den femte kolonnen i landet ha sålt det till tyskarna.”

”Ni är bra hemma i dagspolitiken”, sade jag. ”Var snappar ni upp allt det där?” — ”Åh”, inföll en äldre kvinna som visade sig vara ynglingens mor, ”han har lärt sig alltihop i skolan.” — ”Och vi håller också diskussioner i vår klubb”, tillade ynglingen stolt. Den andra kvinnan, som var gulblek och avtärd och bar en svart stickad schal om huvudet, sade i gråtmild ton: ”Oh, detta krig, detta krig, dessa fördömda tyskar; jag skulle kunna riva ut ögonen på varenda en!” Och hon började gråta. ”Trehundra människor dödade vid senaste räden mot Vjazma. Herre Gud ...” — ”Åh, sluta upp med det där”, sade den andra kvinnan. ”Och var är din gud när allt kommer omkring?” — ”Gud är där uppe”, sade den gråtmilda gamla, ”och han blickar ner på oss.” — ”Det är lång väg dit upp i varje fall”, sade ynglingen och skrattade. ”Och för resten”, tillade han, ”är det inte sant att trehundra blev dödade. Det var femtiotvå, alla begravda i den gemensamma graven. Alla vet att det var femtiotvå.” — ”Nej, det var trehundra”, vidhöll gumman. ”Trehundra! Om bara Gud ville hjälpa oss mot de där odjuren ...”

Återigen skrattade ynglingen och tröstade henne med att den röda armén skulle ta bättre vård om henne än någon gud någonsin skulle göra.

På kvällen åkte några av oss till en flygplats ett par kilometer utanför Vjazma. På vägen ditut kastade vi en blick på den viktiga järnvägsstation som tyskarna så ofta men förgäves — bortsett från någon mindre skadegörelse — hade sökt bomba, och där trafiken fortgick normalt.

Men på fälten nära stationen funnos talrika bombkratrar, och bomberna hade trängt djupt ned i den lösa jorden. Bilarna skakade fram över gyttjiga byvägar och genom väldiga vattenpölar. Det mörknade när vi kommo fram; solen gick ned i purpur i väster — åt Smolensk till — och himlen visade ett sällsamt mönster i guld och grönt. Vi vandrade tvärs över ett sankt område utefter en damm och förbi två eländiga kojor, som lågo försänkta i mörker. Det blev kyligare och en tunn dimma lade sig över fälten; i fjärran skällde böndernas gårdvarar och luften var fylld med lukten av fuktig jord.

Till slut nådde vi flygplatsen. Redan på avstånd kunde vi urskilja flera jaktplan; plötsligt hörde vi motordån, och trots att mörkret föll på svepte ett ryskt stridsplan ned och landade elegant på flygplatsen. En skara flygare rusade fram, och snart hade vi sällat oss till dem. Här hade vi alltså ”Stalinfalkarna”, *Stalinski sokoly*. Hur ofta hade jag inte sett dem på filmer! Vilka goda, vackra, kraftiga ansikten de alla hade. Vi presenterades för en överste i prydlig ljusblå guldgalonerad mössa och för några av de andra. Det plan som nyss landat var ett jaktplan men inrättat till att även fälla bomber. Den unge föraren, som nu hade klivit ur planet, undersökte ivrigt ena vingen, som på mitten hade genomborrats av en granat. Han hade släppt ned bomber på en tysk flygplats nära Smolensk, och luftvärnet hade kraftigt beskjutit honom. Han hade lyckats sätta eld på en hangar och föreföll att vara mycket belåten med sin räd. Han var omkring tjugu år men hade hunnit med en hel del flygning. ”Hur många tyskar har ni skjutit ner?” frågade en av vårt sällskap tanklöst nog. — ”Jag har inte skjutit ner någon alls”, svarade ynglingen och såg besvärad ut. Jag frågade hur mycket han flög dagligen. ”Häriifrån till de tyska linjerna — det kan bli fem, sex, sju räder om dagen; det tar bara omkring en timme dit och tillbaka.” Han yttrade sig alldeles okonstlat utan att på något sätt antyda att han satte livet på spel ”fem eller sex eller sju gånger om dagen”. Vi frågade om han blev svårt omskakad när den där granaten träffade vingen. ”Det kändes rätt obehagligt ett ögonblick”, sade han, ”men jag såg genast att det inte var någon fara.” Det var egendomligt att vara här mitt ibland dessa unga män, som vi hade hört så mycket om i Moskva men aldrig hade sett i deras rätta omgivning. ”Ni bombar således ofta Smolensk?” framkastade någon. ”Nej, vi bombar aldrig Smolensk”, svarade en liten undersätsig krabat. ”Vi bombar flygfälten nära Smolensk, men Smolensk är ryskt, och vi vill ha det tillbaka.” En annan blond flygare med barnsliga drag frågade jag, hur han tyckte om detta farliga liv.

”Jag älskar det”, svarade han med övertygelse. ”Det må vara farligt, men varje ögonblick är spännande, det bästa liv som kan tänkas; det är värt risken.” Alla ville höra om brittiska luftvapnet, och vi berättade att en avdelning av R. A. F. hade landat i norra Ryssland. Men nyheten mottogs med tvivel. Nu kastade sig en polemiskt anlagd ung man in i diskussionen. Han menade att britten sannerligen inte gjorde tillräckligt mycket. ”Vad förslår en flottilj i alla fall?” frågade han. ”Trettio, fyrtio plan!” Jag svarade att jag var säker på att flera skulle komma. Vi talade om både ett och annat, och så sade den polemiske: ”Nå, förklara nu detta för mig — hur kom det sig att fastän en allians mellan oss är av sådan vikt, ni inte ville ingå allians med oss *förrän tyskarna ryckte in i Polen?*” — ”Varför tog inte ni initiativet till allians med oss?” svarade jag. — ”Åh, det är mycket enkelt”, sade han. ”Ert folk ville inte veta av det.” Jag påminde om den engelsk-franska militärdelegationen som skickades till Ryssland i augusti 1939, men jag lyckades ej övertyga honom. ”Bluff — de menade inte allvar”, blev hans svar. Ett ögonblick tyckte jag mig se Bonnets grodögon titta fram ur sumpmarken; belysningen var mycket konstig och man kunde lätt nog inbilla sig något sådant. ”Nej”, sade jag, ”*uppriktigt talat*, varför ingick ni inte allians med oss?” — ”Asch, nog nu om den saken”, svarade han, och vi skrattade båda två.

Den pincenéprydda översten frågade om vi ville se närmare på en av de senaste uppfinningarna, vilken det ryska flyget hade använt med anmärkningsvärd framgång. En av våra flygexperter i Moskva hade faktiskt talat om för mig att det enligt hans åsikt var den mest framgångsrika av alla de uppfinningar som detta krig hade frambragt — ett slags granat som de ryska flygarna med bästa resultat använde inte blott mot fientliga flygmaskiner utan även mot stridsvagnar; dess mekanism var utomordentligt sinnrik. Med dessa ” tanksprängare ” kunde man räkna med en betydligt större träffsäkerhet än med en bomb. Men jag kan inte gå in på detaljer . . .

Vi togo farväl av Stalins falkar och försäkrade dem att Storbritannien och Amerika gjorde och skulle göra sitt allra yttersta . . . Hur många av dessa präktiga gossar komma väl att finnas i livet efter krigets slut för att berätta hur det egentligen var? Det hade blivit alldeles mörkt, det var kallt och fuktigt, men långt borta i väster dröjde ännu en svag strimma ljus. En hund skällde på någon avlägsen bondgård. Tillbaka till Vjazma gick nu färden under tystnad, avbruten endast av en och annan svordom över groparna på vägen. Vi höllo ett stadigt grepp i sidstropparna.

Vid supén på det lilla hotellet hade vi marskalk Timosjenkos stabschef, general Sokolovskij, till gäst. Det ryska högkvarteret visade tydligen den utländska pressen en stor ära. Generalen var ej någon propagandans man, men redan hans yttre var en utmärkt propaganda. Han var ung — knappt fyrtioårig — såg bra ut och hade ett intagande leende och sätt, något som kanske hängde ihop med hans polska härstamning. Hans händer voro fina och känsliga som en kvinnas. Så såg stabschefen ut i den enda armé i världen, som allt sedan krigets början hade inte blott hejdat utan drivit tillbaka tyskarna och återtagit mark från dem . . .

Han talade med lugn och jämn röst och skildrade vad ryska hären hade utträttat på det centrala avsnittet. Flera tyska arméer hade krossats under sistförflutna månad, enbart under första dagarna av september hade de förlorat tjugotusen man, och nittonhundrafemtio tyska plan hade under några veckor skjutits ned på detta avsnitt. ”Det tyska blixtkriget”, sade han, ”har blivit ett blixtkrig till förgörande av tyska män och tysk materiel.” Utötningskriget mot den tyska krigsmaskinen var i full gång ... Ryssarna stodo nu trettio kilometer från Smolensk; och att tyskarna måste uppge försöket att nå fram till Moskva berodde bland annat på, att de ej hade ryggen fri med en fientlig befolkning bakom sig utan oroades av friskaror, som utan uppehåll bröto deras etapplinjer. På sidorna om de stora tyska tillförselvägarna lade friskarorna oavbrutet beslag på livsmedelskonvojer. För att hejda den ryska motoffensiven på detta avsnitt hade tyskarna nödgats kasta fram förstärkningar från Brjansk och kanske ända från Leningradavsnittet. De grävde ner sig utefter hela fronten, och det rådde intet tvivel om, att det ryska artilleriet var betydligt överlägset deras och hade största förtjänsten av de förluster som tillfogats fienden. Den tyska kanonelden var däremot i hög grad planlös och illa inriktad.

Därpå talade generalen om utsikterna för den kommande vintern. ”Alla våra trupper”, sade han, ”äro utrustade med pälsar och andra ändamålsenliga kläder, och de kan uthärda ända till femtio graders köld; det står tyskarna inte ut med. Det finns ett historiskt exempel härpå — jag menar inte i 81 z utan ett annat av mycket senare datum. År 1919 försökte japanerna besätta delar av Sibirien, men de måste dra sig tillbaka för att de inte uthärdade vintern. Och vår vinter här är inte så mycket mildare än den sibiriska; vi har ända ner till trettiofem grader Celsius här ...”

Jag frågade Sokolovskij om ryssarna ledo brist på något slag av krigsmateriel. Han svarade, att ”han inte kunde påstå att de för ögonblicket gjorde det”; antalet flygplan på detta avsnitt

hade fördubblats på en månad, och det rådde ej omedelbar brist på någonting, möjligen med undantag av stridsvagnar. ”Men ju mera materiel ni kan skicka”, tillade han, ”desto förr kommer segern.”

Efter något övervägande sade generalen att han blott kunde yttra sig om det centrala avsnittet men ej om Budjonnyjs arméer i söder eller om Vorosjilovs i norr, men enligt de uppgifter som stodo honom till buds hade de situationen väl i sin hand. Jag frågade huruvida det — med hänsyn till vad han sagt — nu ej kunde bli tal om en ny tysk offensiv på det centrala avsnittet.

”Jo, naturligtvis”, svarade han, ”de kan alltid göra ett sista förtvivlat försök eller rent av flera 'sista förtvivlade' försök. Men”, tillade han mycket bestämt, ”jag tror inte att de någonsin kommer fram till Moskva ...” Och så tillfogade han en intressant reflexion — vilken olyckligtvis kan tillämpas på tyskarna på andra håll. ”På detta avsnitt”, sade han, ”voro ryssarna överlägsna både i fråga om tanks, artilleri, flygplan och till och med stridsvagnar, och fastän det var de som avancerade hade de blott hälften så stora förluster som tyskarna. Det var således ej givet att en avancerande här skulle lida större manspillan än en som drar sig tillbaka ...”

Det hördes en skräll... ”De här beskäftiga slaverna, varför ska de knacka på dörren på det sättet?” Någon såg på sitt självlysande ur. ”Och ändå kommer de för sent; vi sade till dem att knacka på kl. 7 och nu är hon 7.30.” Vernon Bartlett var uppbragt. Åter ett surr och en skräll — mycket våldsammare denna gången. ”För tusan, det är en lufräd”, sade omsider en av oss. Vi befunno oss en trappa upp i det lilla hotellet — Bartlett, Jordan och jag. ”Vore det inte skäl att krypa under sängarna?” sade Vernon. Det var kolmörkt i rummet och golvet var fuktigt och kallt. ”Aj för katten, var är mina strumpor?” sade jag. ”Bäst att hålla oss borta från fönstret”, anmärkte Jordan. Det var ett litet rum, och fönstret i ena ändan var lika svart som dörren i den andra. ”Var är det satans fönstret? Jag söker efter mina strumpor.” Ännu ett surr och ett brak; den här bomben landade utanför vårt fönster och rutorna sprungo i bitar med ett klirrande. ”Utmärkt!” Nu visste jag åtminstone var fönstret fanns och var i stånd att hitta strumporna. ”Är du välbehållen, Philip?” Han låg kvar i sängen nära intill fönstret med filten uppdragen över näsan. ”Ja, tackar som frågar. Skärvorna strök förbi mig.” Vernon satt på sängkanten i sina pyjamas med stål hjälmen på huvudet. ”Mycket obehagligt”, anmärkte jag. ”Ja, särdeles”, instämde Vernon. ”Och alldeles utanför Narkomindelns program för vår resa till fronten”, påpekade Philip.

Anfallet tycktes vara över nu; de ryska jaktplanen måste ha jagat bort tyskarna. Utanför fönstret yrde ett moln av damm; tvärs genom detta kunde jag svagt urskilja konturerna av ett träd.

Man känner sig upprymd när man har sluppit undan helskinnad från ett bombanfall; och vi voro alla mycket muntra och talträngda kring vattenkranen i ändan av korridoren och kring frukostbordet på nedre botten ... En bomb hade träffat ett hus trettio meter längre bort och flera personer hade dödats. Fru Haldane hade rusat dit för att se på liken och fru Bourke-White för att fotografera dem ... Båda kommo för sent till frukosten; två flickor och en gumma hade dödats av explosionen tätt utanför huset, och en äldre man, som blivit sårad, bars bort på en bår. De två flickornas mor snyftade över liken, en folkhop hade samlats kring huset och många gräto ...

Vi lämnade Vjazma i en tämligen tryckt stämning. När vi foro över stora torget kom ett nytt luftlarm — förut på morgonen hade det däremot uteblivit — och denna gång följdes det ej av någon räd. Vår överste yrkade emellertid på att vi skulle stiga ur bilarna, och vi visades in i ett

väl anordnat skyddsrum, en med bänkar försedd tunnel under en kulle, på vars krön en kyrka var belägen. Människorna därinne sago ej vidare uppskakade ut; av dem fingo vi höra att omkring ett dussin bomber hade fällts i olika delar av Vjazma, och någon uppgav att trettio personer hade dödats — men det var tydligen efter hörsägen ... Vår politiske kommissarie sade att verksamheten i luften i dag var livlig.

I tre timmar färdades vi på vägen till Smolensk; landet var för det mesta öppet med några få skogsbitar här och där. I en skog nära Vjazma stannade vi för att camouflera bilarna med grenar. Redan vid avfärden hade översten tillsagt förarna att köra med några hundra meters avstånd mellan bilarna, men det visade sig svårt att utföra. När vi som bäst höllo på att täcka bilarna med grenar hördes motorbuller från en flygmaskin, och två explosioner följde; två kaskader av jord och träsplitter stego upp i luften ej långt ifrån vägen. Högt uppe flög knappast synligt ett tyskt bombplan västerut och försvann bakom ett moln. Himlen var betäckt av moln så när som på några blåa gluggar — den sämsta möjliga dag för överraskande anfall — det vill säga den sämsta ur vår synpunkt sett. Men ingenting vidare hände den dagen. Många kilometer väster om Vjazma korsade vi en liten flod som visade sig vara Dnjepr, och därpå foro vi in genom en bred valvbåge av trä, prydd med röda flaggor, Stalins och Timosjenkos porträtt och inskrifter som inpräntade hos de röda soldaterna, att de måste ”göra sin plikt till det yttersta”, ”Segern skall bli vår” och ”Fascistreptilen måste krossas”. Det kändes egendomligt att komma in i krigszonen genom en valvbåge, precis som om vi hade varit på väg till en väldig fotbollsplan, där två världars lag tävlade ... (I som här inträden ...). Nej, så var det ej alls. Och de soldater som styrde in genom valvbågen sågo ingalunda ut som om de hade ”låtitt allt hopp fara”. De sågo tvärtom ut som män vilka hoppades att valvbågen skulle flyttas allt längre västerut — i sinom tid ...

Utefter hela denna väg mellan Vjazma och Smolensk sågo vi trupper i stora mängder; det fanns få naturliga hinder på vägen men däremot gott om tanksfällor och andra försvarsverk samt talrika batterier, särskilt i skogsbrynet.

Sedan vi åkt in genom bågvalvet med bilderna, flaggorna och slagorden svängde vi snart av från stora vägen och skakade fram på en byväg. De djupa hjulspåren över ett åkerfält voro stundom den enda antydning om var vägen gick fram. Vi närmade oss fronten. Vi kunde höra kanondunder, först avlägset och sedan allt tydligare. Men till och med här, där kanonerna larmade tätt inpå med smällar som kommo en att spritta till, tycktes livet gå sin gilla gång. Vi foro mellan linåkrar och magra rågfält med blåklint i tusental. Några kor och hästar betade invid vägen. Och i en by nära fronten — kanonerna i den närbelägna skogen dundrade oavlatligt — höll en flicka i blå mäska på att hänga upp tvätt, i dammen summo ankor omkring, och två små gossar i fårskinnspåsar vinkade åt oss.

Bibino och Radukino och andra bynamn som påminde om Gogol voro målade på vägvisare där två bottenlösa vägar möttes. Några kilometer längre bort voro kanske tyskarna i besittning av en av byarna. Översten hörde sig för hos en vaktpost, och vi körde in i en skog i det vi helt enkelt utan väg slingrade oss fram mellan träden. Förbi ett batteri nådde vi omsider en öppen plats. Mellan träden syntes nedanför oss en slätt av några kilometers bredd med skogklädda höjder på andra sidan. Någon uppgav att tyskarna voro där borta. Bilarna stannade, och man förde oss ned för en skogsstig till ett stort tält, som visade sig vara ett regementes högkvarter.

Därpå stego vi en eller två i taget ned i ett skyddsrum, prytt med Stalins porträtt, och uppvaktade översten — en rödbrusig, undersätsig, lätt grånad man i fyrtioårsåldern. ”Överste Kirilov”, presenterade han sig med hög röst och skakade hjärtligt hand så att det knastrade i våra fingrar. ”Överste Kirilov”, upprepade han, ”välkomna!” Han inbjöd oss att luncha i

mässen, som var belägen i det stora tältet. Vi uppvaktade även den politiske kommissarien i skyddsrummet näst intill.

Lunchen var naturligtvis ej improviserad. Översten hade förberetts på detta besök av fjorton eller femton gäster; på det långa bordet var framdukat ett smörgåsbord och vodkaflaskor, och uppasserskor buro omkring ofantliga fat med rostbiff och bröd.

Med sitt rättframma okonstlade sätt var överste Kirilov en man för vilken armén betydde allt. Min granne, en ung löjtnant, berättade om överstens hänsynslösa mod; under hela måltiden hörde jag honom ej fälla ett enda ord om sig själv, men han var stolt över sitt regemente — ett av dem, sade han, som alltid hade gått framåt och aldrig tillbaka. Han var en typisk soldat av gamla stammen, en sådan som Lermontovs intagande Maxim Maximitch och som de många enkla tappra anspråkslösa män, vilka Tolstoj tecknar så mästerligt i Krig och fred och särskilt i Från Sevastopols belägring. Det dracks naturligtvis skålar för röda armén och för Stalin, för Storbritannien och Förenta Staterna; vid varje skål måste vi tömma ett stort glas vodka, och på vodkan följde armenisk konjak och sött vin från Krim. Den gången var det med säkerhet ej frågan om någon ranson om too gram per dag — en ranson som ”vår Stalin” enligt överste Kirilovs ord ”hade befallt att sovjettrupperna skulle få”. Denna måltid nära fronten — det här avsnittet råkade just då vara särskilt fridfullt — var i viss mån inkonsekvent och konstlad; men jag är säker på att översten och hans officerare ej uppfattade den på det sättet. För dem var det en stor händelse att undfägna och föra omkring en mängd engelska och amerikanska tidningsmän och en engelsk parlamentsledamot — ett släkte, som säkerligen ingen av dem hade stött på förut ... I förbigående kan jag nämna att några av de yngre officerarna voro mycket intresserade att se, hur mycket vodka vi kunde tåla. Åtminstone en av vårt sällskap ramlade under bordet, vilket ryssarna tyckte var ett lustigt skämt.

På väg in i tältet hade jag lagt märke till en liten gynnare som stod på vakt med påskruvad bajonett, iförd en mycket för stor soldatkappa ... Vid utgåendet frågade jag översten om honom.

”Ack, ni måste tala med Sascha”, svarade han. ”Han är regementets son, vi har adopterat honom. Ser ni, han blev föräldralös när Jartsevo bombarderades — några kilometer härifrån.” Det var en liten blek pojke med sorgmodig uppsyn. Mössan satt nedsjunken över öronen. Översten klappade honom på kinden.

”Nå, Sascha, hur tycker du om att vara hos röda armén?” ”Riktigt bra, kamrat överste”, svarade pojken med en glimt av tillgivenhet i de blekblå ögonen, när han såg på översten.

”Hur gammal är du, Sascha?”

”Nyss fyllda fjorton.”

”Ja, du är för ung för att vara riktig soldat, men vi ska nog göra en bra karl av dig åt röda armén.”

”Ja, kamrat överste. Jag ska tjäna röda armén, det är klart.” ”Det låter höra sig, min gosse.”

Sascha berättade för mig att han hade förlorat sina föräldrar vid bombardemanget samt anträffats och adopterats av regementet. När jag tog farväl av honom frågade jag översten om jag kunde skänka pojken tio rubel.

”Nej, ge honom inte pengar, men om ni vill ge honom ett litet minne så blir han glad.”

Jag sökte i fickorna men fann ingenting utom en reservoarpenna — och den hade jag själv behov av — samt en sådan där fickspegel av stål som ej går sönder. Han blev mycket förtjust

över gåvan; en spegel som ej går sönder hade han aldrig sett, och hans lilla bleka ansikte drog sig till ett brett grin när han såg sig i spegeln.

Från tältet vandrade vi genom en skog bort till ett batteri. Det sköts då och då från båda sidor, men man kunde ej tala om någon skottlossning i egentlig bemärkelse.

”Det är mycket vemodigt”, sade översten, ”att tänka på alla dessa små städer som beskjutits eller bombats eller ockuperats av tyskarna. Det är ena odjur. En liten stad, Dukhovstchina, inte långt härifrån är bara en hop ruiner. En morgon kom tjugo plan och jämnade den med jorden. Vad skulle det tjäna till? Den ligger ett stycke från stora landsvägen och har inte den ringaste militära betydelse.”

En granat visslade förbi med ett svagt vinande. Vår pincené-prydda överste tycktes bli nervös; han tog den politiske kommissarien avsidet och vände sig därpå till överste Kirilov.

”Vore det inte bäst att vända tillbaka? Nästan en allt för stor skara för att ta med till ett batteri i främsta linjen, när fienden tydligen ser noga upp. Och två damer till på köpet!”

”Ni har kanske rätt”, sade Kirilov utan större övertygelse.

”Men de skjuter inte på de här positionerna”, påpekade jag.

”Nej, visserligen inte”, sade översten med pincenén, ”men de kan börja vilket ögonblick som helst, och om de märker att folk kommer och går kring batteriet, så sporrar det dem att sätta i gång. Jag skulle känna mig ansvarig om någon av sällskapet dödades — och”, tillade han som en ytterligare konsekvens, ”om någon av våra soldater till på köpet blev dödad.” Det var ej värt att envisas.

Skotten hade emellertid börjat falla tätare, men jag hörde ej några nedslag i närheten. Vi fördes in i ett skyddsrum som var ett slags soldatklubb. Vi satte oss bland soldaterna på bänkarna och drucko öl; några soldater sjöngo och andra dansade en rysk folkdans; musiken utfördes av en ung underofficer på ett skrällande piano. På väggarna hängde talrika affischer, däribland den bekanta på vilken en rysk och en engelsk flygare skaka hand över Berlin. Det låg något i viss mån motsägande, något av turistreklam i hela anordningen, och jag hade en känsla av att soldaterna voro lika besvärade som många av oss. De talade om de pågående operationerna väster om Jelnja, där ryssarna fortfarande avancerade. Jag frågade om de hade löpgravar, och därtill svarade de nej; de uppehöll sig i skogen och i skyddsrummen. Till sist upphörde skottlossningen, och vi vandrade tillbaka till våra bilar.

Utanför en liten by talade några av officerarna och jag med en kvinna som bar ett litet barn på armen. Hennes kläder voro i trasor och hon såg eländig ut.

”Det är ett hårt liv för mig”, suckade hon. ”Jag måste nu leva på andra människors barmhärtighet. För en månad sedan hade jag ännu mitt hem, och nu vet jag inte ens var min man är. Och så har jag mitt barn att ta hand om.”

Hon levde ur hand i mun i den halvt övergivna byn och livnärde sig på tillfälligt arbete och på avfall från truppernas mathållning. ”Och så kan jag inte få någon mjölk till pojken, annat än då och då.” En av officerarna drog upp två chokladbitar ur fickan; kvinnan tog emot dem och vandrade vidare.

Den kvällen fördes vi till vårt nattkvarter åtta kilometer bakom fronten. Det började mörkna när vi körde in i en stor by. Där var fullt med folk, och utanför alla hus växte solrosor. I en folkhop, uppblandad med åtskilliga soldater, pågick som bäst en hetsig diskussion. Några tyska flygare, som hade skjutits ned samma dag, hade nyss förts till byn, och en officer stod

mitt i hopen och framställde frågor på bruten tyska. Jag närmade mig och iakttog inne i skaran en blek tysk flygare med räsvaktigt ansikte, men innan jag hunnit se eller höra något mera körde en soldat bort mig. En annan hop hade samlats på andra sidan av bygatan.

”De har fångat några tyskar”, gav mig en liten barfota åtta- eller nioåring förtjust till bästa.

En äldre skäggig bonde pekade på fången och anmärkte:

”De har ingen tur med sig här i trakten, varken flygare eller fallskrämsfolk; så snart de kommer ner blir de fångade. Våra pojkar i byn är stora spionjägare. Om de får syn på någon som ser det minsta misstänkt ut så anmäler de det för armén. På det sättet har de fått fast i åtskilliga spioner.”

Vi blevo inhysta för natten i en stor sovsal i ett hus som såg ut att vara en skola. Marx och Engels och herr Mikojan blickade ned på oss från väggarna. Järnsängarna voro visserligen smala, men sängkläderna voro rena och det fanns god tillgång på filter. Narkomindeln hade verkligen gjort allt för att vi skulle ha det så bekvämt som möjligt vid fronten, stundom — fruktar jag — på bekostnad av andras bekvämlighet. Men ingenting tydde på att vi här ansågos tränga oss på, och när vi på kvällen superade i officersmässen i samma hus, välkomnades vi med äkta rysk gästfrihet. Alla officerarna voro livligt intresserade av ”vad England gjorde”. Mot slutet av måltiden omnämnde en major att några tyska flygare hade infångats samma dag; skulle det intressera oss att ha ett samtal med dem? De hade varit med om att bombardera Vjazma den morgonen då vi hade legat där över natten. Cy Sulzberger blev mycket förtjust. ”Var och en som har bombat mig upp ur min säng får komma med på ett hörn i *New York Times*”, sade han.

Bordet dukades av och de tre tyskarna fördes in; en av dem gjorde honnör. De fingo sätta sig vid ena ändan av bordet. Majoren bad oss ej rikta våra frågor direkt till dem utan genom den ryske tolken, en ung korpral med den ryska gränsbevakningens blekgröna ränder. Det hela blev tämligen invecklat. Anurov och jag fingo först översätta frågorna till ryska, och därpå förvandlade tolken dem till tämligen klen tyska. Det var smått absurt, och Sulzberger med båda armbågarna på bordet gjorde bistra miner. De tre tyskarna föreföllo något förbryllade av att höra så mycket engelska talas på detta ställe. Jag skulle gärna ha velat tala om för dem att jag var där för att skaffa inkvartering åt besättningarna på femtusen engelska bombplan.

De tre tyskarna voro alla i tjugofemårsåldern, men de skilde sig åt i andra avseenden. Den förste, radiotelegrafisten, såg enfaldig och ganska godmodig ut; hans far var skräddare — *Herrenschneider* — i Stettin. Det var han som hade gjort honnör när de kommo in. Han försökte tydligen göra ett gott intryck och kanske inge oss den föreställningen att han var en av ”de hyggliga tyskarna”. Han hade legat som konvalescent nära München när han fick höra att kriget mot Ryssland hade börjat. — ”För mig kom nyheten som en blixtnedfall från klar himmel”, sade han.

Var han säker på att det var i Tysklands intresse att anfälla Ryssland? frågade någon.

”Jag har att utföra mina överordnades order”, sade han. ”Vi sätter inte deras order i fråga.”

”Men tror ni fortfarande att Tyskland har någon utsikt att vinna kriget?” Han log inställsamt.

”Varje soldat tror att han kämpar på den segrande sidan; vi tror det och ryssarna tror det, och det gör engelsmännen också, *nicht wahr?*”

De andra sågo ej saken på samma sätt. Numro två, som hade ena ögat förbundet, var typen för en fanatisk nazist. Med sitt enda öga gav han oss en hatfylld blick.

”Vad heter ni?” Han sade sitt namn.

”Och ert dopnamn?”

”Walter”, brummade han otåligt.

”Tror ni fortfarande att ni kommer att vinna det här kriget?” frågade tolken.

”*Jawohl*”, brummade den andre tillbaka.

”Och vad har er far för verksamhet?”

”Han är ordförande i N. S. V.”

”Vad är det för något?” Varken han eller de andra två ville till en början giva en förklaring.

”N. S. betyder säkerligen *National-Sozialistisch*”, sade någon.

”Ja”, sade nu numro två i trotsig ton. ”Och N. S. V. betyder *Nationalsozialistische Volkswohlfahrt*.”

Mannen tycktes föreställa sig att om det upptäcktes att de tillhörde nazistpartiet de kanske skulle bli skjutna på stället. Nu ingrep den tredje, vilken hade fört det Heinkelplan, som skjutits ned. Han var lika mycket nazist som den andre, men hade en kall och slug uppsyn — det var den mannen jag hade sett ute i byn tidigare på dagen — och han påstod nu ogenerat att ingen tysk i aktiv tjänst fick tillhöra något politiskt parti — ”så att ingen av oss är parti-medlem” sade han med eftertryck. Vidare förklarade han att kriget mot Ryssland hade blivit oundvikligt genom kriget med England — det var delar av ett och samma krig. Om det tyska flygvapnet inte längre försökte anfälla England på dagen, så var det därför att dagräderna hade befunnits vara alltför kostsamma. Och av samma anledning skulle de brittiska dagräderna mot Tyskland snart inställas.

”De förlorar oerhört många av sina plan.”

”Och ni tror alltjämt att Tyskland kommer att vinna kriget?” ”Ja”, svarade han, ”först ska vi krossa Ryssland och sedan ska vi tvinga England på knä.”

”Nå, än Amerika då?”

”Asch, Amerika”, sade han och ryckte smått på axlarna, ”Amerika — det ligger så långt borta.” Han hade kanske inte alldeles orätt . . .

”Har någon av er deltagit i räder mot England?” frågade någon.

”Ja, flera gånger”, svarade numro två, som när jag nu iakttog honom mer och mer började likna Göring.

”Och vad bombade ni?”

”Lonn-donn”, svarade han med en antydning till skrytsamhet i rösten.

”Ni vet naturligtvis att ni dödade en hel del civila?”

”Ja, men det var engelsmännen som började.”

Därefter talade vi om anfallet mot Vjazma.

”Vad var meningen därmed?”

”Vi hade fått order att bomba flygfältet”, sade numro tre. Detta blev för mycket för gamle Cholerton.

”Flygfältet, flygfältet”, brummade han. ”Ni bombade mig”, utbrast han på tyska i strid med förhandlingsordningen; ”mig, i min säng, på mitt hotell, krossade mina fönsterrutor. Flygfältet, jo vackert — mitt inne i Vjazma, många kilometer från flygplatsen.”

Tyskarna hade intet att svara, och numro två ryckte bara föraktfullt på axlarna.

”Och vet ni av”, sade någon annan nu genom tolken, ”att några av oss sågo offren, två små flickor och några gamla?”

Jag iakttog noga de tre tyskarna; inte en muskel rörde sig i deras ansikten, de voro fullkomligt oberörda.

”Och hur gick det till när ni tvangs ner?”

”Fem ryska jaktplan anföll oss på en gång, så att naturligtvis ...” ”Inte fem utan sex”, rättade numro två.

Därpå fördes de ut, varvid numro ett och nummer tre gjorde honnör. För några bland oss var hela förhöret en smula osmakligt men likväl upplysande. Det fanns också en fjärde fånge, men han hade ådragit sig svåra skador och låg på sjukhus.

Nästa morgon foro vi tvärs över åkrarna till ett stort fält, där det tyska planet låg, genomborrat av talrika kulor. Det hade gått ned lätt och ledigt utan att skadas nämnvärt; numro tre måste ha varit en god pilot. Himlen var blå men en kall nordanvind svepte fram över blåklinten kring Heinkelplanet. Det var så kallt att jag för första gången drog på min hundskinnspäls.

Denna och den följande dagen fingo vi en god föreställning om ryska vägar och om ”general Gyttja”. Och jag kom till den slutsatsen att gyttjan utgör en viktig men ej avgörande faktor i detta krig. Våra små bilar fastnade gång på gång, och det tog tid att draga loss dem, men på de bottenlösa byvägar där vi färdades den dagen — och på sina ställen låg gyttjan fotsdjup — sago vi många lastvagnar ta sig fram, naturligtvis inte snabbt, men fram kommo de dock. Några sutto fast i gyttjan men ej ohjälpligt; med något arbete och i nödfall en bogsering drogos de förr eller senare loss. Men det märkligaste var att stridsvagnar, varav vi mötte åtskilliga, tycktes taga sig fram utan minsta svårighet och med nästan normal fart; och deras kedjehjul klarade guppen och hålen och vattensamlingarna på vägen utan större besvär.

Det hade regnat kraftigt några dagar förut, och det var förvisso ingen bekväm resa. Men hur vacker tedde sig inte den ryska landsbygden. Med ungefär sju kilometers fart i timmen foro vi genom vad som tycktes mig en ändlös skog. Björkarna började just gulna, luften var fylld med doften av gräs och jord. Omsider kommo vi ut ur skogen och stodo inför uppgiften att korsa en nästan bottenlös hålväg. Det gällde att lägga ut ett slags brygga av plankor och halmkärvar. Folk från byn kom och hjälpte oss — det var en fattig by, kluven av hålvägen i två delar. Den skilde sig ej stort från vilken by som helst i Gogols *Döda själar*, och mitt samtal med en av kvinnorna i byn gick också i Gogols stil.

”Vart leder den här vägen?”

”Vart ämnar du dig?” genmälte kvinnan.

”Det vet jag inte”, sade jag helt uppriktigt. ”Varför frågar du då?”

Det var fullt av kvinnor och barn i byn — de flesta uselt klädda — men knappast några män. De hade gått ut i kriget, och livet hade, som en av kvinnorna sade, blivit mycket bekymmersamt. När omsider alla bilarna med mycket halande och hojtande fraktats över hålvägen och motorerna dånade för fullt, sade en av de medföljande officerarna:

”Ja, tack skall ni ha, kamrater, och lycka till.” Och så tillade han: ”Gör allt vad ni kan för röda armén.”

Där stod en ung kvinna med tre barn hängande i kjolarna.

”Vi ska göra vad vi kan”, sade hon i klagande ton, ”men vad kan vi göra? Våra män är borta och vi har ingenting ens åt oss själva.” Hur mycket elände och försakelser har inte detta krig dragit över Ryssland — även de delar därav som ännu ej översvämmats av tyskarna...

Byn låg väl trettio kilometer bakom fronten, och den dagen foro vi i en stor båge mellan två punkter på fronten. Först klockan sex på kvällen nådde vi det regementes högkvarter som vi sökte efter. Det hade uppstått något missförstånd beträffande måltiderna; genom att ta orätt väg hade vi tydligen gått miste om lunchen, och för en gångs skull var därför intet ordnat i förväg vid vår ankomst. Ännu någon vecka tidigare hade här i trakten pågått häftiga strider. Vi foro genom ett antal byar som fullständigt hade bränts ned, och träden i skogen voro sönderfläktade av granatelden ... Soldaterna i den förläggning, där vi nu befunno oss, tillhörde ett sibiriskt regemente; det var härdat, hårdfört folk ungefär som våra kanadensare. Vi fingo se många förstörda tyska kanonvagnar och ett par stridsvagnar. Det övriga bytet hade skickats vidare, däribland flera stridsvagnar i gott skick och ett hundratal kanoner. Detta var, som majoren stolt påpekade, återerövrade mark ... Vi inbjödos till en improviserad måltid kring ett långt bord under träden i skogen.

”Jag beklagar”, sade majoren, ”att vi bara har vår vanliga soldatkost att bjuda på, vi visste inte att ni skulle komma i dag.”

Emellertid lät han slå upp några burkar konserverad fisk till smörgåsbordet. Och bovete-gröten, kålsoppan och det stuvade köttet smakade utmärkt. Mitt under måltiden hörde vi ett flygplan dåna förbi på låg höjd. Mellan trädens grenar fingo vi syn på ett Focke-Wulf spaningsplan.

”Aha, där har vi återigen trappstegen”, sade majoren. ”Så kallar vårt folk det för den konstiga formens skull.”

Jag var glad åt att se ”trappstegen” försvinna; den stora vita bordduken var en alldeles för god måltavla ... Emellertid sköto luftvärnskanonerna intensivt. Men de lyckades ej skjuta ned ”trappstegen”, fastän den mitt över oss knappt kan ha flugit på större höjd än sjuhundra meter. Så skälade vi återigen, vi för röda arméns välgång och de andra för Storbritannien och Amerika. En äldre rödbrusig överste, som påminde om en varg, blev mycket upprymd, och när vi senare vandrade tvärs över ett fält på väg till en batteriställning, hörde jag honom säga på ryska till fru Haldane:

”Ack, ni har något förtrollande, något spanskt över er. Får jag kalla er Carmen?”

Jag erbjöd mig som tolk, och fru Haldane utbrast:

”Är han inte förtjusande? ...”

Det hade blivit alldeles mörkt. De tyska linjerna befunno sig på sex —åtta kilometers avstånd på andra sidan slätten — ingenmansland. Tyskarna avfytrade ljusbomber, och tvärs över den mörka slätten påminde dessa ljus om lika många fyrar på en ej allt för avlägsen kust ... Majoren sade att tyskarna oavbrutet belyste ingenmansland; de fruktade en rysk motoffensiv, och det var ingenting de avskydde mer än att bli störda under natten ...

Majoren trodde att vi för natten kunde få tak över huvudet i ett fältsjukhus femton kilometer norrut. Vi körde genom mörkret utan annat ljus än tyskarnas fyrbåkar på andra sidan

ingenmans-land. Då och då hördes en kanon i fjärran. Den stackars Andrej Pavlovitj var alldeles uttröttad efter att en hel dag ha kört på dessa ryska byvägar och muttrade för sig själv. Jag förstod honom tillfullo och tyckte att vi för en gångs skull mycket väl kunde sova i bilarna. Men de som ordnat resan skulle ha ansett detta som ett fiasko, och eftersom vi voro ”gäster” funno de sig nödsakade att bjuda det bästa möjliga — i detta fall fältsjukhuset. Tvärs genom en mörk skog letade vi oss fram till ingången till ett stort skyddsrum. Sjukhuset bestod av flera dylika rum, och eftersom det lyckligtvis just nu var mindre hårt belagt, fick vårt sällskap helt förfoga över ett av rummen. Med hjälp av bårar, filter och halmsäckar tillbragte vi en mycket god natt, och den svaga karbollukten förstärkte kanske den sömngivande verkan av sexton timmars färd på den ryska landsbygden. Det var bäst att inte tänka på hur mycket plågor och lidanden vår sovsal hade bevittnat kanske blott få dagar tidigare.

Sköterskorna voro elever från medicinska fakulteten i Tomsk, alla unga och ovanligt vackra, som sibiriskorna vanligen äro; och överläkaren, som nästa morgon visade mig två av de andra skyddsrummen och som själv var från Moskva, sade mig att han aldrig träffat på en så duktig och allvarlig uppsättning sköterskor. Här i de mörka men väl uppvärmda skyddsrummen fick jag se en skymt av krigets färd — en ung man, nästan medvetlös och med båda benen amputerade, en annan som hade förlorat båda ögonen och vars huvud, invirat i bandager, påminde om en snögubbe utan ögon. Han låg alldeles tyst så när som på ett svagt stönande då och då. Men andra, lätt sårade, talade gärna. Jag minns särskilt en ung pojke som hade fått ett köttår i benet medan han släpade tillbaka en svårt sårad kamrat från ingenmans-land.

”Jag var tvungen att få honom med mig genast”, sade han, ”hade jag väntat till natten skulle han ha strukit med av blodförlusten.” Nu funnos blott tjugu eller trettio sårade på sjukhuset, men ett par veckor tidigare hade det haft att behandla ända till trehundra fall om dagen. Där funnos sju kirurger, sex andra läkare och fyrtioåtta sköterskor utom annan personal. Operationsrummet var väl utrustat och hade både röntgen och apparater för blodtransfusion. Ännu så länge, sade överläkaren, hade man ej lidit brist på förbandsartiklar och annat.

Det hade regnat kraftigt under natten, den mossiga marken under träden var som ett träsk, och vägarna voro sämre än någonsin. Efter några timmars besvärlig färd — vi hade åter kommit ett stycke bort från fronten — nådde vi omsider den lantgård, där vi skulle ha intagit en måltid dagen förut. Det var en stor grönsaksodlande statsfarm med mejeri, och där intogo vi nu ett mellanmål bestående av korb och ägg, smör, bröd och ost samt stora muggar te. Två kaptener, som skulle åt samma håll som vi, bådo att få följa med. Den ene, kapten Lebedev, som i det civila livet hade varit läroverkslärare, fick åka i vår bil. Hans hemstad var Harkov och han hade studerat historia och nationalekonomi vid universitetet där. Månaden förut hade han varit med om svåra strider kring Kiev; nu hade hans regemente förflyttats till Smolensk.

”Det tjänar ingenting till att påstå att allt står väl till”, sade han till mig. ”Allt skrävlet och fraspatriotismen i pressen kan vara bra som propaganda, för att hålla uppe stridsviljan; men det kan bli för mycket av det goda — som det stundom också blir. Vi kommer att behöva hjälp utifrån — och kraftig hjälp innan det är för sent. Jag känner Ukraina och vet hur oerhört viktigt det är för hela landets ekonomi. Vi har förlorat Krivoj Rog och Dnjepropetrovsk, och utan järnet från Krivoj Rog blir det svårt för Harkov och Brjansk att arbeta med tillnärmelsevis full kapacitet. Leningrad är också mer eller mindre isolerat, Leningrad med sin högt utbildade arbetarstam. Och vi vet inte hur pass långt tyskarna kommer att tränga fram. Om herrarna har något inflytande på brittiska regeringen”, tillade han nästan bönfällande, ”så säg för Guds skull inte att allt är utmärkt.”

Jag svarade att vi inte gjorde det, men att man hade att räkna med censuren.

”Ja”, sade han. ”Men en sak kan sägas på olika sätt. Den behöver inte sägas så att den stöter censorn. Allvarligt talat råder inte minsta tvivel om, att vi redan är grundligt försvagade i industriellt hänseende, och kanske går ännu några betydande industricentra förlorade. Jag är exempelvis inte alldeles säker på hur det går med Harkov. Tyskarna står redan vid Poltava. I veckor har vi hört talas om den ekonomiska konferensen i Moskva; när skall den samlas?”

Jag sade mig tro att Beaverbrook redan var på väg och att den skulle samlas veckan därpå.

”Detta krig är mycket grymt”, sade han. ”Ni kan inte göra er en föreställning om hur folket — och särskilt soldaterna i röda armén — hata tyskarna. Och det är inte att undra på. Tänk på alla städerna och byarna där borta” — och han pekade mot väster

— ”tänk på alla de lidanden, för att inte tala om hungern, som dessa människor får utstå. Jag har sett saker som jag aldrig skulle ha trott möjliga. Vårt folk har satt sig i sinnet, att när räkenskapens dag kommer, intet av allt detta skall vara förgätet.” Det glimmade till av hat i hans ögon. ”Och jag kan inte låta bli att tänka på Harkov, på min hustru och min lilla åttaåriga dotter.” Han satt tyst en stund, och trummade med fingrarna på knäet medan han lugnade sig.

”Naturligtvis finns alltid friskarorna”, sade han till sist, ”de utgör åtminstone en personlig utlösning för tusentals människor där borta. Det kommer ett ögonblick då de inte längre hårdar ut utan beger sig in i skogarna i hopp om att en gång råka på en tysk. Ofta är det så gott som självmord, de vet att de nästan säkert bli infångade förr eller senare — men det finns en möjlighet, intalar de sig, att bli vid liv eller att åtminstone dö utan att behöva utstå den skymfen att hela tiden se tyskar omkring sig.”

”Vilken militär betydelse har friskarerörelsen enligt er åsikt?” frågade jag.

”Den är av stor betydelse, men dock inte så betydelsefull, som den skulle kunna vara. Om våra trupper fortsätter att dra sig tillbaka så måste friskarorna förr eller senare bli avskurna från sina tillförsel-källor, jag menar från tillgången till vapen. De kan fortsätta sitt sabotage och olika former av passivt motstånd, men de skulle då inte längre utgöra någon väpnad styrka som man på allvar kan räkna med. En del av dem blir med säkerhet fysiskt utmattade, och i några fall mattas kanske också stridsviljan. Om vi bara hade förberett friskarerörelsen riktigt, om vi ändå hade lagt upp förråd av tusentals vapen i hela västra Ryssland! Då skulle friskarerörelsen ha svarat för femtio procent av vår seger. Något — ja, faktiskt en hel del — gjordes i den riktningen, men inte i tillräckligt god tid, och söderut finns det tyvärr inga skogar.”

”Är ni på väg till Dorogobuzh?” frågade jag.

”Nej, inte till staden utan bara till stationen, som ligger en femton kilometer hitom staden. Men själva staden! Se på den — den är ett litet mästestycke av tysk kultur.

Jag anmärkte att jag hade sett något liknande i England.

”Om jag rådde över ert flygvapen”, sade han, ”skulle jag ha trehundra bombplan över Berlin varenda natt.”

Jag sade att jag trodde det skulle bli livlig engelsk flygverksamhet över Tyskland till vintern. Någon inom regeringen, tillade jag, hade för kort tid sedan sagt att bombningen av London var ett lekverk mot vad tyskarna skulle få känna på.

”Det vill jag hoppas”, sade kaptenen och smålog för första gången.

I solnedgången kommo vi slutligen, efter allehanda missöden, fram till slutet av den leriga

byväg, på vilken vi i flera timmar hade färdats. Här hade vi äntligen stora landsvägen mellan Vjazma och Smolensk. Trots en trasig fjäder körde vi nu några kilometer med god fart med en purprad solnedgångshimmel framför oss. Därpå togo vi av åt vänster och körde på en smal men ännu dräglig biväg till stationen Dorogobuzh där de två kaptenerna togo farväl. Ehuru stationen hade blivit illa tilltygad, fortgick trafiken, och ammunitionståg rullade långsamt fram med röken bolmande mot aftonhimlen. Åter foro vi mellan breda havre- och linfält, åter bedrevo stararna sina flygövningar över fälten. Vid stationen hade jag flyttat över till Cholertons bil. Kära gamla Chol; han föreföll lycklig över att befinna sig på ryska landsbygden; han fick, sade han, så sällan tillfälle att komma ut ur Moskva. ”Vilket förtjusande land, och vilket sympatiskt folk”, sade han gång på gång. ”Och ett är säkert — de duktigaste av den manliga befolkningen befinner sig i armén nu.”

Det regnade, när vi kommo fram till Dorogobuzh och det var så mörkt, att vi inte kunde urskilja något. Vi hade en vattenyta framför oss och körde långsamt dit genom den djupa leran. Vi kommo förbi något, som såg ut som en ruinhög och en halv husvägg, som fortfarande stod upprätt. Därpå stannade bilarna. Vi hörde översten fråga: ”Var finns den där bron ni talade om?” En skrovlig soldatröst svarade, att den måste ligga längre uppåt floden, men att ”hela staden hade blivit jämnad med marken och att han inte visste, om det överhuvud taget fanns någon bro kvar”. Sedan sago vi översten och den andre mannen försvinna i mörkret. Vi fingo vänta både länge och väl; här och var lyste några enstaka ljus, som avspeglades i floden och dypölarna. I fjärran hördes

kanonbuller. En soldat till häst, iförd röda arméns spetsiga mössa, red tyst förbi — han föreföll ofantligt stor mot den mörka natthimlen. ”Lysmaskar”, sade Chol plötsligt. ”Säkert inte. Det är det för kallt till), genmälte jag. Och ändå glimrade små ljus alldeles intill bilen. ”De där ljusen måste befinna sig ett stycke härifrån.” — ”Kanske det”, sade Chol. ”Jag är en smula närsynt.” Men det var inte där, felet låg; i denna spöklika omgivning var man helt enkelt ur stånd att bedöma avstånden. Slutligen hörde vi någon ropa framför oss; bilarna satte sig åter i gång och började arbeta sig genom den bottenlösa lervällingen. Den jättelike ryttaren skymtade åter förbi. Vår lilla bil slirade och krängde och körde ner i de djupa pölarna. Vi kände, hur den gled ned för en strandbank; sedan tycktes den försiktigt simma över floden. Vi befunno oss på en provisorisk bro, som inte var bredare än bilen. Så långt ögat nådde, kunde vi inte se något annat än vatten och dy. Slutligen hördes ett hysteriskt stänkande från motorn och bilen körde med ett ryck upp på den andra stranden. Och därpå foro vi långsamt genom en spöklik stad. På båda sidor om oss avtecknade sig husens silhuetter; genom de svarta fönsteröppningarna skymtade den mörka natthimlen. De verkade som tomma ögonhålur i en dödskafe. Vi körde förbi hus av olika form och storlek, och överallt såg man den dystra natthimlen genom fönsteröppningarna. Gata upp och gata ned — överallt mötte oss samma anblick av eldhärjade, döda hus. Fanns det manne ett enda hus kvar i staden, som inte hade blivit förstört? Slutligen stannade vi och chaufförerna fingo tillsägelse att köra in bilarna på en gård. Regnet strömmade ned. Man förde oss upp för en brant trappa och in i ett mörkt, kallt rum. En kvinna kom in med ett ljus, men en soldat rusade efter henne. ”Fönstren är inte försatta!”, ropade han. ”Släck ljuset.” En bild av Stalin på väggen och en bänk var det enda, som fanns i rummet; det hade tydligen varit samhällets sovjet eller var det kanske fortfarande. Kvinnan släckte ljuset, och man förde oss åter ned i bottenvåningen, där översten hade en lång överläggning med en annan man. Översten lät en smula otålig, men slutligen sade han: ”Det blir nog bra så. Chaufförerna följer efter min bil.” Jag satte mig åter i Chols bil. Vi åkte genom ännu en gata, som härjats av elden, och sedan blev allting mer och mer överkligt. Det såg ut, som om vi hade kört utmed de vita murarna kring ett jättelikt slott, och endast med en

tankeansträngning fick jag klart för mig, att "murarna" voro natthimlen, mot vilka träden avtecknade sig. Varje trädgrupp med de vita murarna höjande sig över dem verkade som infarten till en ståtlig herrgård. Vad betydde alla dessa synvillor? Åter stannade bilarna och man förde oss genom mörkret i riktning mot ett svagt ljussken. Det låg en doft av barrskog i luften. Vi snubblade över trädrötter och uppför några trappsteg och komma fram till en smal dörröppning; innanför funnos två små rum med halmsäckar på golvet. "Tyvärr är detta det bästa vi kan åstadkomma", sade översten. "Men kom nu med och ät kvällsvard." Man förde oss till ett annat hus — eller kanske det bara var till en annan del av samma hus. Där voro flera officerare församlade. Man dukade ett bord åt oss, och en uppasserska ställde fram smörgåsmat, hackade kotletter och vodka. Vi fingo veta, att vi befunno oss i ett fältläger några kilometer utanför Dorogobuzh. Hela staden på denna sida om floden hade blivit förstörd i juli. I en timmes tid hade tyska flygplan vid fullt dagsljus fällt brand- och sprängbomber över den. Det hade inte funnits några ryska trupper förlagda där vid den tidpunkten och platsen saknade all militär betydelse. Män, kvinnor och barn hade dödats — ingen visste hur många.

På morgonen fanns ingenting fantastiskt kvar över platsen lika litet som där fanns någon herrgård, omgiven av vita murar; vi befunno oss i en barrskog med ett stort antal små villor mellan träden. De måste under normala tider ha varit de goda stadsbornas sommarställen. Klockan var sju på morgonen; Andrej Pavlovitj, som sin vana trogen hade sovit i bilen, var i full gång med att sätta in en ny fjäder. Några ryska marketenterskor sysslade med matlagning och annat arbete. En av dem talade utförligt om de sina hemma i Kujbyshev, och jag frågade om de kände sig oroliga för hennes skull.

"Det antar jag de gör", sade hon. "Men vad betyder jag? Vi har alla ett mycket större bekymmer; vi har vårt fosterland att bekymra oss för." Hon sade det ej för att göra intryck; det låg ett allvarligt uttryck över det lilla bleka ansiktet. Skrivsättet i Sovjet får kanske göras ansvarigt för en viss likriktning och kanske rent av en högtravande form när folk skall ge uttryck åt sina naturliga känslor. I vår tid gäller knappast längre att le style, c'est l'homme; stereotypa slagord användas alltför mycket, men det som betyder något är snarare tonfallet. För en tid sedan såg jag på ett sjukhus i Moskva en sårad liten mongol. Ur hans svarta ögon lyste en bestämd vilja; han försäkrade att han ville tillbaka till fronten så snart han blev återställd, och så tillade han för att visa sin fasta föresats: "Segern skall bli vår." Slagordet erbjöd honom det enklaste och lättaste sättet att uttrycka sina känslor.

I en av de små villorna hade inrättats ett litet salustånd, där det såldes pennor och skrivpapper, sötsaker, små kakaopaket och konserverad fisk. Lagret var ganska väl sorterat.

Den dagen skulle vi fortsätta till Jelnja, som det skrivits så mycket om i pressen. Staden hade återtagits från tyskarna för tio dagar sedan efter en strid som pågått en månad; det var över detta slagfält vi nu skulle färdas.

Vår väg gick åter genom Dorogobuzh, och staden såg ej längre så skrämmande ut som föregående natt. Den var i verkligheten föga olik många delar av Londons förstäder, Stepney eller Poplar. Praktiskt taget hela staden på ena sidan om floden hade sönderbombats eller brunnit ned — en stad om tiotusen invånare, nejdens handelscentrum och troligen liksom flertalet städer i Smolenskdistriktet halvt judisk. Men judarne hade förmodligen alla flytt inåt landet och endast några hundra människor hade stannat kvar. Ett hundratal av dessa sago vi stå i kö för att få mat vid ett av arméns marketentier, som var inrymt i ett av de få ej helt förstörda husen; där stodo många kvinnor och några få glåmiga barn. På andra sidan floden — övre Dnjepr — voro många av husen oskadade. Den bro vi hade passerat kvällen förut var en tillfällig träkonstruktion; den riktiga bron något längre bort hade rasat till hälften. Vi foro ge-

nom en stor skog och sedan miltals mellan åkerfält. Här söder om Smolensk lämpar sig terrängen för stridsvagnskrig. Den kalla höstvinden svepte fram över de övermogna havre- och kornfälten. Vi voro nu inom krigszonen, det fanns ingen som kunde bärga skörden. Vi foro genom halvt övergivna byar; från många tak hade halmen delvis slitits bort vid bombnedslagen, och utefter vägen syntes talrika bombkratrar. I ungskogen hade bombningen vållat rätt stor skada, men de äldre träden hade stått emot den bättre. Denna väg mellan de oskurna åkrarna på båda sidor måste ha blivit våldsamt belagd med bomber och kulspruteeld.

Spåren av förödelsen blevo allt flera och tätare. En major som hade följt oss från Dorogobuzh sade, att vi närmade oss slagfältet vid Ushakovo. ”Själva byn ligger — eller rättare sagt låg — där borta.” Några spridda träd var allt vad vi kunde upptäcka. Vi stego ur bilarna och gingo dit. Byn hade bokstavligen jämnats med marken; inte ett hus, inte ens ett stycke av en husvägg fanns kvar. En gammal samovar av tenn, som hade hamnat på marken, var allt som återstod av byn. Med ledning av de bara fläckarna utefter vägen kunde vi sluta oss till, var husen hade stått.

I och omkring byn hade tyskarna grävt ned sig och hållit sig kvar i över en månad, medan ryssarna hade beskjutit dem, först från ett håll, sedan från två och tre — från skogen, som i en halvcirkel sträckte sig några kilometer längre österut. Byn hade ett fördelaktigt läge på en kulle, från vilken man kunde överblicka så gott som hela den kringliggande trakten. Tyskarna hade anlagt löpgravar längs västra sidan av en stor damm och ett stycke utmed kullens krön. Vi vandrade utefter löpgravarna och kommo till ryssarnas löpgravar efter att ha gått över ”ingenmans-land”, ty längs sluttningen funnos djupa inskränningar, som visade, var ryssarna hade trängt fram under natten vid sina försök att erövra de tyska löpgravarna. De erövrade dem faktiskt aldrig; trycket från tre håll blev för hårt och tyskarna löpte så pass stor fara att kringrännas, att de drogo sig tillbaka genom flaskhalsen vid Jelnja efter att en natt ha blivit häftigt beskjutna av ryssarna och även ha varit invecklade i några närstrider; de lämnade kvar många döda. Fälten kring den obefintliga byn Ushakovo sågo ut som ett månlandskap, de voro fulla av granathål och ingenting växte i den våta gula leran. Vilken egendomlig skräphög! Några tyska stålhelmar, somliga genomborrade av skotthål, lågo kringströdda på marken; tvärs över en stig, som ledde i ostlig riktning från byn, låg en död häst; längs löpgravarna och i vattenpussarna voro gamla tidningar slängda — lösa blad av *Miinchener Illustrierte*, en sida ur *Frankfurter Zeitung* med en artikel om Budjonnyjs upprivna armé; där fanns till och med ett brev med bleknad skrift: Lieber Rudolf! Wie geht es Dir ... På sidan av vägen låg en söndrig tysk kanonvagn. På andra sidan om byn kommo vi till en massgrav, inhägnad med ett rödmålat staket. Gravkullen var täckt av granris, och någon hade planterat en slingerväxt med röda blommor. På en metallplåt stod inskriptionen:

”Här vila soldater ur den röda armén, som föllo i striden för fosterlandet, äran och friheten den 28 juli—I september.”

Här lågo hundratals ryssar begravda i vad på ryska så vackert kallas en broderskapsgrav. Vår politiske kommissarie bröt en gren från en gran och lade den förstulet på graven; han föreföll osäker på sig själv i närvaro av främlingar. Tyskarna hade begravts i granathål.

Tre—fyra kilometer åt norr flöt en å, och en liten kulle på andra sidan därom hade av tyskarna begagnats som observationspost. Gångar och skyddsrum hade grävts under kullen, och ovanpå denna hade kanoner uppställts. Den lilla ån hade varit tyskarnas första försvarslinje. På stranden hade de i en djup grop grävt ned en stridsvagn som fick tjänstgöra som bunker. Vid det hastiga återtaget hade de ej kunnat få den med sig, utan ryssarna hade tagit den. Observationsposten med sina skyddsrum hade anlagts med tysk grundlighet, och varje vägg

var omsorgsfullt stöttad och skyddad av sandsäckar. Åtskillig utrustning hade lämnats kvar och en del låg där ännu; lådor med maskingevärspatroner och handgranater; till och med trälådorna vittnade om yrkesskickligt hantverk. Skyddsrummen hade utrustats med sängar, bord och stolar som tagits i byarna. En stor fotogenkamin visade att tyskarna redan började göra förberedelser till vintern. Även här lågo hjälmar, kexkartonger, tomma vodkabuteljer och tre veckor gamla illustrerade tidningar kringströdda.

Närmaste by hette Ustinovka. Där hade de flesta halmtaken slitits bort av bombexplosionerna, och en stuga hade fått en fullträff. I dess ställe gapade nu en stor krater med ett stycke av taket stickande upp ur dyn. Byfolket hade flytt, men nu märktes åter svaga tecken till liv. En gammal bonde och två små gossar hade återvänt; gossarna arbetade redan ute på fälten, där de grävde upp potatis — potatis som satts långt innan tyskarna kommo dit. Men eljest fanns ingen i byn — utom en blind gumma. Jag såg henne vandra omkring på vägen, släpande på några smutsiga paltor, en rostig hink och ett trasigt fårskinn. Hon gick från en fläck till en annan, lade ifrån sig sina tillhörigheter — allt vad hon ägde — stirrade omkring sig med de blinda ögonen, samlade åter ihop sitt pick och pack och drog vidare. Vid bombardemanget hade hon blivit sinnessvag. ”Farmor!” ropade en av officerarna till henne, men hon fäste sig ej därvid utan tryckte blott sina ägodelar fastare intill sig och vadade vidare i sörjan. En av gossarna omtalade att hon höll till i sin ödelagda stuga, fick potatis av dem och stundom något av soldater som tågade genom byn. Men hon tiggde aldrig, och det enda ord hon uttalade var *cherti* — djävlar.

Vi fortsatte till Jelnja genom nya sträckor av oskördade fält. En gång svängde vi från vägen in i en skog, därför att tre eller fyra tyska plan döko fram över oss; kanske det bara var spaningsplan, men vår överste var ej säker på saken. I skogen funnos batterier och andra tecken på militär verksamhet. Jelnja gjorde det dystra intryck vi kunde vänta oss. På ömse sidor om den långa gatan in till stadens centrum hade alla hus — mestadels trähus — bränts ned; intet återstod utom askhögar och nakna skorstenar — det förhöll sig på samma sätt i centrum av denna stad med femtontusen invånare. Endast den stora kyrkan av sten var oskadad. Till och med de invånare som stannat kvar under den tyska ockupationen hade nu begivit sig bort utom ett fåtal. En ung kvinna i blå tröja bar en säck grönsaker tvärs över gatan, tydligen till ett armémarketenteri.

Jelnjas historia gav oss en föreställning om livet under tysk ockupation. Staden hade intagits nästan genom överraskning, och mycket få civila hade hunnit fly. Nästan alla arbetsdugliga män och kvinnor hade indelats i tvångsarbetsbataljoner och skickats bakom tyska fronten. Blott några hundra gamla och barn hade fått stanna. När sedan ryssarna trängde på i väster och hotade att kringräna staden och tyskarna därför beslöto att utrymma den, föstes de kvarvarande invånarna ihop i den stora kyrkan. Där tillbringade de en fasans natt; genom de höga kyrkfönstren inträngde svart rök, och de kunde se lågorna slå upp mot skyn. Tyskarna hade systematiskt satt eld på alla hus. När ryssarna tågade in i staden mellan de brinnande ruinerna, hade de försatt de stackars hemlösa fångarna i frihet.

Ushakovo, Ustinovka, Jelnja — kanske de första byarna, den första staden på den europeiska kontinenten som återtagits från den ohyggliga tyska krigsmaskinen ... och allt som fanns kvar av dem var grus och aska. Vad angick det väl tyskarna, hur många familjer som blevo utan hem, hur många barn som fingo svälta, hur många gamla kvinnor som blevo vansinniga? När skulle den hemska slutsumman räknas ned? *Garçon, l'addition!* Barnsligheter ... Men det var dylika barnsligheter som flögo genom min hjärna när vi den kvällen åkte ut ur Jelnja mellan grushögar och nakna skorstenar ...

Sulzberger och några andra begärde att få återvända till Moskva; Beaverbrook kunde inträffa där vilket ögonblick som helst, och Jelnja var redan förlegade nyheter. Det blev alltså vår sista natt vid fronten. Nej, det var inte längre fronten; ryssarna fullföljde sin motoffensiv omkring femton kilometer väster om Jelnja. Bortsett från ett fåtal granater som hade visslat över huvudet på oss och så den alldeles oväntade räden mot Vjazma hade vi ej sett mycket av själva kriget — av verklig strid. Tidningsmän släpptes sällan fram till eldlinjen, allra minst utländska tidningsmän. Men det gjorde inte så mycket. Under denna enda vecka hade jag träffat flera ryssar och ryskor, sett mera mod och vackra mänskliga karaktärsdrag och även mera umbäranden än på nära två månader i Moskva.

Det var vår sista afton och den påkallade något extra. Vi fördes för natten till en gammal herrgård i en stor igenvuxen park med en grön damm. Den kunde ha varit skådeplatsen för några av Turgenjevs noveller. Här voro vi långt borta — trettio till fyrtio kilometer — bakom fronten. Vi fingo en hel del att äta och likaså att dricka. Jag fick i uppdrag att hålla ett tacktal på ryska till dem som ordnat färden. Jag sade allt vad jag ville ha sagt om den ryska armén och det ryska folket, höll på i tjugominuter och skulle aldrig ha trott mig om att kunna producera sådana utgjutelser på ryska. Ryssarna voro mycket belåtna, och en av de politiska kommissarierna förklarade att jag hade en rysk själ, och därför bad han att få skåla särskilt med mig. Han var en trevlig människa, och tillställningen var mycket lyckad. Och likväl var det i en dämpad stämning som både vi och ryssarna nästa morgon anträdde återfärden till Moskva. Kommissarien som hade skålat för min ryska själ sade ej ett ord till mig. Efter sex eller sju dagars ovanligt provande körning på ryska byvägar voro några av bilarna ej i bästa skick, några fjädrar hade gått sönder och två bilar måste byta ringar och uppehöll de andra. Först klockan två nådde vi Vjazma och åto i hast lunch på det lilla hotellet. Sedan vi sist voro där hade de ej haft några lufträder, och mannen i french sade att i Vjazma många trodde att tyskarna hade kommit enkom för att bombardera oss.

Det regnade när vi lämnade Vjazma. Jag skulle gärna ha begagnat tillfället att tala med några av stadens invånare, men det blev ej tid därtill. Vi följde nu stora landsvägen till Moskva. Skogarna tycktes en aning gulare än en vecka förut. Färden blev långtrådig, särskilt efter Mojaisk när det började mörkna. Billykorna lyste svagt, och Andrej Pavlovitj muttrade gång på gång att det skulle ha varit mycket förnuftigare att stanna i Vjazma över natten. Bartlett, Jordan och jag försökte fördriva tiden med att sätta ihop ordlekar, företrädesvis om de övriga i sällskapet. Först en stund efter midnatt voro vi framme i Moskva. Vernon hade svårt att få rum på sitt hotell, då det redan hade rekviderats för de brittiska och amerikanska ekonomiska delegationerna, som väntades vilken dag som helst. Andrej Pavlovitj såg i hög grad utarbetad ut; jag sade att jag hoppades han skulle få ledigt några dagar; kunde han inte resa och hälsa på de sina?

”Nej”, svarade han. ”Jag skall lägga mig och sova några timmar, men sedan måste jag se om bilen. Det dröjer nog inte länge, förrän jag skall ut på ett nytt jobb.”

Femte delen

25 september.

Åter i Moskva, och nyheterna äro dåliga. Leningrad som ingav den största oron den dag vi avreste till fronten, håller sig bra, men det tillkännages att Kiev fallit — ej alldeles oväntat, eftersom tyskarna lyckades tränga fram söderut på Dnjeprs vänstra strand och följaktligen hota att helt och hållet avskära Kiev, men likafullt har nyheten verkat nedstämmande. Delvis för att det gäller Kiev, och delvis för att detta ”Tobruk” ej längre spärrar vägen för en fortsatt tysk framstöt. Tyskarna påstå sig ha tagit trehundra tusen, fyrahundra tusen och till och med sexhundra tusen fångar, men detta har ej kommit till allmänhetens kännedom. Detta är nonsens, allt tyder på att Kievs försvarare skickligt förstått att ta sig över Dnjepr och att stadens försvar faktiskt varit ett gott arbete. Tyskarna påstå sig ha ”inringat” hundratusentals ryssar kring Poltava, men en inringning i sådan skala behöver inte nödvändigtvis betyda något alls; och uppgiften om att de skulle ha tagit sexhundra tusen man till fånga är det rena önsketänkandet (inringningen och tillfångatagandet avse uppenbarligen samma styrkor). Men det ser i alla fall illa ut och Harkov är allvarligt hotat. Hur Kiev ser ut har jag svårt att föreställa mig. Tyskarna säga att ryssarna ”barbariskt” satt eld på husen på ömse sidor om stadens förnämsta gata Krestchatik innan de drogo sig undan. Utan att närmare ange i vilken omfattning ”den brända jordens” taktik tillämpats, säga ryssarna att intet av värde för tyskarna lämnats kvar i Kiev och att ungefär halva befolkningen eller trehundra tusen personer evakuerats. Siffran är sannolikt för hög, vad som skall hända dem som lämnats kvar är hemskt att tänka sig.

Det går rykten om att tyskarna redan upprättat en ukrainsk quislingregering i Kiev, men jag betvivlar det. Tillsvidare talar ingenting för att de skulle haft någon framgång med att värva ”ukrainska nationalister”.

Trots allt har Kievs fall inverkat menligt på stämningen i Moskva. Det tar sig uttryck i den lindrigt defaitistiska kvickheten: Det var tur att vi ockuperade Iran; nu vet vi vart vi skall ta vägen när tyskarna ha övertagit hela Ryssland.

För tredje gången har jag blivit ombedd att skriva en artikel åt sovjetpressen; den här gången för veckotidningen *Sovietskoje Iskusstvo* (Sovjetkonst), som utgår i hundratusen exemplar. Jag avhandlade frågan med musikredaktören (varför just musik?) kamrat Rabinovitj på redaktionen — en underlig mörk och gammalmodig lokal vid Petrovka-arkaden. Jag skulle tro att denna arkad liksom den beryktade Passaj i St. Petersburg förr var ett tillhåll för ”det lätta gardet” i Moskva. Jag kom att tänka på den bekanta historien från St. Petersburg, när polisen försökte hålla dessa ”damer” borta från Passaj. De började då komma dit med musikportföljer under armen och påstodo sig vara elever vid Konservatoriet.

Kamrat Rabinovitj, en älskvärd liten man med artistperuk — han var eller är kanske ännu yrkespianist —, sade att hans tidskrift var mycket angelägen om det intimaste kulturella samarbete med England; de hade alla ”mycket beundrat” mina föregående två artiklar om London under kriget. Skulle jag nu vilja skriva en artikel på femtonhundra ord om mina intryck av Moskvas kulturella liv i krigstid? En av mina reflexioner i artikeln i *Izvestia* hade ”gjort mig odödlig”, ty min ”berömda eufemism” hade ingått i Moskvas gängse ordförråd. När någon numera sades ha haft ”en smula otur”, betecknades därmed att han hade blivit sliten i bitar av en sprängbomb. Därpå talade han om Shostakovitj, som nyss hade anlät från

Leningrad och snart skulle anföras sin underbara sjunde symfoni. Han hade varit mycket ovillig att lämna Leningrad som han älskade över allt annat. Längre hade ingenting kunnat förmå honom att bege sig till Moskva. Han hade delat sin tid mellan att komponera sin symfoni och att tjänstgöra som brandvakt, och den dystra romantiken i luftkriget mot Leningrad likaväl som den varma kärlek han hyste till den stora, härliga staden i dess prøvostund, hade för honom varit en källa till konstnärlig inspiration. Rabinovitj menade att Shostakovitj var Rysslands utan jämförelse störste kompositör. ”Unna honom ytterligare fem år, så kommer han att överglänsa Tjajkovskij och Rimskij-Korsakov; vid trettiofem år är han redan den störste konstnär som detta land har frambringat under de senaste fyrtio åren.” Rabinovitj sade sig ha hört avsnitt ur sjunde symfonien och ansåg den vara ett större verk än både den första, den femte och den sjätte. Överhuvudtaget frambringade detta krig stor konst i stor skala. Hade jag hört Viktor Belijis senaste koralverk *Vredens sång*? Jag nödgades erkänna att jag ej hade hört det.

Jag frågade om Shostakovitj hade medfört några nyheter om bombskador i Leningrad. Skadegörelsen, sade Rabinovitj, hade ännu så länge ej varit stor; dock hade en bomb fallit på Pionjärpalatset, det tidigare Anitjkovpalatset. Men alla Leningrads flyttbara konstskatter hade förts i säkerhet. Han lovade sammanföra mig med Shostakovitj samt skicka mig en biljett till första uppförandet av den sjunde symfonin. Som allt stod väl till (men skulle det förbli så?), skulle jag få en intressant vinter i Moskva.

Jag såg Tjechovs *Tre systrar* på Moskvas Konstnärsteater. Jag har aldrig sett ett stycke spelas på ett så fulländat sätt. Det var en underbar rollbesättning av ”idell stjärnor”, ehuru stjärna är ett ord som minst av allt passar in på denna teater. Varje ögonblick, varje gest, varje ord, varje paus voro fyllda av mening. De uppträdande spelade ej utan jag tror att de verkligt *levde* sina roller, och när kvinnors fingor tårar i ögonen, tror jag det var äkta tårar. Hur väl uppfattade icke dessa skådespelare all den mänskliga ömheten hos Tjechov. Under alla de fyra timmarna var det ej en enda falsk ton i hela stycket. Irina spelades av en ung och tydlig alldeles ny skådespelerska Gosheva; hon var mycket älsklig. Elanskaja, som jag redan hade sett som Anna Karenina, spelade Olga och Androvskaja spelade Mascha. Hennes bror Andrej spelades av Stanitzyn, Verchinin av Bolduman (kanske den minst fulländade av de uppträdande). Levanov gjorde en sällsamt skrämmande Solenyi. Den gamle läkaren — vilken intagande gammal man! — spelades av Gribov och den disharmoniska Natascha av Georgievskaja. Fyra timmar på Konstnärsteatern uppväga en hel del i Moskva. Endast Khmelev såsom baron Tusenbach blev en besvikelse, men det var ej hans fel; det är en färglös roll, och dessutom hade jag sett honom i hans oförgätliga spel som Karenin och hade hela tiden det intrycket att Karenin hade klätt ut sig till Tusenbach.

Bredvid mig var en tom plats, och två unga kvinnliga teaterentusiaster trängde ihop sig på den. Men i sista ögonblicket innan dörrarna stängdes infann sig tyvärr rätta innehavaren av platsen, som visade sig vara en av våra brittiska majorer. Den stackars mannen förstod ej ett ord ryska och hade dödligt tråkigt. Han frågade mig oavbrutet vad som *hände* i pjäsen, och det var sannerligen inte lätt att redogöra för. Jag gjorde dock mitt bästa, varpå han sade:

”Ja, jag förstår — mycket väsen för ingenting.”

Han blev dock helt uppiggad i början av tredje akten när skenet från den stora eldsvådan i staden synes genom fönstren.

”Vad nu då? En eldsvåda. Då antar jag något kommer att hända.”

Men inga brandsoldater uppenbarade sig på scenen, det blev ingen räddning i sista

ögonblicket, och den stackars majoren hade åter lika tråkigt. Vid slutet förklarade han också att han inte brydde sig stort om ”sådana där pjäser” utan föredrog baletten.

Måndag den 29 september.

Den stora ekonomiska konferensen öppnades i morse. Alla ha anlänt, Beaverbrook, Harriman och ett urval brittiska och amerikanska experter. Talrika bilar rusa fram och tillbaka mellan Kreml, Hotel National och ambassaderna. Jag kan inte låta bli att undra hur mycket verklig livsviktig hjälp åt Ryssland den skall åstadkomma. Stämningen är mycket affärsmässig; både ryssarna (i synnerhet Molotov) samt engelsmännen och amerikanerna betona hur brådskande det hela är. Huvudfrågorna äro 1) hur mycket Storbritannien kan ge ur egna hjälpkällor, 2) hur mycket det kan avstå av vad det får från Amerika, 3) hur mycket Amerika kan ge Ryssland direkt och 4) framför allt hur och hur snart allt kan skickas. Det förefaller dock ej som om amerikanerna ämnade ge ryssarna något på basis av låne- och uthyrningslagen. Beaverbrook har upprepat att konferensen blott kommer att taga några dagar och att han hoppas återvända till England inom mindre än en vecka. Cripps och delegationen ha arbetat hårt på förberedelserna för konferensen, och om huvudpunkterna råder kanske redan enighet. En kall regnig höstdag i Moskva.

De första medlemmarna av den amerikanska delegationen anlände i onsdags som de första på platsen, och Steinhardt gav till deras ära en mycket intressant cocktail-tillställning på ambassaden. På cocktailarna följde en överdådig ”kall” byffé med varma köttpastejer, amerikanskt öl m. m. Jag tycker om stora salen i Spasapalatset. Med sina empirekronor och vita pelare skulle den göra sig utmärkt i en av balscenerna i *Krig och fred*. Jag undrar vem som ägde palatset före revolutionen.

Jag hade ett långt samtal med en av experterna, men fastän han föreföll att vara mycket intelligent och vederhäftig — jag fick veta att han var en av sjöfartsmännen — är jag ej alldeles övertygad om att amerikanerna ta detta krig tillräckligt på allvar. Han hörde tydligen till Roosevelts anhängare och uppehöll sig huvudsakligen vid de svårigheter, den hopplöst oenhetliga allmänna opinionen beredde presidenten. Och det ryska problemet var särskilt svårt i betraktande av så många gamla fördomar och allt det oväsen isolationisterna nu ställa till om det religiösa spörsmålet, vilket de använda som ett vapen emot Sovjet. Han delgav mig några siffror över de föreslagna leveranserna till Ryssland ”inom de närmaste två eller tre månaderna” — tanks från Storbritannien, flygplan från Amerika, koppar och aluminium (han kallade det aluminium) och andra råvaror. Han ansåg, att ryssarna begärde väl stora kvantiteter av somliga råvaror och att det var *synnerligen* olyckligt att de hade blivit av med så mycket av sin egen aluminiumproduktion. De siffror han anförde läto för mig tämligen men ej överväldigande gynnsamma; några skedblad i den jättelika ryska krigsgrytan. Av vissa metaller ha ryssarna ett trängande behov, och jag är inte säker på att de skola få dem. Men transportererna utgjorde enligt hans mening det verkliga problemet. Han hade inga höga tankar om vägen över Arhangelsk, som är igenfrusen fem månader av året; ej heller vägen genom Iran var särdeles tillfredsställande, ehuru bättre i vissa avseenden; omkring tretusen ton om dagen var allt den kunde frakta. Vladivostokvägen vore vida viktigare trots det enorma avståndet; men mycket berodde på om ryssarna vore i stånd att fördubbla dess nuvarande transportförmåga — öka denna till tiotusen ton; hade de tillräckligt med rullande materiel? ”Och naturligtvis”, tillade han, ”kan det bli förvecklingar med Japan, så att vi inte alls kan begagna oss av Vladivostok.” — ”Vad nu då! Inte ens med konvojer?” — ”Ja, det vet jag inte. Det blir kanske mycket besvärligt.” — ”Men säkerligen kan ni låta bombplanen flyga direkt över till Ryssland?” sade jag.

”Ja, det kan vi nog”, svarade han, ”men det förutsätter en viss organisation — flygfält i norra Sibirien och allt sådant där — och flygförhållandena långt uppe i norr är inte allt för bekväma under vintern. Och så behöver ryssarna en mängd andra saker än bombplan.” Han antydde också att om materiel, som från början reserverats för England, sändes till Ryssland, detta skulle möta opposition från britternas sida; de kunde påstå att det skulle kullkasta deras strategiska planer för vintern.” — ”*Den svårigheten borde i varje fall kunna övervinnas*”, sade jag.

Jag undrar om Sovjetunionen även skall förses med livsmedel. Hur är det med socker, denna ”krigets nerv”? Det börjar ta slut i Moskva (fastän vi privilegierade utläningar ännu inte lida någon allvarlig brist på socker) ; men det kommer att bli mycket svårt när de nuvarande lagren ta slut — utan möjligheter att få något från Vinnitsa, Poltava o. s. v. Och så lär det väl bli ont om tobak om Krim avskäres? Det är redan ont om den varan här i Moskva.

I söndags skulle vi träffa Beaverbrook på ett te hos Cripps. Jag hade aldrig sett Beaverbrook förr och tyckte att tecknaren Lows karikatyr var i hög grad smickrande. Han uppenbarade sig först mot slutet av mottagningen och stormade in som en orkan så att lakejerna blevo nervösa för tekopparnas skull. Han satte kurs på Jordan, vilken tjänstgjort som korrespondent för Express. Sedan talade han med några andra i fem minuter och rusade därpå ut med samma fart som han kommit.

Innan Beaverbrook begav sig till konferensen i morse mottog han den brittiska pressen — vilket vill säga fem personer i allt. Denna andra gång tyckte jag mycket bättre om honom. Men jag är ännu inte fullt på det klara med, huruvida han, såsom hela hans sätt anger, har för avsikt att göra sitt allra yttersta för ryssarna. Jag hoppas han gör det; man har sagt mig att han till en början var ganska ljum men sedan några veckor tillbaka allt mera imponerats av ryssarnas motstånd och nu förordar en enhetlig pro-rysk politik. Han och Eden sägas vara de uppriktigaste ryssvännerna inom kabinettet. Detta har behov av någon som kan bringa Moore-Brabazon-uttalandena i glömska. Dessa fingo naturligtvis ej inflyta i sovjetpressen, men Kreml har samvetsgrant tecknat sig dem till minnes.

Ryssarna ha givetvis hoppats på en storslagen brittisk landstigning någonstades på kontinenten för att dra bort tyska trupper och flygplan från den här sidan. Det ser inte ut som om vi skulle bli i stånd att företa oss något sådant — allra minst nu när hösten har kommit; det näst bästa som kan göras för att hålla ryssarna vid skapligt gott lynne blir alltså en verkligt betydande tillförsel. Kan Beaverbrook åstadkomma den under de nuvarande stora transportsvårigheterna?

I går lät Lozovskij mycket lugnande i fråga om Leningrad; han sade att tyskarna förlorade tiotusental i döda och att, hur många tiotusental än offrades, de ej skulle intaga Leningrad; att kommunikationerna dit alltjämt upprätthölls, och att livsmedlen visserligen ransonerades där men utan att det rådde någon livsmedelsbrist.

Leningrad ser ut att bli en av de stora heroiska episoderna under kriget. I fråga om kommunikationsförhållandena är åtminstone så mycket säkert, att tyskarna ej längre påstå sig inneha Schlüsselburg; och om de ej inneha det är det möjligt att tillförsel ännu når Leningrad utefter Vologdabanan. De tyska linjerna måste på många håll gå långt utanför den egentliga staden. Häromdagen sade de sig ha bombarderat Kronstadt och Oranienbaum (över trettio kilometer väster om Leningrad), men i så fall var det rent nonsens när de tidigare sade sig ha ryckt in i Peterhof och i Strelna. Kanske de ha drivits tillbaka? Oranienbaum påminner mig om det smutsiga vita reveterade stationshuset, i vars byffé vi brukade dricka ett glas citronte

och äta köttpastejer innan vi kalla vinterkvällar satte oss på tåget till Petrograd, om butikerna på Oranienbaums huvudgata och särskilt om fotografen, som sålde kodakfilm och i sitt fönster ställde ut ”studioporträtt” av sina mera distingerade kunder samt bröllops-gruppbilder. Jag minns ännu att han hette Jakovlev. Men detta i förbigående.

Lozovskij sade också att det kämpades hårt om Krim; striderna pågingo ännu framför själva Krim och även ”utanför Perekop-näset”. Han bestred den i utlandet spridda historien att ”enligt en officiell talesman för Moskva” tyskarna skulle ha landsatt eller försökt landsätta tusentals fallskärmssoldater på Krim. ”Jag har ju inte sagt det, eller hur? Och vilken annan officiell talesman finns det för Moskva?”

I fråga om tyskarnas anspråk på att ha tillfångatagit tre- eller fyra- eller sexhundra tusen ryssar uttryckte han sig mera svävande; slaget i det centrala Ukraina pågick dag och natt, sade han, det var ännu inte slut, och han ansåg det ej vara i ryssarnas intresse att i förtid ge några upplysningar. Men han tillfogade en olycksbådande sats: ”Ju längre tyskarna tränga fram mot öster, desto mera närma de sig det nazistiska Tysklands grav.” Jag kunde ej undgå att undra om han förberedde oss på nya förluster av landområden — Harkov, Donetsbäckenet ...?

Budjonnyjs namn framträder ej längre så starkt i Sovjets tidningar. Det skulle ej överraska mig om han blivit *limogé* eller flyttad till en mindre ansvarsfull post. Många här ha skakat på huvudet åt Budjonnyj; de beundrade hans ståtliga hållning men betvivlade att hans förmåga räckte till i ett krig som detta. Han lär från början ha haft en duglig stabschef; det är möjligt men är ej nog, framför allt om den ukrainska fronten, efter vad det ser ut, hela tiden tycks ha lidit brist på utrustning. Han räknas som en av revolutionens hjältar, och avsikten med hans utnämning var nog, att han skulle spela en politisk roll. Timosjenko däremot är framför allt soldat. Jag har hört att han ej ens skall vara medlem av partiet, men det känner jag ej till. Under de senaste två—tre åren har folk upptagits i partiet oavsett den samhällsklass de tillhöra, och många utanför partiet inneha höga ställningar.

Jag blir alltmera upprörd över den här historien med Reuters. Uppdraget att förse hela den brittiska pressen med material från Ryssland — såsom det beskrevs för mig innan jag begav mig på väg — är av yttersta vikt, men häromdagen mottog jag brev från tre olika personer i England; alla tre berömde mina reportage till *Sunday Times* — ”de ge oss en klarare bild av Moskva än något annat vi läst” — men alla tre undrade också var mina meddelanden till Reuters hamnade. Enligt brevskrivarna ser man inte mycket av mina ”speciella” varken i Londontidningarna eller i den större landsortspressen. Utan tvivel gå mina ”speciella” till Sydamerika och alla möjliga håll, där inställningen till Ryssland — för eller mot — är av föga vikt, men hur Storbritannien reagerar är ytterst betydelsefullt, och om mina artiklar ej komma till användning, slösar jag fullkomligt bort min tid här. Saken måste undersökas. De klipp som ambassaden mottar omfatta nästan allt mitt *Sunday Times*-material men ingen av mina ”speciella” till Reuters utom en enda enfaldig och uddlös omarbetning rörande ett kollektiv-lantbruk i närheten av Moskva — Gud vet vem som verkställt denna omarbetning —, vilken inflöt under mitt namn i landsortspressen.

Jag blev så upprörd över det hela att jag telegraferade för att utröna om åtminstone mina fem artiklar från fronten hade använts. Jag erfar nu att några kortare reportage (återigen omarbetade?) hade intagits på tisdag och onsdag av några landsortsblad, och det var ungefär allt.

Om det här uppslaget med ”specialkorrespondent” är en nyhet hos Reuters så tyckes det ej ha haft framgång. Jag vill ej gärna tro att felet är att söka i mina artiklar — naturligtvis med skäligen hänsyn tagen till de svårigheter som här möta mitt arbete. Möjligen hänger det ihop

med någon brist i själva nyhetstjänstens organisation, som jag ej fullt förstår, men som är av vikt därför att den berör det allmänna problemet om brittiska nyheter från Ryssland. Jag ämnar telegrafiskt föreslå att jag får göra ett kort besök i London för att diskutera frågan.

Förordningen om volgatyskarnas deportation har fört med sig vissa konsekvenser för oss. Bertha, vår lilla jungfru, behöver dock ej lämna Moskva; antagligen tack vare faderns meriter. En gammal fröken, som blev bortskickad, lämnade sin hund kvar; någon kom hit med den och vädjade till Maurices goda hjärta, och slutet på visan blev, att hundrackan fick stanna. Maurice är så vänlig som möjligt mot hunden, men det är inte så lätt. Ingen annan än en gammal mamsell skulle kunna lägga sig till med en dylik hund. Den är korsning mellan tax och setter — långhårig, med stora öron och inga ben att tala om, och saknar fullständigt temperament. Man hade försäkrat Maurice, att den var rumsdresserad — men det var ett misstag. Och följderna är, att Bertha hotar att flytta. Två gånger om dagen berättar hon helt uppbragt: ”Jag var ute med kräket i två timmar utan att det uträttade något, men vi hade knappast hunnit innanför dörren, förrän ...” Hunden heter Bella. För att straffa oss för Bellas illgärningar har Bertha tagit sig före att vid måltiderna på sin dåliga ryska meddela oss: ”Idag blir det ingen soppa ...” eller: ”Idag blir det ingen efterrätt ...” och vi finner oss stillatigande i Berthas lilla hämnd för att slippa gå med Bella till veterinären ...

Den 4 oktober.

Konferensen har avslutats och hälsas på alla håll som en stor framgång. Emedan den så anmärkningsvärt snabbt blev färdig med sitt arbete är folk kanske benägna att glömma både hur begränsat ämnet för överläggningarna har varit och hur begränsade möjligheter det finns att fullgöra leveranserna till Ryssland, även om enligt kommunikéns ord ”praktiskt taget allt som ryssarna begärde” har bifallits. Ha de begärt något utöver vad som kan levereras?

Frågan oroar mig. De ryska tidningarna göra i dag en stor affär av konferensens framgång, av ”den eniga front mot Hitler” som tre av de största industrimakterna i världen ha bildat och mera i den stilen. De personer som läsa tidningarna i spårvagnarna förefalla mycket belåtna, men jag tror knappast de känna sig överväldigade. De veta att de ha en svår vinter framför sig, och om än överenskommelsen i politiskt hänseende är av största vikt, anser man i allmänhet att endast tiden kan utvisa i vilken omfattning den kommer att påskynda ett lyckligt slut på kriget.

Beaverbrook har i hög grad stått i händelsernas medelpunkt och har avgjort överglänst alla, t. o. m. Harriman; som jag måste erkänna gjorde ett ganska färgläst intryck. Även Cripps sköts i viss mån i bakgrunden. Detta är kanske något orättvist, ty Cripps och militärdelegationen utförde säkerligen en hel del förberedande arbete för konferensen utan vilka den ej skulle ha kunnat avslutas så hastigt. Men även om detta medges har Beaverbrooks ”dynamik” otvivelaktigt bidragit till konferensens framgång, och hans samtal varje kväll med Stalin tyckas på ett avgörande sätt ha jämnat vägen och ryssarna äro för ögonblicket mycket belåtna. Beaverbrook synes ha hållit god min inför de kinkigaste ryska kraven på vissa slags råvaror. Huruvida han i fråga om ren krigsmateriel — d. v. s. tanks och flygplan — har gått mycket längre än vad Harrimans sjöfartsexpert sade mig härom dagen, vet jag ej. Men sannolikt har han gjort det. Det ser ut som om Beaverbrook gjort fullt klart för sig, att ryssarna äro det enda folk i världen som allvarligt *försvagat Tyskland*, och att det ligger i Storbritanniens intresse att reda sig utan vissa förnödenheter och avstå dem till Ryssland.

Vid den trängre presskonferensen i går visade Beaverbrook en översvallande livslust, slog sig på knäna och förklarade att både ryssarna och amerikanarna voro nöjda med honom. ”Är de

inte det, Harriman?”, vartill denne svarade: ”Jo, det kan du vara säker på.”

Jag hade ej inbjudits till banketten i Kreml. Det hade för övrigt ingen av tidningsmännen. Att Vernon Bartlett och Quentin Reynolds kommo med var endast därför att de tjänstgjort som pressattachéer under konferensen — visserligen med ganska obestämda funktioner. Banketter äro tråkiga, men jag skulle gärna vilja se Stalin och hur det går till i Kreml. Beaverbrook höjer Stalin till skyarna. Det vore lätt att skämta därom, men jag föreställer mig att han har fått ett starkt intryck av Stalins praktiska läggning, organisationsförmåga och egenskaper såsom nationell ledare. Den kalle, skeptiske Molotov höll ett ovanligt varmhjärtat tal.

Vid baletten i går uppfördes åter Svansjön men denna gång med Ulanova som *prima ballerina*. Hon är mycket ung och har de vackraste och uttrycksfullaste armar. Hon var drömmande och lyrisk utan något av Lepinskajas livlighet. Hennes dans harmonierar enligt min uppfattning fullständigare med Tjajkovskijs musik. Naturligtvis voro alla där. Beaverbrook satt på främsta bänkraden inklämd mellan ett underligt omaka par — Vishinskij på ena sidan (med sitt välkammade vita hår och sin lilla vita mustasch verkade han som en snäll gammal farbror — den fruktansvärde allmänne åklagaren från de stora rättegångarna) och på andra sidan Litvinov. Denne, som ej hade förändrats mycket sedan jag såg honom i Génève, börjar nu omsider åter göra sig gällande, ehuru hans officiella uppdrag vid konferensen till en början angavs såsom rätt och slätt tolk.

Sista kvällen i Moskva gav Beaverbrook en lustig liten bjudning i sina rum på National endast för de engelska tidningsmännen, två brittiska generaler som hade kommit med honom, samt Sovjets ambassadör i Washington Oumanskij. En överdådig byffé hade dukats upp, och för att höja stämningen och underhålla sällskapet hade han engagerat tre specialister på balalajka samt en mörkhyad sångerska. Den mörkhyade vrålade *Volga-Volga*, *Pråmdragarna på Volga* och *Allah-verdi* och andra utslitna kaukasiska favoritsånger, så att jag för ett ögonblick trodde mig sitta på en vitrysk boîte vid rue Pigalle. Beaverbrook var fortfarande i hög stämning fastän han såg tröttkörd ut, och att döma av hans minspel måste han ha tyckt att den mörkhyade gjorde för stor affär av sin repertoar.

På onsdag mottog jag ett telegram från Reuters med samtycke till mitt Londonbesök ”om jag ansåg ett sådant vara i Reuters intresse”. Naturligtvis anser jag det vara i byråns intresse att dess ryska nyhetstjänst ställes på en sundare och mera produktiv basis. I går erhöll jag från ryssarna mitt utresevisum tillika med visum för återresan. Jag försökte utverka tillåtelse att ansluta mig till Beaverbrooks sällskap men fastnade ända upp till knäna i ett gungfly av byråkratisk omedgörlighet, så att jag beslöt mig för att invänta nästa lägenhet. Beaverbrook med sällskap har alltså avrest utan mig, vilket är fördömt förargligt, ty det är otroligt besvärligt att komma härifrån till London, i synnerhet om det skall gå undan.

Den 5 oktober.

Ganska oroande nyheter från fronten. En ny stor tysk offensiv tycks omsider ha satts i gång. Ryssarna säga ännu ingenting, men den brittiska radian är full av tyska rapporter om denna stora offensiv, som Hitler förebådade i sitt tal i fredags. Vi få vackert ”vänta och se”. Vi ha de senaste veckorna haft en känsla av att tyskarna hade fått nog för i år, och att vi åtminstone här i Moskva kunde hoppas på en någorlunda lugn vinter — naturligtvis bortsett från eventuella flygräder.

I dag började symfonikonserterna i Moskva; varken i Tjajkovskij-salen eller i den andra — jag har glömt namnet — fanns en biljett att få efter klockan 12. Musikprogrammen ha offentliggjorts för hela vintersäsongen. Jag skulle gärna ha gått på en av dagens konserter. I

stället tog jag Wally Caroll med mig på Konstnärsteatern — på en pjäs som han mer eller mindre kunde följa med: *Skandalskolan*. Den var beundransvärd såsom tidsmålning; teatern hade helt säkert med sin vanliga grundlighet studerat engelskt sjuttonhundratals. Kostymer, möbler, musikinstrument, allt var fullkomligt riktigt. Androskaja såsom lady Teazle var sprudlande kvick och livlig; den skådespelare som spelade Charles Surface var högst sympatisk såsom den godmodige vivören, men höjdpunkten i pjäsen var när lady Teazle och sir Peter spelade sin duett för harpa och flöjt — ett mästerstycke av musikkomedi med musiken lika god som komedin. Och dock finns det i *Skandalskolan* ej mycket tillfälle till finare nyanser, och ej ens Konstnärsteaterns skådespelare lyckades krama fram mycket mera ur stycket än vad ögat uppfattar.

Lucien har varit sjuk en vecka och tycker mycket synd om sig själv. Jag tror inte, att han är särdeles stark, och han plågas av hemlängtan till Frankrike — fastän han på sitt sätt älskar Ryssland. Han är en utomordentligt skicklig journalist och måste lida av att vara utan ett arbete som upptar honom fullt. Maurice och jag besökte honom på eftermiddagen, och vem råkade vi på där om inte Jean-Richard Bloch! Bloch lämnade Paris så sent som i april i år. Jag hade träffat honom blott en gång i Paris i sällskap med gamle Karl Rappoport - jag undrar just var han finns nu; han skulle fira sin 75-årsdag just när tyskarna tågade in i Paris. Jag hoppade i galen tunna när jag till Bloch nämnde Rappoports namn; jag hade alldeles glömt att gamle Karl hade varit mycket missnöjd med Moskva vid tiden för Bucharinrannsakingen. Jag hade naturligtvis läst Blochs böcker och var intresserad att träffa någon som hade varit i Paris så nyligen. Bloch berättade att han hade tillbringat månader i Paris med att skriva och utge hemliga broschyrer och aldrig hade sovit i samma hus mer än tre nätter i rad. En dag upptäckte han att marken började bränna under fötterna på honom, och han försvann till Ryssland — men på vilken väg omtalade han ej, och jag ville inte fråga. Han sade att sedan Langeron blivit avskedad och amiral Bara gjorts till polisprefekt en fruktansvärd rensning hade företagits inom parispolisen. Santéfängelset var överfullt av polismän, och Langeron själv hade suttit där två månader. Åtminstone ända till våren hade majoriteten inom parispolisen varit absolut emot att samarbeta med tyskarna; på gatorna skämtade de oavbrutet på tyskarnas bekostnad; och när de skickades på husundersökning hos ”misstänkta” — vare sig det gällde föregivna kommunister eller de Gaulle-anhängare — hände det ofta att komprometterande dokument förstördes på stället av de poliser som hade upptäckt dem. Men Bloch trodde att där var mindre trevligt nu efter utrensningen såväl i polisprefekturen som hemliga polisen, och inom gendarmeriet funnas enligt hans åsikt vissa farliga element som mycket väl kunde komma att bilda kärnan till en fransk Gestapo. Men ej ens på det sättet trodde han att någon stor och pålitligt tyskvänlig kår kunde upprättas i Frankrike för något som helst ändamål. Där skulle alltid finnas ”förrädare”. Skottet mot Laval uppfattade han som ett mycket lovande tecken. Bloch skriver en hel del här.

Måndag den 6 oktober.

Jag hör att en konvoj väntas lämna Arhangelsk i början av nästa vecka, och jag har fått löfte om plats i flygplanet på torsdag eller fredag. Undrar just om det går i stöpet nu igen? I morse träffade jag X.; han föreföll anmärkningsvärt lugn och obekymrad för den nya offensiven och trodde inte att den hade så mycket att betyda. Vad som mest bekymrade honom var att tyskarna befunno sig oroande nära Brjansk (nä, det ha de gjort förr och drivits tillbaka). Å andra sidan ansåg han läget kring Leningrad avgjort mera hoppingivande; i söder tycktes tyskarna ha hejdats efter intagandes av Poltava. Harkov var ej längre i omedelbar fara. Han trodde att tyskarna rustade sig feberaktigt för ett vinterfälttåg, i det de rekvirerade och

konfiskerade vinterkläder i stor skala i Norge och Danmark, men deras planer tyckas ha gått i baklås, ty de hade med tillförsikt räknat på en avgörande seger över ryssarna och satte i gång vinterförberedelserna mycket för sent.

Tisdag den 7 oktober.

Det ser trots allt inte vidare ljus ut. Vilka nya lidanden och blodsoffer skola ryssarna inte gå till mötes denna vecka! X. var ojämförligt mycket dystrare i dag än i går. Han talade om en stor tysk kniptångsrörelse med Moskva som yttersta mål, ena skänkeln från någon punkt norr om Smolensk och den andra syftande mot Brjansk. På det centrala avsnittet hade Timosjenkos trupper sedan någon tid ryckt framåt, och tyskarna hade kommit över dem innan de hunnit konsolidera sina nya ställningar. Detta var det sämsta tänkbara ögonblick att möta en mot-offensiv. Enligt spelets alla regler var det mycket för sent på året för en stor offensiv i denna del av Ryssland, men tyskarna hade ofta ostraffat brutit mot spelreglerna. Hitlers senaste tal hade ej låtit som ren bluff; han syftade tydligt till mycket stora, kanske avgörande resultat. Oaktat de stora förluster tyskarna hade lidit tycktes de sätta in stora mängder mekaniserade styrkor; för ögonblicket måste man befara, att ryssarna voro betydligt underlägsna i fråga om tanks.

I morse hade jag besök av Weber, som är biträdande redaktör för den utmärkta månadstidskriften *Znamie*. Han bad mig om en artikel på tvåtusen ord om mina intryck från fronten. Det bereder mig en barnslig tillfredsställelse att skriva för ryska publikationer — särskilt för en sådan kulturtidskrift som *Znamie*. Att se mig själv i tryck på ryska är lika spännande som när jag för sjutton år sedan fick läsa min första ledare i Glasgowntidningen *Bulletin*. Det gällde då hundraårsminnet av Byrons död. Jag ägnade största delen av eftermiddagen åt att skriva artikeln — men på engelska, ty det tar mycket längre tid för mig att skriva på ryska, och Weber sade att han skulle låta översätta den och låta mig granska översättningen. Han vill ha hela texten i morgon. Jag frågade Weber vad han ansåg om det militära läget, och han svarade rätt nedslagen, att vi nog måste bereda oss på några rätt obehagliga händelser; dock trodde han ej att något riktigt allvarligt skulle inträffa. ”Timosjenko vet vad han gör”, sade han.

I förbigående sagt återgavs min artikel i *Sovjetkonst* fullständigt av Moskvas radio härom dagen.

Senare begav jag mig till Lozovskijs konferens — vilken naturligtvis var särskilt viktig i dag. Dessa konferenser hållas nu i en annan villa vid en bakgata i Arbatdistriktet. Före detta grekiska legationen har övergivits då huset ej kunde värmas upp. Gången förut hölls konferensen där, och vi sutto och huttrade av köld. Den nya lokalen är ett vackert litet hus med porträtt av Stalin, Molotov och Kalinin och ett fåtal rester av det förgångna — ett par tvivelaktiga 1700-talslandskap och en skulptur i marmor i en nisch i trappuppgången.

Egendomligt nog tog jag föga notis om Hitlers tal i fredags. Han lät ganska tydligt förstå att den stora ”slutliga” offensiven mot

Ryssland nu skulle börja, och han sade att ryssarna faktiskt redan besegrats. Det var kanske därför de ryska tidningarna, så vitt jag vet, ej innehöllo en enda rad om talet. Lozovskij såg något men ej allt för bekymrad ut. Han sade att Hitlers tal visade att mannen höll på att bli utom sig; han förstod att han ej skulle vinna kriget, men han måste hålla tyskarna någotsånär tillfreds under vintern och skulle säkerligen försöka att vinna åtminstone någon större framgång, som gäve intryck av att ett visst avsnitt av kriget var avslutat. (Vilken ”större framgång” med vittgående moralisk inverkan kunde det vara, tänkte jag, annat än Moskvas in-tagande? Det var klart att Hitler skulle göra en ansträngning i den riktningen.) Det andra

skälet varför det var av största vikt för Hitler att åstadkomma något stort var enligt Lozovskij, att avtalet mellan England, Amerika och Sovjet hade framkallat en känsla av misströstan i Tyskland. De kunde i nödfall svälja ett bolsjevikiskt avtal med Storbritannien men ett sådant med Amerika var mer än de hade väntat sig. I varje fall, sade Lozovskij, avgjorde intagandet av den ena eller andra staden ej den slutliga utgången av kriget. (Försökte han förbereda oss på en möjlig förlust av Moskva?) ”Men alla våra styrkor äro mobiliserade för att möta denna nya offensiv”, slutade han sitt anförande. Varpå han i bitter ton tillade:

”Och om tyskarna vill se ytterligare några hundratusental av sitt folk dödade, så ska de förvisso lyckas åtminstone med den saken.” På en fråga huruvida den stora tyska offensiven hade börjat svarade han: ”Den håller på att börja.”

I förbigående sagt yttrade han sig ganska föraktfullt om de ”ryska nyheter” som komma från Stockholm och Bern — tvivelaktiga nyhetskällor, påstod han, eftersom de i stor utsträckning matas med tysk propaganda.

Den 8 oktober.

Den tyska offensiven är faktiskt allvarligare än vi väntade oss i går. Maurice och jag spelade tvåmansbridge i går afton — det är man ofta hänvisad till under mörkläggningen, eftersom det elektriska ljuset är så dåligt, att man knappast kan läsa. Vid elva-tiden ringde Maurice upp Narkomindeln för att få del av kvällskommunikén. Palgunov svarade själv. Jag hörde Maurice säga: ”Jaså, verkligen — det var mycket intressant, *synnerligen* intressant.” Han föreföll upprörd, när han lade på luren. ”Vad är det, som är så intressant?” frågade jag. ”Jo”, svarade Maurice litet ivrigare än vanligt, ”kvällskommunikén meddelar, att strider pågå utmed hela fronten, men särskilt häftigt i trakten av Brjansk och Vjazma.” Vjazma! Då var det ej fråga om den kniptångsrörelse X. hade beskrivit för mig i går morse. Tyskarna slog inte till från någon punkt norr om Smolensk medan den andra skänkeln riktades mot Brjansk. Detta var ett direkt genombrottsförsök — just på den del av fronten, där vi hade varit för knappt mer än fjorton dagar sedan. ”Det ser illa ut”, sade jag. ”Ja, det kom — en smula överraskande”, svarade Maurice. Ett ögonblick greps jag av en känsla av beklämning — precis så hade jag känt det under de sista dagarna jag vistades i Paris. Särskilt den där kvällen vi fingo veta, att tyskarna hade övergått Meuse vid Sedan.

Men nej, det som nu hände, var säkert inte det samma, kunde helt enkelt ej vara det samma. Ryssarna skulle hejda tyskarna — jag visste att hela området mellan Vjazma och Moskva var starkt befäst. Det var självklart, att ryssarna skulle draga ihop väldiga truppmassor för att rädda Moskva eller åtminstone hålla staden så länge som möjligt. Men vad hade egentligen inträffat? Hade inte segern vid Jelnja i viss mån visat sig vara en bumerang? Hade ryssarna ryckt fram alltför långt och underlåtit att konsolidera sina nya ställningar och därigenom utsatt sig för en framgångsrik tysk motoffensiv? Jag försökte föreställa mig, hur det såg ut i Jelnja nu, om tyskarna hade kommit tillbaka dit; jag tyckte mig se, hur deras tanks och lastbilar rusade genom de eldhärjade gatorna. Med ett sting av smärta mindes jag överste Kirilov och hans folk, den lilla bleknosen Sascha i sin alltför stora kappa och den rödbrusige översten, som hade sagt artigheter till Mrs Haldane. Var voro de nu? Hade de blivit kringrända? Huru många av dem voro ännu i livet? Speglande lille Sascha sig fortfarande i ”lyckospegeln”, som jag hade givit honom till minne? De hade alla varit så glada och förhoppningsfulla för endast fjorton dagar sedan. Och Vjazma?

Bombräden, som hade drivit oss ur sängarna den där gången måste ha varit en barnlek i jämförelse med vad Vjazma nu fick utstå. Jag tillbringade en orolig natt — jag kunde ej få alla

dem, som vi hade mött på vår färd till fronten, ur mina tankar, och jag fylldes av en egenomlig känsla av ömhet för Moskva, som jag aldrig förr hade erfarit.

Efter frukosten i morse lade jag sista handen vid min artikel för *Znamie*. Det var inte lätt att giva slutorden det rätta optimistiska tonfallet. Maurices sekreterare, Natalia Petrovna, verkade ganska upprörd, när hon kom. ”Hur är det fatt?” frågade jag. ”Åh, det är ingenting särskilt; men min man befinner sig i närheten av Smolensk, och jag undrar ...”

Sedan gick jag till Narkomindeln, där jag skulle träffa Weber. Vid spårväghållplatsen på Pokrovka stodo grupper av människor och läste *Pravda* och *Izvestia*, som voro uppsatta i skyltflådor. *Pravdas* ledare var betitlad ”Kvinnornas uppgift i krigstid” — innehållet var inte på det minsta sätt olycksbådande. Krigskommunikén var hållen i samma ordalag som vanligt. Spårvägspassagerarnas ansikten hade det vanliga reserverade uttrycket och man kunde ej märka några tecken till oro. På Narkomindeln fick jag tag i ett nummer av *Röda Stjärnan*; den var frispråkigare än både *Pravda* och *Izvestia* och betydligt bistrare i tonen, särskilt i sitt med fetstil tryckta utrop till ”varje man i röda armén”. Det sades däri, att ”Sovjetunionens hela existens är i fara” och att varje man i den röda armén måste ”stå fast och kämpa till sista blodsdroppen”. Ledaren var mycket upplysande; den beskrev den tyska offensiven som ett sista förtvivlat försök; den sade vidare att Hitler hade satt in allt vad han förfogade över i krigsmateriel; alla gamla omoderna stridsvagnar, alla ”baby-tanks”, som tyskarna hade lyckats lägga beslag på i Holland, Belgien och Frankrike, hade satts in i denna offensiv. Ryssarna, hette det vidare, måste till varje pris förstöra dessa tanks — små och stora, gamla och nya. Allt krigsmateriel, som tyskarna tagit vräktes nu in över Sovjetunionen.

I det lilla pressrummet hängav sig Cassidy åt makabra skämt. Andra menade, att Moskva nu skulle bli ett andra Madrid. När jag överlämnade min artikel för *Znamie* till Weber, föreföll denne tankspridd och sade, att artikeln, när tidskriften kom ut, redan skulle vara en smula efter sin tid. Jag kunde inte låta bli att draga på munnen åt Palgunov. ”Vad säger ni om läget?” frågade jag. ”Tja —” svarade han och citerade några strofer ur en dikt om krigets växlande lycka eller något i den vägen. ”Är det inte Pusjkin?” frågade han mig, som om jag hade varit en auktoritet på området. Jag svarade, att jag inte hade den ringaste aning om det.

Jag åt lunch på den kaukasiska restaurangen med Rabinovitj från *Sovjetkonst*; Maurice var också med oss. Rabinovitj talade åter i översvallande ordalag om Shostakovitj och frågade, om jag snart skulle resa till England och om jag i så fall ville taga reda på, vad som där gjordes för att få de moderna sovjetkompositörerna uppförda. ”Det vore alldeles utmärkt, om vi kunde skicka våra operaartister eller en av våra symfoniorkestrar till London och något av edra teatersällskap i stället kunde gästspela i Moskva”, sade han. ”Men transportfrågan är förstås litet besvärlig just nu.” — ”Ja, det kan jag skriva under på”, svarade jag, och tillade, att jag senare på eftermiddagen skulle höra efter, hur min hemresa kunde ordnas, och skulle underrätta honom om resultatet. Vi åto den vanliga menyn: kaviar, ragu på lamm och färsk lök och drucko vitt kaukasiskt vin. Samtalet kom in på Maurices våning, och jag anmärkte skämtsamt, att de som bött där före honom, hade lämnat efter sig ett urval högst demoraliserande lektyr, exempelvis Trotskij:s samlade skrifter. Rabinovitj verkade obehagligt berörd. ”Det kan man verkligen kalla ytterst olämplig litteratur!” sade han med ett besvärat skratt. Vid bordet närmast vårt sutto några unga ryska officerare; den ene av dem, en ståtlig ung man, hade bara ett ben — han hade kommit in på kryckor.

Senare på dagen uppsökte jag M., som sade mig att det flygplan han hade talat om för några dagar sedan skulle avgå på fredagsmorgonen, och att jag genast skulle vidtaga mina förberedelser, om jag ville följa med det. Flygplanet tillhörde det ryska marindepartementet och

Narkomindeln skulle försöka reservera en plats för mig. M. tillade, att en någorlunda snabbgående ångare skulle avgå från Arhangelsk till England om några dagar. Jag begav mig därför till Palgunov, som efter att ha ringt upp flera olika personer sade mig, att saken var ordnad. Han skulle giva mig närmare besked i morgon. ”Ni ämnar ju komma tillbaka till Ryssland om några veckor, eller hur?” frågade han. ”Naturligtvis”, svarade jag. ”Och jag hoppas, att det blir till Moskva.” — ”Ja, det kan ni lita på”, genmälte han. ”I förbigående sagt äro nyheterna från fronten betydligt bättre i eftermiddag. Jag vet, att ni känner er besviken över att ni inte kunde fara till Leningrad, men jag tror, att ni har ganska stora utsikter att komma dit, när ni kommer tillbaka. Och när ni är i England, så kom ihåg en sak: det kanske kommer att se mörkt ut för oss ibland, men ryssarna är betydligt segare, än många tro.” Det bjuder mig emot att lämna Moskva just nu, men om jag skall fortsätta att skriva om Ryssland till den engelska pressen, så måste jag ha arbetet ordentligt ordnat. Och det kanske dröjer innan det åter yppar sig ett tillfälle att resa till London, särskilt om vi måste flytta österut.

Den 13 oktober.

Jag skriver detta ombord i min hytt på ett av den engelska flottans fartyg. Jag befinner mig här sedan i går. Kaptenen inbjöd mig till middag i går kväll och han var mycket intresserad av allt jag hade att förtälja om Ryssland. I morse fingo vi bräckt skinka med ägg och riktig marmelad till frukost, och jag köpte en femtioask äkta Players för en shilling tre pence. Alla äro ytterst älskvärda. Eget med denna lilla engelska oas mitt i Vita havet. Nyss var jag uppe på däck. Kvällen är underbar; himmelen är översållad med stjärnor och havet ligger mörkt och stilla. Det blåser en lätt bris och det känns nästan ljumt i luften. Ungefär en kilometer till höger om oss skimtar en liten ö med några låga byggnader och en något större — kanske det är tullstationen. Och på ömse sidor om oss, långt i fjärran, sträcker sig en skogsrand söderut mot det smalnande Arhangelsksundet. Själva staden ligger åtskilliga kilometer härifrån; men under dagen kan man urskilja röken som stiger mot skyn — kanske den kommer ur fabrikskorstenarna eller från några fartyg i hamnen. Och när jag blickade åt norr, såg jag ett sken på himmelen — norrsken, som de kalla det här. Det såg ut som skenet från en strålkastare och hade ingen utpräglad färg. Hur oändligt litet man kan se av Ryssland härifrån! Två smala strimor skog — utlöpare från skogen som sträcker sig till Vologda och mot Stilla oceanen och västerut till Leningrad. Skada, att jag icke fick se Leningrad; kanske det blir, när jag kommer tillbaka, men nu är det för sent.

Vilket underligt äventyr det var att komma hit! Livet är fullt av överraskningar. Aldrig hade jag väl trott, att jag i Vologda skulle få skaka hand med Fredrik den store!

Men först till min sista dag i Moskva.

Först tog jag avsked av alla mina bekanta. ”Lycklig resa — vi råkas snart igen”, hette det överallt. Sedan gick jag åter till Stoleschnikovgatan och köpte en päls av mjukt vitt harskinn åt min lilla dotter. ”Det finns inga barnpälsar inne”, sade expediten. ”Men tag minsta damnumret. Hon kommer att växa i den, eller också kan den ändras.” Det tyckte jag lät förståndigt. Livet i staden tycktes gå sin gilla gång. Jag promenerade ned för Gorkijgatan — Moskvastolthet — och längs Kuznetzkij Mosst, förbi den ljusgröna träbyggnad, i vilken Konsträteatern är inrymd. På teateraffischerna såg jag, att teatern den 12 oktober skulle spela Tre systrar. I bokständer utanför antikvariaten pågick kommersen för fullt. Jag köpte för fem rubel en roman av Valentin Katajev, som jag inte hade läst. På Narkomindeln fick jag mina förhållningsorder för påföljande dag.

På eftermiddagen tittade jag in på Nationals kafé. Där sutto många officerare, och alla före-

föllo mycket lugna. Jag gick för att telefonera, men förekom av en äldre herre med helskägg, vilken gjorde ett mycket europeiskt intryck och vars ansikte föreföll mig bekant. När han avslutat sitt samtal, vände han sig till mig och bad om ursäkt för att han hade använt telefonen före mig, fastän jag hade kommit först. Han satt vid ett bord alldeles intill mitt i sällskap med en officer; litet senare beställde han cigaretter hos uppapperskan, och när hon svarade, att hon inga hade, erbjöd jag honom en av mina, som han efter en del invändningar tog emot. Vi kommo i samspråk, och under samtalets gång blev det klart för mig, att han var Konstnärsteaterns direktör, den store NemirovitjDanchenko, vilkens byst och porträtt jag hade sett i teaterns foajé. På Nationals kafé stötte jag också ihop med den där portugisen eller brasilianaren eller vad han nu är för landsman. ”Vill ni göra mig den tjänsten att taga reda på en sak, som jag har försökt få veta i månader, när ni kommer till London?” sade han. ”*Vem vann Derbyt i år?* Ni kanske kommer ihåg, att jag frågade er om det sist vi råkades, och att ni svarade, att ni inte visste det. Men ni kan lätt få reda på det i London. Och så en sak till — vill ni taga med er en låda cigarrer åt mig, när ni reser tillbaka hit? De säljer också ett slags *utmärkt trevliga* märken i form av en skotsk terrier eller foxterrier, som man bär i knapphålet. Jag skulle vara er så tacksam, om ni kunde köpa en för min räkning.” Jag lovade att göra mitt bästa.

Moskva verkade verkligen förunderligt lugnt. Fastän striden fortfarande rasade vid Vjazma och tyskarna fortsatte sin framryckning, befunno sig Moskvaborna inte i det tillstånd av nervös upphetsning, som jag hade lagt märke till i Paris under en hel månads tid. Långt därifrån! Uttrycket av lugn tillförsikt som syntes i officerarnas och soldaternas ansikten, var det, som gjorde det djupaste intrycket på mig.

Det gavs ej larm den natten — de tyska flygplanen hade antagligen alldeles för mycket att göra vid fronten. (Stackars Vjazma!) Maurice och jag gjorde i ordning räkenskaperna, som jag skulle taga med mig till London. Han gav mig också ett brev till sina gamla föräldrar i London, vilka han inte hade träffat på tre år. Han bad mig uppsöka dem och framföra hälsningar från honom. Hans hustru och barn äro i Amerika, och han hade icke sett dem på över ett år. Jag har ofta undrat över, hur pass mycket erkännande dessa anonyma ombud för nyhetsbyråerna egentligen få av allmänheten. De utföra år ut och år in ett gott, nödvändigt men understundom ointressant och säkerligen ansträngande arbete, och de måste ofta i årtal leva skilda från sina barn, från den kvinna de älska, från släkt och vänner där hemma. Allmänheten, som tror, att allt vad den läser i sin tidning, kommer från ”vår specialkorrespondent”, skänker dem sällan en tanke, ehuru hälften av specialkorrespondentens reportage, eller ännu mer, grundar sig på de meddelanden, som nyhetsbyråns representant har skickat.

”Hur tror du, att det kommer att gå med Moskva, Maurice?” Han funderade ett ögonblick. ”Jag tror att det kommer att gå bra”, svarade han sedan. ”Men, som jag redan sade dig i juli, tror jag, att vi kommer att få tillbringa vintern någonstans vid Volga. Moskva kommer inte att kapitulera, men vi, representanterna för den utländska pressen, kommer att skickas till Kazan eller kanske ännu längre bort. Men till våren kommer vi att vara tillbaka igen. Jag har en känsla av att förberedelser redan äro i gång för att flytta Narkomindelns pressavdelning från Moskva.” — ”Det kommer inte att bli något att göra i Kazan”, sade jag. ”Nej, det kommer säkert att bli fördömt långtråkigt. Du gör nog klokt i att resa.”

Harskinnspåsen tog upp halva utrymmet i min kappsäck, och eftersom jag skulle flyga, kunde jag inte taga med mig mer än en kappsäck. Jag fick därför lämna kvar det mesta av mina tillhörigheter i Moskva. Sedan gick jag till sängs, men mina dystra tankar hällö mig vaken. Tänk om Moskva till slut ändå skulle falla? Tänk, om tyskarna i alla fall skulle segra? Åter

tänkte jag på kapten Dodonov och hans sibiriska soldater, på sjuksköterskorna på fältlasarettet, som vi hade besökt, på överste Kirilov och på lille Sascha. De lidanden det ryska folket måste utstå, överträffas endast av dess sega tapperhet. Jag kände på mig, att allt skulle sluta väl — men ryssarna skulle få betala segern dyrt.

Det var egendomligt att tänka, att detta var den sista natten jag tillbringade i detta rum med dess rader av böcker — bland dem Trotskij's "högst olämpliga" skrifter — de tre ikonerna, lampskärmen av blått och gult kräppapper och den andra lampan, vars fot hade formen av en drake — vilken otrolig massa skräp Reuterkorrespondenterna hade lyckats samla ihop under årens lopp! — det banala sjöstycket i sin breda svarta ram och de rakryggade trästolarna i imiterad rysk "allmogestil". Ute på gatan var det nästan spökligt stilla — det enda ljud man hörde var fotstegen av den kvinnliga observatören, som då och då på sin rond kom förbi fönstret. Kanske det var den surmulna äldre kvinnan med den svarta schalen, som jag hade mött för några kvällar sedan, när jag gick ut med Bella på en promenad i förhoppning att jag skulle ha större tur än Bertha. Jag råkade nämna något om Bellas friska aptit, som var ganska besvärlig nu, när det började bli ont om livsmedel. "Åh, det finns fortfarande tillräckligt med mat för alla här i landet!" svarade hon med ett ogillande tonfall. Jag märkte, att hon höll sig på sin kant, när hon talade med en utlänning — och av mitt pass visste hon, att jag inte var ryss (ty hon tillhör huskommittén).

Den kvällen hade jag promenerat ned för Chochlovskijgatan; det var fullmåne, och de moderna betonghusen och den förfallna gamla kyrkan verkade på något sätt överkliga i det vita månljuset. Jag hade gått vidare genom andra smågator och kommit till en öppen plats med gamla rappade tegelstenshus på den ena sidan och en skog av kyrktorn och kupoler på den andra — antagligen något gammalt kloster. Även det badade i månljus och skimrade nästan blek-blått. Gatorna voro folktomma så när som på hemskyddens observatörer och brandvakterna.

Nästa morgon kom bilen och hämtade mig, och sedan jag sagt farväl till Lovell och lilla Bertha, åkte jag till ambassaden vid kajen mitt emot Kreml. De engelsmän, som skulle resa med, och vilka till största delen utgjordes av sjöofficerare, skulle samlas där. Morgonen var kall och dimmig, och Kremls kupoler voro insvepta i en gråvit dimslöja. Jag tänkte på Stalin där inne i Kreml och undrade, vad hans tankar sysslade med denna morgon. Genom den ännu tämligen folktomma Gorkijgatan foro vi ut till flygfältet. Sikten var dålig, men flygplanets besättning beslöt efter en överläggning att våga försöket. När skulle jag väl återse Moskva? Om två eller tre månader, om allt gick efter beräkning — mycket senare, om det icke gick, som jag hoppades. Men jag kände på mig, att jag skulle återse det inom ett år.

"Moskva! Hur mycket betyder ej detta ord för alla ryska hjärtan!" Jag mindes att Jakovlev i sitt "patriotiska potpurri" hade citerat dessa Pusjkins ord den där soliga sommareftermiddagen i Eremitageparken. Moskva hade verkat så ljust och glättigt den dagen; unga soldater och vitklädda flickor i lätta sommarklänningar hade suttit i solen. Men när jag nu från flygplanet kastade en blick tillbaka, doldes Moskva av dimman. Människorna nere på flygplatsen sågo ut som små svarta punkter. En stund flögo vi över Moskvastäderna, och sedan över en klunga sommarvillor, som lågo inbäddade i en barrskog. Nu på hösten stodo de tomma — till våren skulle ägarna åter flytta dit ut. Men våren tycktes så oändligt avlägsen. Vi kommo över åtskilliga byar. Träden lyste gula och röda i sin höstkrud, men gräset var ännu grönt. När vi i närheten av Rybinsk flögo över Volga, tycktes vädret bli bättre. Vi befunno oss nu över det vidsträckt skogsområdet som sträcker sig över norra Ryssland. Si långt ögat nådde, liknade landet en ocean av tusen sinom tusen mörkgröna barrträd med några bjärtgula fläckar här och

var som bildades av gulnade björkar. Så småningom förändrades landskapets färgton. Under oss hade vi ej längre en mörkgrön ocean utan en vidsträckt vitullig yta av snöhöljda skogar, här och var avbruten av bruna och gula fläckar. Än flögo vi högt över den vita ytan, än ströko vi fram tätt över trädtopparna. En stund följde vi järnvägslinjen Vologda—Arhangelsk, en av de få tillförselvägarna, på vilken hjälpen från England skulle kunna komma fram. Vi flögo över en eller ett par breda floder, som ännu skimrade mörkblå mellan de snöhöljda stränderna och över en plats, där man höll på med skogsfällning och varifrån några smalspåriga järnvägslinjer förde djupt in i de ändlösa skogarna. Nu voro vi på en timmes avstånd från Arhangelsk. Och så med ens kommo vi in i en häftig snöstorm. Till en början kunde vi då och då urskilja trädtopparna, som tycktes stiga och sjunka under oss, men sedan sågo vi under flera minuter ingenting annat än virvlande snömoln. Jag tyckte mig märka, att de mera flygvana av mina medpassagerare började bli en smula nervösa; därpå kom en av besättningen och sade oss, att vädret gjorde det omöjligt att fortsätta; från Arhangelsk hade nyss kommit ett radiomeddelande, att flygplanet skulle återvända till Vologda. Alltså styrde vi åter kosan söder ut och efter ytterligare två timmars flygning landade vår pilot med berömvärd skicklighet på flygfältet utanför Vologda.

Jag visste naturligtvis, att Vologda såsom knutpunkt för Arhangelskbanan och Leningradgrenen av den Transsibiriska järnvägen var av stor strategisk betydelse — den viktigaste staden i denna nästan obebodda del av Ryssland och förutvarande provinshuvudstad. Men jag hade ingen aning om, hur där såg ut. Detta tillfälle att tillbringa en dag i en undangömd landsända i Sovjetryssland skulle hålla mig skadeslös för förseningen. En dags försening, om vädret blev bättre — eljest skulle det kanske dröja längre. Ressällskapet, som utom några engelska sjöofficerare och mig bestod av officerare ur röda armén, fick vänta en stund på flygfältet. Snöstormen rasade fortfarande. Slutligen kom en gammal skranglig buss för att hämta oss; bagaget låstes in i flygplanet, så att vi fingo en smula mera utrymme i den trånga bussen. Färden in till staden gick över en gropig och bottenlös väg; den var mycket smal, och vi uppehöllos flera gånger av hästfordon, som hade fastnat i leran. Vi körde förbi Vologdas Kreml, en klunga kyrkor och förvaltningsbyggnader inom en hög stenmur, på vilken egendomliga röda och gröna cirklar voro målade. Någon sade, att det hade blivit anlagt av Ivan den förskräcklige. Människorna vi mötte på vägen voro klädda i pälsar eller vadderade kappor och den bitande snöstormen hade givit alla röda kinder.

Vi körde ned för en lång gata, kantad av gamla trähus och rader av gulnade björkar — tydligen stadens huvudgata, Chernyshevskijgatan. Över bigatorna låg samma fläkt av nästan lantlig ro, men de hade alla namn som påminde om revolutionen, såsom Herzengatan, Marxgatan, o. s. v. Slutligen kommo vi fram till Vologda-floden med dess rätt imponerande kaj, som kantades av välbyggda trähus och flera ämbetsverk och där även två kyrkor voro belägna, vilka båda hade sina kors kvar. På floden lågo flera ångare och pråmar. Vi körde över en av broarna och kommo till en öppen plats, där bussen stannade framför en gammal rappad byggnad. Före revolutionen hade den antagligen varit guvernörens residens, men nu var stadens arbetarråd inhyt där. Framför huset fanns en trädgård med gulnade björkar, där en staty av Lenin var uppställd. Man förde oss till en matsal, där vi intogo vår mycket försenade lunch. Serveringen sköttes av en söt ung uppapperska — en gladlynt och fräsch flicka med omsorgsfullt målade läppar. Av allt att döma rådde ingen livsmedelsbrist i Vologda; det fanns gott om smör och mörkt bröd på bordet, salladen var lagad av hemmaodlade tomater och gurkor; det serverades raphöns från Vologdas skogar och till dessert fingo vi valnötter inlagda i sirap, något som anses som en särskild läckerhet. Men ölet var en stor besvikelse. Bredvid mig satt en ung, något harmynt rysk major; han var en ivrig sportsman och berättade,

att han brukade tillbringa flera veckor av året i skogarna kring Vologda, där han jagade både raphöns, hare och större vilt såsom varg och räv. Så påstod han att en ryss inte anser det för någon skam att skjuta en räv, men en verklig rysk sportsman, som exempelvis denne major, skulle anse det ovärdigt att skjuta en björn. Nej, det var med *dolk*, som ryssarna gingo mot björnar, och majoren berättade i detalj för oss, hur en björnjakt går till. ”Vänta, till dess björnen reser sig på bakbenen och försöker krama om er — då är rätta ögonblicket inne ...” Jag har glömt, hur många björnar han sade sig ha dödat.

Efter lunchen visade man oss till våra sovrum, som voro belägna i en närbelägen byggning. Huset var bekvämt inrett och väl uppvärmt; endast toaletterna voro en smula primitiva. Jag gick ut i staden på en promenad; men det började mörkna, och som mörkläggningsföreskrifterna voro lika stränga i Vologda som i Moskva, och jag inte gärna ville gå vilse i den främmande staden, vände jag snart om. Vädret hade blivit bättre och det var stjärnklart. Vid återkomsten fick jag veta, att hela vårt sällskap hade inbjudits att övervara kvällens föreställning på stadens teater. Teaterdirektionen hade till de allierade gästernas ära företagit en ändring i programmet; i stället för den ursprungligen annonserade pjäsen, som endast innehöll fem eller sex roller, skulle en annan uppföras, i vilken alla teaterns krafter voro i elden. Klockan halv åtta åkte vi till teatern, som visade sig vara inrymd i en byggning av trä och hade sjuhundra hårda sittplatser. Prosceniet var prytt med patriotiska slagord, och till höger om scenen stod en stor kanon. Pjäsen som uppfördes hette *Berlins nycklar* och handlade om de ryska truppernas intåg i Berlin under sjuåriga kriget. Det vilade något av bister ironi över denna föreställning, när tyskarna befunno sig så nära Moskva, men ingen av åskådarna tycktes på minsta vis bekymra sig över den saken. Det var en underhållande pjäs och den innehöll alla ingredienser, som höra till en verklig melodram. Fredrik den store klev omkring på scenen, utstyrd med en ofantlig lösnäsa, och utslungade med mullrande röst cyniska och machiavellistiska sentenser. Här såg man Fredrik den stores hemliga agent, den mörka franska grevinnan, som yttrade dunkla hotelser och utstötte ondskefulla skratt. Hjälten i pjäsen var en ung rysk löjtnant med gula mustascher och iförd en gammal maläten uniform från tsartiden. Det var han som till slut inte bara besegrade tyskarna, utan även avslöjade sin egen överste såsom medlem av femte kolonnen. Och hjältinnan var den franska grevinnans olyckliga unga dotter. ”Lilla mamma!” pep hon gång på gång och lade huvudet i den skurkaktiga moderns knä som en smeksam kattunge. När den förrädiska översten slutligen avslöjades kunde man inte låta bli att glädjas å löjtnantens vägnar över att översten riktade sin pistol mot den unga damen och sköt ned henne. De ryska soldaterna i pjäsen voro alla präktiga gossar med sunt bondförstånd, medan preussarna voro fnoskiga och fega men begivna på att plundra, om det lät sig göra utan någon som helst risk.

Under första mellanakten blevo vi inbjudna att dricka ett glas med direktören och skådespelarna. Vi skålade för Fredrik den store, för Vologdas teater och för den engelsk-ryska alliansen. Fredrik den stores framställare tillhörde skådespelarelliten, visserligen ej i U. S. S. R. men i Karelska republiken. Vologdas stående teatertrupp uppförde trettio eller fyrtio olika pjäser under året, och direktören sade mig med stolthet, att alla dekorationer och dräkter utfördes i Vologda efter skisser från Moskva. Salongen var nästan alltid fullsatt och priserna ytterst låga - platserna på de bortersta bänkraderna kostade endast en rubel. Direktören var en typisk rysk skådespelare av den gamla stammen, slätrakad, med långt vitt hår och en fladdrande svart halsduk. Jag påpekade, att han var mycket lik Stanislavskij. Detta smickrade honom mycket, och han sade: ”Ack ja, den käre gamle Konstantin Michailovitj ...” Den harmynte majoren berättade ivrigt för Fredrik den store med lösnäsan om sina björnjakter med dolk. Tyvärr blevo vi ej presenterade för skådespelerskorna — varför, vet jag inte. Jag fick

veta, att teatern åtnjöt statsunderstöd, fastän den mer eller mindre bar sig.

Under andra mellanakten gingo vi ut i foajén. I ett hörn stod en ofantlig uppstoppad björn med en mässingsbricka mellan tassarna. Väggarna voro täckta med affischer och patriotiska teckningar och kopparstick, vilka huvudsakligen hänförde sig till händelserna år 1812 och Alexander Nevskij. Det fanns även goda reproduktioner av Verestchagins målningar av Moskvas brand och från ”den stora franska arméns” dystra återtåg. Bilderna kunde omöjligt ha samlats ihop i staden utan hade tydligen skickats av någon central organisation för fosterländsk propaganda. Det fanns många soldater och unga flickor i foajén. Somliga av flickorna voro klädda i uniformer och nästan alla voro mycket vackra och hade fräsch hy — en god reklam för Vologdas klimat.

Jag skulle gärna ha sett mer av Vologda, men tidigt nästa morgon meddelade man oss, att vädret var någorlunda gott och att vi gjorde klokast i att begiva oss av så snart som möjligt. Det blåste en genomträngande nordanvind och marken var frusen. Åter foro vi ned för Chernyshevskijgatan och förbi Kreml, där några soldater stodo på post. Det dröjde en stund, innan motorerna blevo varma, men slutligen bar det av. Luften var betydligt klarare än föregående dag. Under oss hade vi åter oändligt vidsträckta skogsområden. Först voro de gröna, men sedan blevo de allt vitare med fläckar av gult. Vi kommo åter in i en snöstorm, men som piloten senare erkände, bestämde han sig för att ej låsa om den nya varningen han erhöll från Arhangelsk, eftersom han ej hade nog bensin kvar för att vända tillbaka till Vologda. Och efter tre timmars flygning svepte vi i en halvcirkel ned genom dimman, över hustaken i Arhangelsk och över båtarna i hamnen — en gång snuddade vi nästan vid toppen på en stormast. Regn, snö och issörja piskade mot flygplanets rutor, när vi gled ned mot flygfältet. Det var en otrevlig dag. ”Ja, nu är det gjort”, sade piloten skrattande. ”Jag kände mig smått nervös den sista halvtimmen.” — ”Det var verkligen styvt gjort att hitta rätt på flygfältet i ett sådant väder”, sade en av de engelska flygarna bland passagerarna. ”Ni har tur, som kom hit i dag”, sade piloten. ”Under oktober har vi knappast åtta dagar, när man kan flyga i denna del av världen. Men om vi hade dröjt en dag till i Vologda, skulle vi aldrig ha kommit hit.” Nu kunde jag kosta på mig lyxen att föreställa mig en nödlandning mitt i de stora skogarna kanske hundratals mil från all ära och redlighet. Men så här dags på året skulle vi åtminstone ha sluppit ifrån myggen.

Vi åkte i buss till en rysk sjömansklubb, belägen i själva staden Arhangelsk nere vid kajen. I hamnen lågo många ångare, bland dem några engelska. Ryska soldater, officerare och underofficerare, marinsoldater och sjömän sutto och åto i marketenteriet. Det fanns gott om vodka, och den blekröda rökta laxen, för vilken Arhangelsk är berömt, smakade utsökt. En ung rysk löjtnant, som jag lärde känna, gav mig ännu ett bevis på, vilken tjusning Sovjetunionens vidsträckta arktiska områden ha för den ryska ungdomen. Sommaren förut hade han tillbringat två månader på Kolahalvön. ”Jag trivs inte i de stora städerna”, sade han. ”Jag älskar de stora, ödsliga vidderna. De ge en känsla av frihet som ingenting annat. Jag var ditskickad av röda armén på en kartläggningsexpedition. Vi kunde vandra trettio till fyrtio kilometer om dagen över nästan outforskade områden. Där funnas väldiga tundror, skogar och sjöar — det är en av de vackraste trakter på jorden, om man tycker om den höga nordnen. En gång vandrade vi i över en veckas tid utan att möta en mänsklig varelse. Det är underbart där uppe på sommaren, när solen är uppe nästan hela dygnet. Naturen vaknar till liv med en snabbhet, som inte förekommer annorstädes. Där finnas vackra vilda blommor, miljoner fåglar, harar och alla möjliga slags djur.” — ”Och mygg?” frågade jag. ”Ja, fullt med mygg. Vi bar skyddsnät över ansikte och hade händerna omvirade. Det måste bli gott om mygg i alla

träskan och sjöarna ..." — "Riskerar man inte att gå ned sig i kärren?" — "Nej, inte om man följer stigarna, som renarna ha trampat upp." Han berättade mer om sina vandringar i det inre av Kolahalvön, men jag har glömt detaljerna. Han talade också om några andra upplevelser, en resa till Jenissejs mynning och hur han hade bestigit Elbrus i Kaukasus. "Vår Sovjetunion är ett underbart land", sade han. "I intet annat land i världen finns det så mycket att se och lära, så mycket, som ännu måste utvecklas och så mycket att uträtta." Denne unge man — och det finns tusentals sådana som han i Ryssland — besjälades av samma äventyrsanda, förenad med kärlek till naturen, som fanns hos Papanin och Otto Schmidt och männen ombord på Tjeljuskin. Tusentals unga ryssar skulle inte önska sig något bättre än att få ströva omkring i de vilda nordliga trakterna av sitt fosterland, och ingenstädes äro upptäcktsresandena mera populära än i våra dagars Ryssland.

Det mörknade, när vi lämnade marketenteriet, och det var för sent för att ge sig ut och söka efter butikerna, där man säljer renskinns- och vargskinnshandskar för åttio rubel paret. Några engelsmän, som hade kommit till Moskva över Arhangelsk, voro mycket stolta över att vara ägare till sådana handskar. Stormen var häftigare än någonsin, när vi längs kajen gingo till "Engelska huset", Båtarna i hamnen kastades hit och dit av stormen och understundom yrde skummet upp på kajen. Ett av fartygen några kilometer på andra sidan hamnen signalerade med gröna och röda raketer. Den kalla vinden var så hård, att jag knappast kunde andas och endast med största svårighet kunde förflytta mig framåt, och mina ögon började tåras. Det "Engelska huset" var uppfört av trä — det råder ingen brist på den varan i Arhangelsk; det var en tämligen stor byggnad; rummen voro nyreparerade och tapetserade med ganska underliga tapeter — förmodligen det bästa, som kunde uppbringas i Arhangelsk. Där funnos ett antal sovrum avsedda för personer i officiell ställning, vilka uppehöll sig i staden, ett modernt badrum och snygga toaletter. Rummen hade kakelugnar och det luktade hemtrevligt av kåda. De flesta, som bodde där, skulle stanna i Arhangelsk för längre tid, men två engelska sjöofficerare, vilka hade avslutat sitt uppdrag i Ryssland, fingo samtidigt med mig meddelandet att hålla sig beredda att fortsätta resan klockan halv tio på kvällen.

Vi fingo en god kall supé bestående av korv, tillverkad i Arhangelsk, hårdkokta ägg och rysk ost av Cheddartyp (men något för mild i smaken); betjäningen sköttes av, ryska flickor — en angenäm omväxling mot volgatyskorna, som man får se i nästan alla utländska familjer i Moskva.

Det var beckmörkt och stormen yrde när vi åkte ned till hamnen. Slutligen kommo vi till en ångare, som låg förtöjd vid kajen, men i det rådande mörkret var det omöjligt att tydligt urskilja dess konturer; den verkade ganska liten och var kanske på femtontusen ton. Den visade sig vara en liten isbrytare — eller rättare sagt, en "isskärare" (vilket ej är detsamma) och vi tillbringade en trevlig afton tillsammans med fartygets befälhavare, kapten Zamshin och de två styrmännen Koralkov och Semjonov. Den korpulente, nästan skallige lille kaptenen med sin stubbade vita mustasch var född i Leningrad och var mariningenjör; han samarbetade med engelsmännen i Arhangelsk på att höja hamnens kapacitet. Den ene styrmannen var lång och gänglig och mycket tystlåten; den andre, som var småväxt och såg ut som en japan, var livlig och pratsam och talade en dräglig engelska. Zamshin talade en hel del om hur man skulle kunna hålla hamnen i Arhangelsk öppen under vintermånaderna; han sade, att den ej frös till riktigt förrän i december, och att det fanns tillräckligt med isbrytare och "isskärare" för att hålla trafiken i gång hela vintern. Vi fingo te i glas och bröd och smör, och vi lärde ryssarna spela poker och de i sin tur lärde oss ett annat spel, vars namn jag har glömt.

"Isskäraren" hette *Moroz* — Frost — och systerbåtarna buro lika betecknande namn —

Snöstorm, Orkan, Snö och Storm. Vi gingo slutligen till kojs för att försöka sova. I styrmännens hytt funnos några böcker, bland annat en populärupplaga av Pusjkin och Pickwickklubben i översättning. Fartyget avgick under natten, och när jag åter kom upp på däck, syntes ej längre Arhangelsk. Vi befunno oss mitt ute i det breda sundet som på båda sidor kantades av smala skogsbälten, vilka möttes i söder vid Dvinas mynning. Vädret var grått, men det hade blivit mildare i luften och stormen hade bedarrat. Men föregående dag hade den varit så kraftig, att konvojen, som väntades in under natten, ännu icke hade anlänt.

Förmiddagen förgick under väntan på konvojen. Havet låg nu fullständigt lugnt; några trålare gingo förbi, och vid ett tillfälle sago vi en rysk undervattensbåt. Ett par spaningsplan dånade ovanför oss. Slutligen upptäckte vi långt borta i norr en liten svart punkt — sedan två och tre. De blevo allt större. Det var konvojen av engelska fartyg, som förde med sig den så efterlängtade sändningen engelskt krigsmateriel. Ett — två — tre — fyra fartyg, och sedan ännu flera, de flesta av dem kamouflerade och alla förande engelsk flagg. Glasgow, Newcastle, Bristol och andra namn på hamnar — namn, som frammanade bilden av skeppsvarv, höga skorstenar och luftanfall — kunde läsas på livbojarna, och silhuetterna av engelska sjömän avtecknade sig mot horisonten. Och med ångarna följde eskorten av engelska krigsfartyg. ”Storartat!” utbrast kapten Zamshin.

Fartygen fortsatte mot Arhangelsk och blevo åter till små svarta punkter. Endast ett av eskortens fartyg¹ ankrade i närheten av *Moroz*. Vi togo avsked av kapten Zamshin och den tystlåtna styrmannen. Lille Korolkov följde med oss ombord för att avhandla vissa frågor angående konvojen. Och nu befinner jag mig här, i denna lilla brittiska oas mitt ute i Vita havet. I gunrummet hänga stora porträtt av konungen och drottningen — Stalin och Kalinin blicka inte längre ned på oss. Men ännu kan man skönja konturerna av den smala skogsranden, som skiljer det mörka havet från den mörka skyn, strimmad av norrskenets ljuskäglor . . .

London den 4 november.

Det känns egendomligt att åter vara tillbaka i England. För två dagar sedan befann jag mig ännu ute på havet. Vilka präktiga människor de äro, dessa män i den engelska flottan! Flottan har traditioner, som man inte finner i någon annan gren av försvaret — traditioner som sätta sin prägel på de enskilda individernas karaktär. Utan dessa traditioner, utan denna inställning hos flottans män skulle vi kanske aldrig kunna vinna detta krig. Alla äro djupt medvetna om sin stora uppgift, men jag har aldrig hört ett ord av skrävel från någon. De ha snarare en benägenhet att skämta, när de tala om flottans bedrifter. ”Visst har flottan skött sig bättre än armén”, sade kommandörkapten Z. skämtsamt en kväll. ”Men det är därför att tyskarna inte har någon flotta.” Efter ett ögonblick tillade han: ”Men jag tyckte i alla fall bättre om arbetet vid flottan under det förra världskriget. Nu håller det på att bli så fördömt yrkesmässigt; det är rent av ett farligt göra, och det passar inte för mig, som tycker om ett lugnt liv.” Jag visste, att han var en av de modigaste män som seglat på de sju haven. Han hade bland annat varit i Japan och visste mer om japanerna än någon. annan jag hade råkat. ”Små sega, lömska gynnare!” brukade han säga om dem. Skeppsläkaren använde sin lediga tid till att måla små akvareller av sitt hem i Sussex — ganska medelmåttiga konstverk förresten; men tyget, som han vävde på sin lilla vävstol, var utomordentligt vackert. Och kapten X. — en högländare med torr humor och ett varmt hjärta — sysslade på lediga stunder (de voro inte många) med

¹ Jag skulle gärna vilja skriva mer om detta präktiga engelska krigsfartyg, om dess märkliga bedrifter under kriget och om officerarna och besättningen, i vilkas sällskap jag upplevde sjutton lyckliga och spännande dagar. Men det får anstå till efter kriget.

att skriva sagor för skeppsläkarens två små döttrar. En av sagorna hette ”Den svarta skalbaggen”. Han skrev dem på sin skrivmaskin och häftade ihop bladen med blåa sidenband.

Detta fartyg hade varit med om en hel del sedan krigsutbrottet. Besättningen har ”varit i selen” nästan utan avbrott sedan den 31 september 1939. För fem eller sex månader sedan hade den haft en veckas ledighet i Skottland, och alla talade ännu om de dagar de hade tillbringat i Greenock och Glasgow. Nästan hela året hade de tillbringat i nordliga farvatten och hade ej haft någon sommar — ”mycket sol men ingen värme”. Jag trodde inte, att deras vinterutrustning skulle förslå, om de skulle komma att befara nordliga farvatten hela vintern. Flera av dem provade min hundskinnspäls och sade, att den skulle utgöra ett värdefullt tillskott till deras vintergarderob.

En av krigsflottans och handelsflottans stora uppgifter — bland alla de andra — kommer att bli att oavbrutet frakta krigsförnödenheter till Arhangelsk för att på detta sätt uppfylla lord Beaverbrooks löfte till Stalin.

Det tog lång tid att komma tillbaka — betydligt längre än jag hade beräknat. Först och främst lågo vi stilla utanför Arhangelsk i mer än en veckas tid, innan vi anträdde färden. Vädret var ombytligt, den ena dagen var det varmt och soligt, den andra snöade det. Och så fingo vi slutligen en eftermiddag veta, att vi skulle avgå vid mörkrets inbrott. Den kvällen låg havet lugnt som en spegel. Himlen lystes upp av norrskenet, vilket som en väldig vit regnbåge sträckte sig från den ena horisonten till den andra. Skulle vi segla under denna höga valvbåge? Kommendörkapten Z. kom upp på däck. ”Bäst att taga på er livbältet”, sade han. ”Det hör till föreskrifterna. Den smala farleden ut till Vita havet är försätlig. För endast några nätter sedan blev en rysk ångare torpederad här. Inte för att livbältet kommer att göra stor nytta”, tillade han skrattande. ”Tre minuter i vattnet skulle nog vara mer än ni kunde stå ut med.”

Sedan förgingo dagarna i snabb följd. Jag lärde känna officerarna och manskapet och snart kändes det, som om vi hade varit bekanta i årtal. Inga tycka bättre om sällskap än sjöfolk. De leva på sätt och vis ett onaturligt liv, men ett liv utan intriger och småaktig avundsjuka. De stå på en mycket hög standard med avseende på intelligens, bildning och mänsklig förståelse. I en veckas tid gick kursen i sicksack. Vi råkade ut för flera äventyr på vägen, men jag kan ej ingå på några detaljer. Jag observerade dessa män i farans stund. De visade intet övermod, utan togo allt lugnt och ofta med en stor portion humor. En av de ”farliga” kvällarna gick jag in till skeppsläkaren. ”Vad nu då!” sade jag. ”Varför målar ni inte, eller väver?” — ”Nej”, svarade han, ”jag känner mig inte inspirerad i kväll.” Han verkade en smula nedstämd och såg längtansfullt på en av sina akvareller av det idylliska stället i Sussex.

Under en veckas tid foro vi på Norra ishavet. Kan man kalla Norra ishavet enformigt? Inte, om man uppehåller sig där tillräckligt länge. Vattnet är ej enformigt blått; det växlar ständigt färgton. Den ena dagen är det jadegrönt, den nästa vitt och grått, en annan gång klarblått. Solnedgångarna äro underbara och dimma, snöstormar och solsken avlösa varandra i ständig växling. Nätterna upplysas av norrskenet. Jag såg detta hav både i vackert väder och under en storm, vars make jag aldrig förr upplevat. Den erbjöd en storslagen anblick, denna oändliga, upprörda vattenyta, som på styrbords sida sträckte sig mot den ej alltför avlägsna nordpolen och på babords sida över halva jordklotet mot sydpolen — förbi 1941 års pinade värld, som tycktes så oändligt avlägsen i denna vilda storm.

Slutligen fick jag en eftermiddag se kilometerlånga sträckor av klippor och berg höja sig ur oceanen, vilka omvärvdes av ett purpurfärgat töcken. Den höga kustlinjen sträckte sig så långt ögat kunde nå. Det var Island.

Jag hade förställt mig Island helt annorlunda, slätt och grönt. Det liknade Norge — höga, kala berg bildade en vild och ojämna kust. Vi tillbringade en dag i en isländsk stad belägen på stranden av en lugn och klar fjord. Där funnas rätt många engelska soldater. Själva staden hade en kyrka och tre butiker och husen voro av korrugerad plåt. Islänningarna voro som folk är mest, flickorna voro inte särskilt söta — de sågo ungefär ut som flickorna i Manchester eller Glasgow — och butiksägarna voro småsnåla och rätt besvärliga att ha att göra med. De ville ej taga emot pundsedlar utan fordrade betalning i silver för de varor de sålde: inlagd torskrom, Lyle's Golden Syrup, engelska silkesstrumpor och konstsilkesnäsdukar av engelsk tillverkning, med *Island 1941* tryckt med guldbokstäver, vilka sjömännen brukade köpa som presenter och som minne. På Island existerade ingen mörkläggning; det var den första icke-mörklägda stad jag hade sett sedan september 1939. När jag kom upp på däck klockan halv nio följande morgon, var det fortfarande lika mörkt, som om klockan hade varit fem, och gatlyktorna i staden brunno och speglades i fjordens stilla klara vatten . . .

Och så började hemfärden.

London ... Vad det känns egendomligt att vara här igen! Himlen är ej så blå den morgonen jag anträdde resan till Moskva. Men bussarna rulla ned för Fleet Street, det förstörda Temple och Serjeant's Inn ha förvandlats till en prydlig ödemark, och där ruinerna efter byggnader stodo, finnas nu djupa vattenbehållare — i händelse av nya luftanfall, som kanske aldrig skola komma.

Denna första dag i London flanerade jag mot kvällen längs baksidan på St. Paulskatedralen och uppför Aldersgate. Spillrorna av de eldhärjade husen hade blivit undanröjda, och allt var snyggt och prydligt. Men jag såg till min ledsnad att St. Gileskyrkan vid Cripplegate, som hade träffats av den allra första bomben, som föll ned i Londons City, sedan dess hade blivit så gott som fullständigt förstörd av eld. Jag visste inte om, att det hade hänt. Men jag minns så väl att morgonen efter det första bombnedslaget Miltons stod låg kullfallen bland höstlöven, nedvräkt från sin piedestal av luftrycket. Och genom fönsteröppningarna på den eldhärjade kyrkan syntes natthimlen, precis som den hade gjort i de förstörda husen i Dorogobuzh . . .

Sjätte delen.

En återblick — och en blick framåt

London den 22 december.

Hitler har i en proklamation tillkännagivit sitt beslut att övertaga högsta befälet i den tyska armén. Han uppmanade de tyska soldaterna att stå fast och vara ett föredöme för ”våra lojala bundsförvanter” — som tydligen ej stå ut så bra med påfrestningen. Finnarna tyckas oroas vid tanken på, att de ha hållit på fel häst. För att lugna dem försäkra tyskarna, att de ej komma att draga tillbaka sina trupper från Finland. von Brauchitsch, som ej lyckades uppfylla Hitlers skrytsamma och obetänksamma löfte av den 2 oktober, har blivit avpolletterad.

Den dagen hade Hitler i en proklamation till soldaterna på östfronten med avseende på sina planer att inringa och erövra Moskva, Leningrad och Donetsbäckenet yttrat följande:

”Inom några få veckor skola bolsjevikernas tre största industriområden helt befinna sig i våra händer. Äntligen ha vi skapat förutsättningarna för det slutliga, fruktansvärda slaget, som före vinterns inbrott skall leda till fiendens förintande. Alla förberedelser ha, i den mån det har varit möjligt, fullbordats. Denna gång ha förberedelserna gjorts systematiskt, steg för steg, för att försätta fienden i ett sådant läge, att vi kunna tillfoga honom det sista förintande slaget. I dag börjar detta års stora avgörande slag.”

Några timmar senare, den 3 oktober, yttrade Hitler personligen vid öppnandet av vinterns hjälpkampanj till sina soldater:

”För fyrtioåtta timmar sedan började nya operationer av jättelikt omfång. De skola leda till att fienden i öster förintas. Han har redan drivits på flykten och kommer aldrig mer att återvinna sin styrka.”

Ännu bestämdare voro de uttalanden i detta ämne, som gjordes av Hitlers presschef Dietrich. I sitt tal den 9 oktober 1941 yttrade han följande:

”Allt, som enligt den tyska ledningens beslut måste falla, kommer också att falla. De tyska vapnens nya framgångar bebåda fälttågets slutliga militära avveckling. I militärt hänseende har Sovjetryssland besegrats. Ni kan ej beskylla mig för att någonsin ha givit Eder osanna upplysningar. Så-lunda borgar jag även i dag med mitt goda namn för att detta meddelande är med sanningen överensstämmande.”

I Hitlers dagorder till trupperna i mitten av november heter det: ”Med hänsyn till vikten av de händelser, som nu utspela sig, och särskilt med hänsyn till utrustningen för den del av armén, som arbetar under vinterförhållandena, befäller jag, att huvudstaden Moskva till varje pris intages inom den närmaste framtiden.”

Sedan tyskarna koncentrerat alla sina huvudstyrkor i manskap, massor av vapen, tusentals tanks, flygplan, kanoner, oerhörda mängder ammunition och många tusen transportbilar på östfronten, avsågo de att inom några dagar eller högst en vecka bryta sig igenom till Moskva med en kraftig framstöt för att omringa och intaga staden.

Till soldaterna sade man: ”När ni har intagit Moskva, får ni gå i vinterkvarter och kommer i tillfälle att taga stora mängder sovjetrysk egendom för eget bruk. Ni kommer att få permission, och det blir fred och ett slut på kriget.”

Och nu måste Goebbels i en förtvivlad vädjan till befolkningen om vinterkläder förklara, att ”miljoner av våra soldater efter ett år av de hårdaste strider stå inför en fiende, som är *vida*

överlägsen både till antalet och i fråga om krigsmateriel.”

Varken Moskva, Leningrad eller Donetsbäckenet befinna sig i tyskarnas händer. Det nazistiska Tysklands övermodiga och självsäkra trupper draga sig tillbaka från Moskva, Tischvin och Taganrog — nästan utefter hela fronten. Ännu är det ej fråga om en vild flykt jämförlig med ”den stora arméns” återtåg år 1812, men det är ett av de största nederlag Hitlers oövervinnliga armé hitintills har lidit. Klin, Kalinin och hela Tulaområdet ha utrymmts, och därvid ödelade tyskarna Tolstojs hem Jasnaja Poljana och klostret Nya Jerusalem i Istra ..

I nära två månader hängde Moskväs öde på ett hår. Stalin och många med honom trodde in i det sista icke, att det skulle falla, fastän det fanns dagar, då tyskarna påstodo sig kunna ”se Kremles kupoler genom en skarp fältkikare”. Så nära, och dock så fjärran!

Ryssarnas seger vid Moskva är den största segern över tyskarna i detta krig; *kanske* — jag säger med avsikt icke mer än *kanske* — betyder den början till *slutet* för Hitler. Hitler försöker ingiva tyskarna den lugnande föreställningen, att Japan i hög grad kommer att stärka axeln. Men varje tysk, som läser detta, kan ej undgå att tänka på, att Japan genom sitt inträde i kriget även har dragit in Amerika däri. Visserligen ha japanerna intagit Hongkong och landsatt trupper på de Ostindiska öarna, men å andra sidan måste man räkna med de stora industriella möjligheter över vilka Amerika, som mot sin vilja dragits in i detta krig, men kanske därför är desto mer stridsberett, förfogar.

Tyskarna frysa ihjäl på norra och mellersta Rysslands oändliga snöhöljda vidder. Tåglastar av tyskar, som fått svåra frostsador, transporteras till lasaretten i Warszawa.

Kläder av ersättningsmaterial skydda ej tillräckligt mot den ryska vinterkylan. Kanske detta till en del är den engelska flottans förtjänst; hade den ej under de gångna två åren upprätthållit blockaden, skulle tyskarna antagligen ha haft rikliga förråd av ylletyger för att bekläda sina ”miljoner soldater”. Det är ingenting att förundra sig över, om de tyska soldater, som ha tagits till fånga av ryssarna, bittert beklaga sig över att deras ledare har lämnat dem i sticket.

Jag kan förstå, att ryssarna glädja sig vid tanken på de vedermödor, som deras fiender få utstå. Man får icke glömma de lidanden, som de ryska soldaterna och miljoner människor i Europa måste uthärda. Leningrads och Sevastopols heroiska invånare lida fortfarande nöd på grund av Hitlers aspirationer. Den gamla blinda kvinnan i Ustinova är fortfarande vansinnig — om hon ej har dött av svält och umbäranden sedan tyskarna återtogo den lilla byn i oktober ... Men tyskarna kämpade i två månader förgäves mot Moskväs befästningar och mattade ut sig, medan ryssarna under tiden fingo fram nya, motståndskraftiga trupper — och så började det tyska återtåget. Ett nytt 18 la — men med en viss skillnad. Man måste se verkligheten i ögonen.

När jag läser igenom min dagbok, vars kärna kom till under de fyra månader jag vistades i Moskva, undrar jag ibland, hur det kom sig, att jag aldrig förlorade tron på Rysslands slutliga seger. Var det anblicken av det ryska folket och intrycket av dess egen, fasta tillförsikt, som invercade på mig? Ty nyheterna från fronten voro under dessa krigets fyra första månader nästan undantagslöst dåliga.

De första två månaderna voro kanske mindre oroande. Ryssarna ledo svåra förluster, såväl i manskap som med avseende på utrustning och landområden. Under de första veckorna av kriget intogo tyskarna ett område, som i omfång motsvarade hela Frankrikes areal.

Östra Polen, Litauen, Lettland samt delar av Estland och Vitryssland gingo på kort tid förlorade. Vid det överraskande anfallet den 22 juni förlorade ryssarna närmare tusen

flygplan. Kort efteråt försökte tyskarna göra gällande, att hela det ryska flyget hade tillintetgjorts. Men nya flygplan, nya tanks, nya flygare och nya trupper dök alltjämt upp — ur röda arméns reserver, vilkas omfattning Hitler fullständigt hade underskattat, och från industri- anläggningarna i Ural, Moskva, Leningrad och Ukraina.

Under dessa krigets två första månader led ryssarna oerhörda förluster i människor och materiel, men deras industriella kapacitet minskades ej. Hitler hoppades i juli månad kunna rikta ett avgörande slag mot ryssarna genom att intaga Moskva. Den 13 juli skulle tyskarna enligt det uppgjorda programmet tåga in i Moskva. Men — för första gången sedan de tyska blixtingreppen blev den tyska armaden av tanks och störbombplan hejdat — av ryska tanks och kanoner, av ”Stalins falkar” och det oöverträffliga ryska infanteriet, som lägger ned hela sin själ i striden, även om det ej har betäckning av mekaniserade styrkor och skyddas av störbombplan. Det var lätt nog för tyskarna i Belgien och Frankrike, där fienden ingenstädes samlade sig till ett verkligt kraftigt motstånd. Smolensk blev det största bakslaget för tyskarna. De hade hoppats intaga Moskva och att ”faktiskt” göra slut på kriget genom att spränga de ryska styrkorna i tre eller fyra grupper och tillintetgöra dem var för sig. Ty på en viktig punkt voro tyskarna utan tvivel ryssarna överlägsna — nämligen i rörlighet. De förfogade över ett betydligt större antal mekaniserade styrkor än ryssarna, och deras järnvägstransporter voro mästerligt organiserade. Den av hundratusen ingenjörer och arbetare bestående Todtorganisationen och de på platsen uppbådade tvångsarbetsbataljonerna voro till ovärderlig hjälp för den tyska armén och ökade dess rörlighet i oroväckande grad. De tyska ingenjörtrupperna ändrade med förvånansvärd hastighet spårvidden på de ryska järnvägslinjerna så att den lämpade sig för deras egna godsvagnar och lokomotiv, och häri ligger antagligen den egentliga förklaringen till att tyskarna under augusti och september voro i stånd att så snabbt fullfölja framryckningen tvärs över Ukraina. De tyska ingenjörtrupperna voro även till ovärderlig hjälp vid den svåra uppgiften att föra trupperna över de breda ryska floderna, exempelvis Dnjepr.

Augusti och september: Moskva befann sig ej längre i omedelbar fara, men i stort sett voro nyheterna från fronten under dessa två månader mycket mera nedslående än under de första sex veckorna. Tyskarna svepte fram över Ukraina. Nu intogo de ej längre områden, som nyligen hade införlivats med Ryssland, utan åderlät själva Ryssland på dess hjärteblod. Det var ett hårt slag för alla ryssar, när Kiev, ”de ryska städernas moder”, föll efter sex veckors hjältemodigt motstånd. De stora sockerbetsfälten, som frambringa sextio procent av den ryska sockerskörd, gingo förlorade, och likaså de bördigaste vetedistrikten. Därpå gingo de stora industriområdena i Dnjeprkröken förlorade, och med en kraftig framstöt trängde tyskarna in i industriområdet vid Don, besatte Krim, och intogo den viktiga industristaden Harkov samt Rostov. Liksom Kiev höll även Odessa ut i många veckor, men gick slutligen förlorat. Staden hade för en tid spelat samma roll som Tobruk; dess försvarare hade gått illa åt de olycksaliga rumänerna; men slutligen övergävo ryssarna Odessa och en stor del av stadens trupper förflyttades till Sevastopol.

Fälttåget i Ukraina hade tydligt ådagalagt, att tyskarna voro överlägsna i fråga om utrustning på denna del av fronten. Förlusten av Perekopnässet innebar ett nederlag för en rysk armé, som befann sig i särskilt fördelaktiga ställningar. Och dock var intagandet av Krim, som tog någon tid i anspråk, kanske en lycka för ryssarna. Om tyskarna hade tågat förbi Krim och över Rostov hade trängt fram till Kuban och Kaukasus, innan ryssarna voro redo för sin briljanta motoffensiv vid Rostov under en ny anförare, marskalk Timosjenko, skulle utsikterna i söder ha tett sig betydligt mörkare än de göra i dag. I närvarande stund befinner sig Baku med sina

oljefält, som tyskarna ovillkorligen behöva för ett stort nytt fälttåg under år 1942, långt utom räckhåll för dem.

På den norra fronten såg det under augusti och september månader lika hotande ut. Tyskarna nådde nästan fram till Leningrads utkanter och östersjöflottan löpte fara att råka i en fälla. Om Leningrad skulle falla — i Moskva hade man trots allt en känsla av, att detta icke skulle inträffa skulle ofantliga tyska truppstyrkor bli fria, som kunde sättas in på de centrala och södra fronterna. Det var antagligen Leningrads hjältemodiga motstånd, som räddade Moskva och Kaukasus. Leningrads sega motstånd och den i rätta ögonblicket påbörjade motoffensiven vid Rostov hindrade Hitler från att, som han alltid föredrar, ”göra en sak i taget”, det vill säga samla alla sina styrkor vid Moskva. Ryssarna visade sig även vara i stånd att utveckla en aktningvärd rörlighet trots stora svårigheter. Tyska trupper avskuro exempelvis några av Rysslands viktigaste järnvägslinjer. Vid ett tillfälle hade Moskva blott tre huvudlinjer till sitt förfogande; järnvägslinjen till Leningrad och — vilket var ännu värre — förbindelsen med Rostov voro avbrutna. Det ryska transportväsendet, som enligt utländska experters förutsägelser mycket snart skulle bryta samman under krigets påfrestningar, har ej satts ur funktion ens efter sex månader.

Förlusten av största delen av Ukraina, Krim och den stora industristaden Brjansk äro hårda slag, som komma att inverka menligt på Rysslands krigspotential även i fortsättningen. Det är visserligen sant att landet — i motsats till den allmänt utbredda uppfattningen — ej är beroende av Ukraina för sin försörjning. Ukraina producerar sextio procent av allt socker i U. S. S. R., men endast tjugotre procent av all spannmål, och med en befolkning, som utgör en femtedel av hela landets, har Ukraina blott ett ringa överskott att avstå. De stora åkerbruksdistrikten ha förskjutits långt österut, till områdena kring Kuban och Volga, till Sibirien och Centralasien. De kännbaraste förlusterna i Ukraina, Krim och de ockuperade delarna av det centrala Ryssland är förlusten av de stora industricentra Krivoj Rog, Dnjepropetrovsk, Brjansk m. fl. Ryssarna påstå sig ha flyttat en stor del av sina fabriker till Ural, där sovjetregeringen med tanke på en eventuell invasion redan har byggt upp en mycket omfattande industri, som representerar trettio procent av hela produktionen. Denna förflyttning är en av ljuspunkterna i den nuvarande situationen och ger ett nytt bevis på det ryska transportväsendets prestationsförmåga. Enligt uppgifter i den sovjetryska pressen erfordras ej mindre än sjutusen godsvagnar för att förflytta en stor fabrik. En del av industrierna i Moskva och andra områden, som hotades av den ”avgörande” tyska framstöten i oktober och november, ha likaledes flyttats österut. Den ryska industrin utgör således allttjämt en viktig faktor, och det är särskilt uppmuntrande, att flygmaskinstillverkningen blivit jämförelsevis litet berörd av industrins sensationella ”utvandring” under hösten. Men det kommer att taga tid innan den ryska industrin åter kan arbeta för fullt; det kommer knappast att kunna ske före våren. Och ehuru tyskarna för ögonblicket frysande och modlösa retirera över de snöhöljda ryska vidderna, är Tysklands industriella kapacitet betydligt större än Rysslands, och det finns skäl att tro, att Hitler kommer att sätta in all den kraft, som finns kvar i Tyskland, i en ny våroffensiv mot Ryssland.

Ryssland utkämpar den avgörande striden mot den enda axelmakten, som verkligen betyder något. När Tyskland en gång har blivit besegrat, komma varken Italien eller Japan längre att spela någon roll. Ty japanernas största hjälp till Tyskland består i, att de ha stängt Vladivostok för de amerikanska leveranserna; Amerika måste nu finna andra vägar för sina sändningar av tanks och flygplan till Ryssland.

Tyskland är i lika hög grad fienden nummer 1 för Amerika som för Storbritannien och

Ryssland. Om tyskarna för andra gången misslyckas med att hemföra den avgörande segern i Ryssland, betyder detta, att kriget är slut inom sex månader eller om högst ett år, som Stalin yttrade i sitt realistiska tal den 6 november. Om Ryssland trots allt besegras under år 1942, skulle Hitler fortfarande ha stora utsikter att vinna kriget. Det enda, som då skulle kunna förhindra hans seger vore, att en stor engelsk-amerikansk expeditionskår landsteg på kontinenten. England och Amerika skulle bespara sig tre eller kanske fem års krig och rädda miljoner människors liv, om de hjälpte ryssarna att under 1942 vinna landkriget mot Tyskland. Det är icke bra, när man hör ryssarna säga det Jaroslavskij redan har yttrat, nämligen att "Sovjetunionen redan i fem och en halv månader har bekämpat den tyska krigsmaskinen utan någon som helst hjälp utifrån".

Detta överensstämmer ej helt med sanningen, men yttrandet avspeglar en viss känsla av otålighet hos ryssarna, som kommer att växa, om vi ej äro försiktiga. Samtidigt som vi skicka Ryssland direkt hjälp i största möjliga omfattning böra vi, i väntan på en invasion på kontinenten västerifrån, åtminstone hålla den tyska kusten i väster i ett ständigt alarmtillstånd.

Vad Japan beträffar, så äro ryssarna för närvarande redan fullt sysselsatta. De — och det samma gäller även om oss — skulle vinna föga på att förklara japanerna krig, såvida icke de värdefulla sibiriska baserna mot Japan kunna utnyttjas — ej av de relativt fåtaliga luftstridskrafterna i fjärran östern utan av en stor armada av amerikanska bombplan. Tyskland är den verkliga fienden; och det är meningslöst att bombardera Tokio, såvida staden ej helt kan förintas.

Ryssland har bringat större offer än någon annan nation under sin kamp mot Hitler — det har ej blott offrat otaliga soldaters utan även många civilas liv. Den "brända jordens" politik, som Stalin förkunnade i sitt tal den 3 juli, är en heroisk men hänsynslös politik; den har ej blott inneburit förstörandet av exempelvis Dnjeprdammen, som hade kostat tio års intensivt arbete och var en av de största skapelserna i våra dagars Ryssland, utan den har även fört med sig, att förefintliga skördar och förråd av livsmedel och bränsle ha förstörts för att de ej skulle falla i fiendens händer. Den kvarlämnade befolkningen är följaktligen dömd till månader, ja, kanske år av umbäranden och måhända även hungersnöd. Det var ett bittert offer, som regeringen ansåg ofrånkomligt. Utan tvivel kommer största delen av befolkningen att hålla sig vid liv med tillhjälp av förråd, som gömmts undan i byarna, till dess befrielsens timme slår, men i de av tyskarna besatta städerna är läget tragiskt. Den ryska regeringen, som förutsåg ett långt krig, vidtog även den åtgärden att låta föra bort alla traktorer från Ukraina för att förhindra en odling av säd i stor skala under det kommande året, vilket i hög grad skulle ha stärkt tyskarnas krigskapacitet. Flera gånger såg jag hundratals traktorer rulla fram genom Moskvas gator. Genom att återgå till primitiva jordbruksmetoder torde Ukrainas lantbefolkning bli i stånd att producera nog för att hålla sig själva vid liv; och den blir troligen ej störd i onödan av de tyska trupperna, vilka helst ej avlägsna sig från de väl bevakade huvudvägarna i de ockuperade områdena. Men även om lantbefolkningen hade traktorerna kvar, skulle tyskarna i varje fall knappast ha råd att offra något av sin dyrbara bensin på det ukrainska jordbruket.

Rysslands offerpolitik betecknas av tyskarna som "djävulsk". För att förse sina arméer med livsförnödenheter nödgas de forsla fram nästan alla förråd från sina avlägsna baser.

Hur olika förhöll det sig ej i Frankrike, där de tyska stridsvagnarna i vilken by som helst kunde fylla på bensin vid platsens bensinpump, och soldaterna kunde proppa sig fulla med fransk mat! Men en dylik politik har också sina återverkningar på den befolkning, som stannat kvar. Och vilka fruktansvärda offer har männe år 1942 ännu i beredskap?

Den 7 januari 1942.

Vad kan jag väl i närvarande stund säga om de engelsk-ryska förbindelsernas framtid — ett ämne, som i hög grad upptog mina tankar under den tid jag vistades i Moskva. Läsaren har kanske lagt märke till, att under dessa månader ryssarnas inställning gentemot England och de engelsmän, som befunno sig i Moskva, förändrades till det bättre och att den misstro, som till en början förefanns å ömse sidor, så småningom försvann.

Förhållandet mellan England och Ryssland har i årtal varit spänt; det vore tragiskt om efter det nuvarande vapenbrödrskapet nya konflikter skulle uppstå mellan dessa båda nationer; de ha alla skäl att sätta värde på varandra och att efter kriget förena sina krafter i en ansträngning att säkerställa en bestående fred och välståndet i världen. En viktig psykologisk förutsättning förefinnes redan för ett fruktbärande engelskt-ryskt samarbete efter kriget — den ömsesidiga respekt, som de två folken hysa för varandra.

Jag minns en stjärnklar kväll strax efter min återkomst, då jag åkte hem i droskbil. ”För ett år sedan skulle de inte ha lämnat oss i fred en sådan här natt”, anmärkte jag till chauffören. ”Jag fruktar, att vi inte kommer att bli utsatta för några luftanfall mer”, svarade han. ”Nu blir det ryssarnas tur att ta emot dem. Vi borde bomba Berlin varenda natt — men inte ett skapande grand blir gjort.”

Mannen var orättvis, men han kunde ju inte veta, att samma natt våra flygare skulle komma att förlora trettioåtta flygplan i Tyskland. De våra hade inte på många nätter varit där. Men jag kan mycket väl förstå hans känslor. Han visste att nu var Rostov i stället för Peckham målet för fiendens bomber — Moskva i stället för Bermondsey och Leningrad i stället för Liverpool. Och han hade en känsla av, att vi borde fortsätta att utmana tyskarna, till dess de drogo bort en del av sina flygplan från den ryska fronten...

Ryssarna började även efter en tid förstå, vad det engelska folket hade uträttat under dessa två år, som kriget hade varat, och under vilka den ryska pressen och radion hade nämnt mycket litet eller ingenting alls om Englands krigsansträngningar. I Moskva tillät man mig ej endast att skriva i pressen om Churchills England, utan man uppmanade mig direkt därtill. Detta var något alldeles nytt för ryssarna. Få engelsmän ha en stor rysk bekantskapskrets, och ännu färre ryssar ha kommit i närmare beröring med engelsmän. Språket utgör ett hinder, och man får ej heller glömma de många åren av ömsesidig ”isolationism”. Och likväl stå engelsmännen, såsom sir Bernard Pares med all rätt framhållit i sin lilla utmärkta bok om Ryssland, såväl i intellektuellt som i känslöshänseende ryssarna och slaverna i allmänhet närmare än de stå germanerna eller de romanska folken. Såsom sir Bernard Pares påpekar, finns det en ytterst viktig likhet mellan det ryska och det engelska kynnet — nämligen sinne för humor — i allmänhet det slag av humor, som gärna använder för svaga ord. Både Tjechovs milda, Dostojevskijs bistra samt Gogols bitande och ofta bisarra humor är i högsta grad fattbar för det engelska intellektet. Jag har alltid haft det intrycket, att engelska översättare av ryska böcker skulle ha gjort dessa ännu mera populära, om de hade försökt att närmare ansluta sig till det ryska uttryckssättet (och den ryska språkformen låter sig mycket bra översättas av någon, som tillräckligt bra behärskar det engelska uttryckssättet), och om de hade förenklat förnamnen och patronymerna, som förläna en exotisk anstrykning åt helt vanliga ryska personer. Ryssen reagerar på samma sätt som engelsmännen, känner på samma sätt som engelsmännen. Jag har alltid ansett det betecknande, att Tjajkovskij, som i sin musik bäst uttryckte ”vanliga” ryska känslor, alltid har varit så populär i England och så litet populär i Frankrike och Tyskland.

Den ”mystiska” slaviska själen ... Jag antar att något dylikt verkligen existerar. Det finns inåtvända, ”morbida” författare i Ryssland liksom i England. Ryssarna ha sin pinade, sanningssökande Dostojevskij, men de ha även Pusjkin, vars uttryckssätt kan liknas vid Haydns musik. Det finns också helt vardagliga människor i Ryssland, som reagera på ett normalt, mänskligt sätt, när det gäller kärlek, fosterlandet och livets små banaliteter. Tungsintethet är icke något speciellt ryskt karaktärsdrag.

Men det lönar sig icke att resonera med dem, som fått för sig, att ryssarna äro ”underliga”. Har någon av de personer jag omnämnt i min dagbok något särskilt mystiskt över sig? Eller, för att hålla oss på en högre nivå: göra personerna i ryska romaner — jag undantar de karaktärer, som tecknats av Dostojevskij, emedan denne, liksom engelsmännen James Joyce och D. H. Lawrence, icke är realist utan symbolist — teaterpjäser och filmer ett mystiskt och svårförståeligt intryck? Är det hjältemod de ryska soldaterna ådagalägga i kriget något ofattbart? Den som hyser några tvivel i det avseendet bör läsa kapitlet om slaget vid Schöngraben i Krig och fred.

Vad jag vill komma till är, att det ej föreligger några hinder, grundade på olikheter i läggning och temperament, för en engelsk-rysk samverkan efter krigets slut. Detta är ytterst viktigt, ty om allt går lyckligt, äro Storbritannien och Ryssland de två stormakter, som komma att spela de avgörande rollerna vid Europas återuppbyggande.

Ryssland kommer vid krigets slut att vara ett utpinat och förhärjat land. Det kommer mer än någonsin att vara upptaget av att återuppbygga sina städer och industrier och att skapa ett verkligt välstånd för sitt folk. Säkerligen kommer det att dröja tjugofem eller trettio år, innan det kommer därefter. Och ryssarna komma ej att hysa en tanke på en världsrevolution — det ha de ej gjort på årtal. Men Ryssland kommer att kräva trygghet. Och efter fiaskot med den franska garantien till Tjeckoslovakiet och den engelska garantien till Polen och Rumänien låge det nära till hands att Ryssland toge hand om östra Europas trygghet. Under det nu pågående kriget ha vänskapsbanden mellan de slaviska folken knutits allt fastare. De mindre av de slaviska folken komma att, med bibehållande av sitt nationella oberoende, bilda ett trygghetsblock, som stöder sig på Ryssland. I västra Europa kan ett annat trygghetsblock bildas, som stöder sig på England och ett återuppståndet Frankrike, och vilket intimt samarbetar med det östra blocket. Efter en lång period av andligt tillfrisknande kanske även Tyskland kan bli en nyttig medlem av det europeiska samhället. Men man får ej taga några risker i förtid, och artikel 8 av den Churchill-Rooseveltska Atlantdeklarationen måste förbli i kraft, till dess slaverna — vilka känna tyskarna bättre än andra — äro övertygade om, att en ny tingens ordning verkligen kan genomföras.

Jag är övertygad om, att Ryssland, om ett närmande till England kommer till stånd, blir allt mera demokratiskt och europeiserat.

Detta är med all säkerhet också ryska folkets önsknings; uttrycket ”ociviliserad” innebär redan nu en förolämpning i Ryssland, och ryssarna komma att fordra, att Stalinkonstitutionen tillämpas i hela sin omfattning, så snart fredliga förhållanden tillstådja det. I England orientera vi oss oavbrutet mot socialismen i detta ords vidsträcktare bemärkelse — mot ett samhällsskick, som tillåter människoanden att vara fri och skyddar kroppen mot krig och nöd.

Det är ännu för tidigt att tala om Amerikas insats i detta krig. Allt beror på, i vilken utsträckning den Rooseveltiska andan sprider sig — och kommer att bli bestående. Om Amerika efter kriget samarbetar med Europa på alla områden, bli kanske de kommande hundra åren civilisationens och mänsklighetens guldålder. Men sjunker Amerika tillbaka i isolationism

och självisk kapitalism, då får Europa — det vill säga, det europeiska blocket omfattande det västra och det östra blockets statsförbund av oberoende stater — fortsätta på egen hand. Det kommer att bli en svårare uppgift, men med Storbritannien och Ryssland såsom det nya Europas grundvalar låter det sig göra. Men en ovillkorlig förutsättning härför är att Ryssland ej får lämnas i sticket under år 1942.